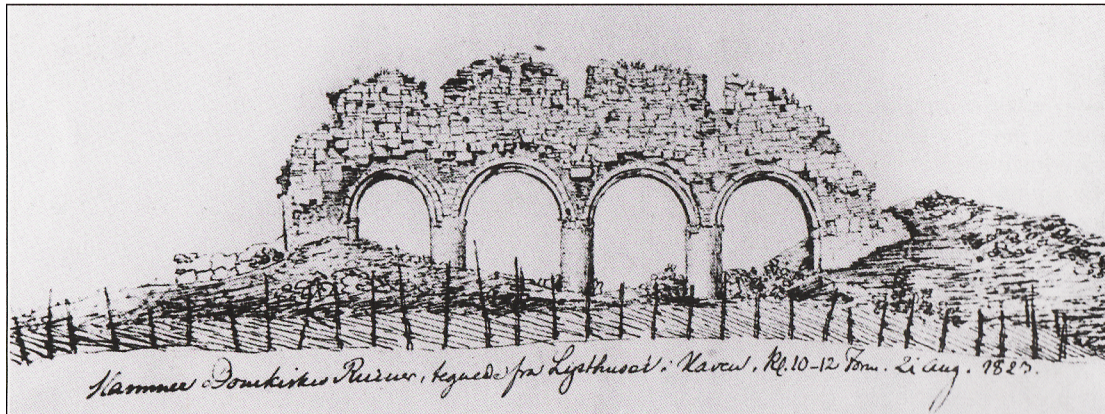

Historie som argument

Hamarkaupangen får nytt liv

Av Mari Kristin Høiland

Hovedfagsoppgave i idéhistorie.
Institutt for filosofi, idé- og kunsthistorie og klassiske fag,
Universitetet i Oslo, våren 2007.

Til Eline og Mikkel

Innholdsfortegnelse

Innledning	8
Kapittel 1 – Hamarkroniken. Gullalderdrøm og overtro	16
Kapittel 2 – Humanismen	28
Absalon Pederssøn Beyer: <i>Om Norgis Rige</i>	28
Peder Claussøn Friis: <i>Norrigis Bescriffuelse</i>	32
Jonas Danilssøn Ramus: <i>Norges Beskrivelse</i>	36
Jens Lauridssøn Wolff: <i>Norrigia Illustrata</i>	38
Kapittel 3 – Rasjonalismen og empirismen	44
Nils Sverdrup: Nedtegnelser om Hamar domkirke	44
Jonas Kierulf: <i>Journal og Beskrivelse over Hans Kongl: Mayest: Kong Christian den VI.s Reise Til Kongeriget Norge Aar 1733</i>	50
Kapittel 4 – Opplysningstiden	55
Ludvig Holberg: <i>Dannemarks Riges Historie</i>	55
Nikolay Jonge: <i>Baron Ludvig Holbergs Geographie eller Jordbeskrivelse</i>	65
Kapittel 5 – Patriotismen	65
Gerhard Schøning: <i>Reise gjennom Hedemarken</i>	
Lorentz Diderik Klüwer: "Antiqvariske Iagttagelser paa en Reise gjennom Deele af det Norden og Søndenfjeldske Norge i Aaret 1823"	72
Kapittel 6 – Før-romantikken	76
Christian Carlstrøm	76
Christian Carlstrøm: "Beskrivelse over Den gamle og fordum vidt berømte Bye Hammer"	78
Christian Carlstrøm: "Hedemarkens geistlige Antiquiteter"	80
Jens Christian Berg	83
Jens Christian Berg: "Optegnelser angaaende Hedemarken"	84
Jens Christian Berg: "En gammel Beskrivelse over Staden Hammer"	86
Kapittel 7 – Romantikken	92
Domkirkeruinen i billedkunsten	92
Den engelske landskapsparken	94
Knut Olaus Knutzen: <i>Dagbøger over reiser i Norge 1824 og 1828</i>	95
-n: "Staden Hammer (En historisk Skizze)"	97

Asbjørnsen og Tønsberg: <i>Norge fremstillet i tegninger</i>	103
Andreas Munch: ”Den sidste Biskop Hammer”	106
Kapittel 8 – Nasjonsbyggingen	116
Fortidsminneforeningen	116
Gjenopprettelsen av Hamar	121
Gregers Fougner Lundh: <i>Forslag til Anlæggelse af en Landstad ved Mjøsens Bredder</i>	124
Hamarkaupangen i historiens lys	136
Litteraturliste	140
Sammendrag	145

Illustrasjonen på tittelsiden er tegnet av Gregers Fougner Lundh. Under står det: “Tegnet fra lysthuset i haven klokka 10-12, formiddag 21 august 1823“. Hentet fra hans bok *Forslag til Anlæggelse af en Landstad ved Mjøsens Bredder paa Hedemarken i østre Oplandenes Amt*, som utkom i 1824.

Innledning

Temaet for denne hovedfagsoppgaven er fremstillingen av Hamarkaupangen. Jeg vil se på hvordan middelalderbyen og dens levninger presenteres i forskjellige historiske tekster. Det gamle Hamar er i en unik posisjon når det gjelder omtale i historiske verker. Som studieobjekt er det i Norge kun Bergen som kan vise til samme grad av kontinuitet i henvisningene. Hamars historie er viet bred omtale helt fra 1550-tallet og frem til i dag. Ved å følge det samme temaet gjennom de ulike epokene, tydeliggjøres utviklingen innenfor historisk skrivingen.

Jeg vil ha mitt hovedfokus på omtalen i de historiske skriftene, altså på tekstanalysen, men også andre relevante kilder kommer til å bli trukket inn. De utvalgte verkene har blitt til i perioden mellom 1550 og 1850, i løpet av de 300 årene fra Hamars undergang og frem til nyopprettelsen av byen.

Tekstene tar utgangspunkt i tiden før 1550, da Hamar fremdeles var en betydningsfull by. Bispestolen i Hamarkaupangen ble grunnlagt i 1152-53.¹ I de 400 årene som fulgte frem til reformasjonen, spilte Hamars biskoper en viktig rolle i Norges politiske og religiøse liv. De viktigste bygningene i bispesetet var på 1300-tallet bispegården, domkirken, skolen med kommunet og klosteret. I tillegg kom rådstuen og to mindre kirkebygg i utkanten av byområdet. De skriftlige kildene fra middelalderen nevner Hamar få ganger, og da kun i form av brev til og fra biskopen. Angående forhold i selve byen er kildene nesten tause fra 1230 til 1530. Derfor vet vi lite om livet i Hamarkaupangen.

I juni 1537 fant den praktiske gjennomføringen av reformasjonen sted i Hamar. Da måtte biskop Mogens overgi bispegården og dens jordegods til kongen. Like etter ble han tatt til fange og ført til Danmark. I motsetning til ellers i riket, ble Hamar og Nidaros bispedømme også tvunget til å gi fra seg domkirkens jordegods. Dette var harde sanksjoner, som i Hamars tilfelle fikk alvorlige økonomiske konsekvenser. På et møte i 1539 ble det bestemt at Hamar bispedømme skulle legges under Oslos domkirke, noe som i praksis innebar nedleggelsen av Hamar. Etter reformasjonen forlenet kongen bort hamargodset til en av sine lensherrer. Den

¹ Nyere forskning tyder på at Hamar var handelsplass lenge før bispesetet ble opprettet. Det er mulig at det var noe fast bosetting der så tidlig som 1050. Ragnar Pedersen: "Hva vet vi om Hamarkaupangen? – En oversikt og kritisk gjennomgang", *Fra kaupang og bygd: 2000*, årbok for Hedmarksmuseet og Domkirkeodden, (Hamar 2000), 150.

nye lensherren, Christen Munk, gjorde en stor innsats i forbindelse med istandsetting av både domkirken og den gamle bispegården, som nå var lensherreborg.

Under syvårskrigen ble bispeborgen og domkirken på Hamar påført en del skader, da det kom til trefninger mellom de dansk-norske styrkene og de svenske angriperne. Etter dette ble Hamarhus len administrert fra Akershus. Det ble fortsatt gjort forsøk på å få domkirken i en slik stand at man igjen kunne få i gang skolen, men arbeidet var forgjeves. I 1584 ble det befalt at skolen skulle flyttes til Vang.² I praksis ble Hamarkaupangen endelig avsluttet i 1580-årene, da markedet ble flyttet til Oslo. Deretter forfalt restene etter byen gradvis, og området ble etter hvert tatt i bruk til gårdsdrift. På slutten av 1600-tallet ble gården et adelig herresete, under navnet Storhamar. Som adelig setegård fungerte imidlertid ikke Storhamar helt etter intensjonene, og driften bar preg av den stadige utskiftingen på eierfronten.³

Organiseringen av gårdsbebyggelsen på Storhamar ble bestemt av bygningsrestene fra middelalderen. For eksempel utnyttet man bevarte kjellere fra bispetiden da nye hus skulle bygges, og restene etter bispegården ble brukt som fundament til stall og låve.⁴ Rundt 1730 må bebyggelsen på Storhamar ha kommet i en stand som var verdig en adelig herregård, og også verdig et kongebesøk. I 1733 gjestet nemlig Christian 6. gården i tre dager i forbindelse med sin norgesreise. I 1830-årene ble hagen opparbeidet, og i denne anledning ble domkirkeruinens søylerekke frigjort fra rasmassene og inkludert i parken. I september 1847 startet Fortidsminneforeningens utgraving av domkirkeruinen. 26. april 1848 ble den nye kjøpstaden Hamar sanksjonert ved lov.

Oppgavens tidsmessige avgrensning følger naturlig ut fra de to historiske hendelsene; Hamars undergang og byens nyopprettelse. Perioden mellom 1550 og 1850 byr på et bredt utvalg av tekster skrevet om kaupangens storhetstid og undergang. Tekstene som presenteres i denne avhandlingen dekker det meste som er skrevet om middelalderkaupangen innenfor den aktuelle tidsrammen. Tekststedene som vil bli gjort til gjenstand for analyse, inneholder omtale av Hamarkaupangen og i noen tilfeller restene etter byen. I den grad ruinene omtales, vil det særlig gjelde domkirkeruinen, som etter hvert ble den eneste synlige rest etter den gamle byen. Når det gjelder betegnelser, så vil jeg bruke 'Hamarkaupangen' og 'det gamle

² Ved Vang kirke, beliggende ca. 7 km fra Hamar domkirke.

³ Ragnar Pedersen, "Den adelige frie sedegård Storhamar: En studie av typiske trekk ved gårdsdrift og sosialt liv". I *Fra kaupang og bygd: 1990*, årbok for Hedmarksmuseet og Domkirkeodden. (Hamar, 1990), 33.

⁴ Om bygningene på Storhamar: Pedersen, "Den adelige frie sedegård Storhamar".

Hamar' når jeg henviser til byen i middelalderen, og og 'Storhamar' når det gjelder stedet etter 1700. 'Hamar' brukes mer generelt, og dekker hele perioden.

Den overordnede problemstillingen kan formuleres som et spørsmål. – I hvilken grad og på hvilken måte forandres fremstillingene av det gamle Hamar og dets levninger i løpet av de 300 årene? Idéen bak en slik oppgaveformulering er inspirert av det faktum at all historisk skriving er en form for konstruksjon, som bestemmes av den enkelte forfatters kontekst. Jeg ønsker å finne ut hvordan dette kommer til uttrykk i omtalene av Hamarkaupangen. Ved å analysere de forskjellige tekstene om Hamar, vil jeg forsøke å finne frem til føringene som lå bak nedskrivningen og forfatterens idégrunnlag.

Denne avhandlingen følger en generell idéhistorisk hermeneutisk metode. Utgangspunktet er tekstene om Hamar, ikke verkene som helhet. Fremstillingen av Hamarkaupangen er den røde tråden. Ved å sette teksten inn i dens kontekst, vil jeg gjøre det mulig å lese den i forhold til samtidige strømninger og tradisjon. Slik vil analysen ta for seg både den synkrone og den diakrone konteksten. Ved hver enkelt tekst vil jeg se etter to hovedtrekk. Jeg vil forsøke å finne frem til tekstens idéinnhold og samtidig se på hva den sier om Hamar. I denne forbindelse vil jeg komme inn på flere tradisjonelle idéhistoriske problemstillinger. Hvilke idéer kommer til uttrykk i teksten? Hvilken tradisjon tilhører teksten, og hvilke strømninger er den påvirket av? Er den representativ for sin tid, eller inneholder den nye og originale momenter? Representerer den kontinuitet eller brudd med tradisjonen og epoken? Fikk teksten en virkningshistorie?

I de enkelte kapitlene baserer jeg meg i overveiende grad på originalkildene. Men en stadig tilbakevendende kilde, er forskningsartiklene produsert ved Hedmarksmuseet.⁵ Artiklene er å finne i museets årbøker, *Fra kaupang og bygd*. I denne serien presenteres årlig en rekke lokalhistoriske artikler som er relatert til museets omfattende ansvarsområde. Forskningen herfra har bidratt med mye grunnlagsmateriale, først og fremst av realhistorisk art. Artiklene som har vært relevante for min hovedoppgave er tematisk knyttet til Hamarkaupangen. Ragnar Pedersens artikkelrekke "Fra domkirke til ruin og fra ruin til fortidsminne – En studie av domkirkeruinene på Hamar som et historisk monument og kulturelt symbol" og artikkelen

⁵ Hedmarksmuseet og Domkirkeodden er stiftelsen som ivaretar historien om Hamarkaupangen. Museet med dets forskningsavdelinger er plassert på Hamarkaupangens tomter, og har domkirkeruinen som sitt fremste objekt. Her drives forskning på, og videreformidling av, den gamle historien.

”Historien om historien – Hamar domkirkeruin – forskning og vern frem til rundt 1910”⁶ har vært spesielt inspirerende. Disse tre artiklene tar for seg de fleste temaene som er knyttet til domkirken. I forhold til de realhistoriske, forklarende artiklene ellers i årbøkene, har Pedersens artikler et mer tydelig kulturhistorisk perspektiv. Ved å følge domkirken fra dens oppføring og frem til vår tid, kommer han inn på et mangfold av temaer. Hans forskning i de aktuelle artiklene kan beskrives som historiske fremstillinger sett ut fra et aktørperspektiv. Aktørperspektivet ser på den historiske personens posisjon og kontekst. Pedersens kulturhistorie grenser opp mot idéhistorie i og med den kulturanalytiske fremstillingen, hvor han ser etter underliggende idéer og verdier. Hans forskning er dermed en form for mentalitetshistorie.

Min avhandling er beslektet med denne forskningstradisjonen, særlig har forskningen ved Hedmarksmuseet gitt mye materiale som ligger som en forutsetning for min forståelse av stedets historie. Pedersens artikler har blant annet bidratt med oppklarende historiske tolkninger og analyser. De har også fungert som et utgangspunkt for å finne frem til relevante historiske tekster. Flere av hans artikler tar for seg temaer som jeg berører i min avhandling. På denne måten vil det forekomme noen krysningspunkter mellom hans og min forskning. En forskjell mellom Pedersens kulturhistoriske forskning og min idéhistoriske avhandling, er at hans studier er rettet like mye mot gjenstander og handlinger som mot tekster. Jeg kan derfor i mye større grad gå på siden av den enkelte tekstens tema og lete etter idéene som ligger under, føringene som styrer forfatteren. Min oppgave gir også anledning til å se denne spesifikke historieskrivingens idéhistorie i et mye lengre perspektiv. Dette har aldri før blitt gjort i en så omfattende grad.

Mitt ønske med denne avhandlingen, er å på en lettest og tilgjengelig måte formidle en svært interessant del av historien. Flertallet av tekstene som omtales er relativt utilgjengelige, og deres innbyrdes slektskap er ikke allment kjent. Ved å gjennomgå et såpass stort antall tekster spredt ut over tre århundrer, får jeg mulighet til å trekke de store linjene, og vise hvordan historieskrivingen påvirkes og hvordan den igjen påvirker.

⁶ Pedersen, ”Fra domkirke til ruin og fra ruin til fortidsminne. En studie av domkirkeruinene på Hamar som et historisk monument og kulturelt symbol” i *Fra kaupang og bygd: 1995*, årbok for Hedmarksmuseet og Domkirkeodden, (Hamar, 1995). ”Fra ruin til fortidsminne. En studie av domkirkeruinen på Hamar som et historisk monument og kulturelt symbol” i *Vernebygg over en ruin: Fra kaupang og bygd: 1997-1998*, årbok for Hedmarksmuseet og Domkirkeodden, (Hamar, 1998). ”Historien om historien. Hamar domkirkeruin – forskning og vern frem til rundt 1910”, i *Historien om historien. Fra kaupang og bygd: 1999*, årbok for Hedmarksmuseet og Domkirkeodden, (Hamar, 1999).

Oppgaven er inndelt i åtte kapitler som igjen er forsøkt inndelt etter kronologiske prinsipper. Jeg har også bestrebet en viss tematisk inndeling. I noen av kapitlene har imidlertid den kronologiske og tematiske inndelingen vært uforenelig. Dette har da gått utover ett av inndelingsprinsippene. I noen tilfeller har kronologien måtte vike. For eksempel er Jonas Ramus' verk *Norriges Beskrivelse* skrevet lenge etter de andre historisk-topografiske skriftene. Den klare sjanger- og tradisjonsmessige tilhørigheten har her blitt avgjørende. Men det finnes også eksempler på at kronologien har bestemt tekstens kapittemessige plassering, uten at det stemmer overens med tema. Diktet som ble skrevet i forbindelse med kongebesøket i 1733 faller for eksempel ikke naturlig sammen med noen andre skrifter i forhold til sjanger og idéinnhold. Målet med kapitteinndelingen har hele veien vært å skape mest mulig sammenheng og kontinuitet i oppgaveteksten.

Innenfor historieskrivingen er det et brudd rundt overgangen til 1800-tallet. Den er da i ferd med å forandre seg en god del, og strømninger i tiden fører til økt produksjon av historisk tekster. Dette gjenspeiles også i tekstene om det gamle Hamar. Det blir et mye høyere antall tekster om Hamarkaupangen i og med overgangen til 1800-tallet. Tiden fra 1800 til 1850 er representert med like mange tekster som tiden mellom 1550 og 1850. Som en følge av denne ujevne fordelingen, vil jeg nærme meg tekstene fra før og etter 1800 på litt forskjellige måter.

Forskjellen består i graden av kontekstinformasjon knyttet til det enkelte verket. Siden verkene fra før 1800 er såpass spredt, vil jeg i forbindelse med hver enkelt tekst presentere en mer omfattende kontekstuell redegjørelse. Primært vil jeg trekke inn forfatterens biografi for å vise hvilket liv og hvilken tid som påvirket vedkommendes forfatterskap. Dette er for å få et bedre grep om forfatterens samtid og dermed kunne trekke sikrere slutninger angående påvirkning og idémessige tilknytninger.

Når det gjelder verkene fra 1800 til 1850 vil dette grepet komme mer i bakgrunnen. I og med at de har blitt til innenfor en såpass begrenset periode, så er konteksten mer sammenfallende. Verkenes felles kontekst vil komme frem i forbindelse med de forskjellige verkene. En del av begrunnelsen for dette, er at aktørene innenfor den historiske forskningen spesielt, og intellektuell virksomhet generelt, på begynnelsen av 1800-tallet besto av en ganske liten gruppe med mennesker. Flere av bidragsyterne gjør seg gjeldende ved flere anledninger.

De forskjellige tekstene krever en noe ulik tilnærming, og derfor vil ikke hvert kapittel være identisk med det forrige i oppsett og gjennomgang. Spørsmålene som stilles vil imidlertid være de samme.

I slutten av hvert kapittel vil jeg foreta en kort oppsummering av det viktigste ved de enkelte tekstene, for å trekke tydelige linjer, og for å holde orden i det omfattende materialet.

Kapitlenes titler har blitt bestemt ut fra tradisjonell idéhistorisk epokeinndeling og intellektuelle retninger, med unntak av kapittel 1, som omhandler *Hamarkrøniken*. Her omtales kun dette ene verket, og jeg har derfor ikke funnet det hensiktsmessig å benytte noen annen tittel. En annen faktor er *Hamarkrønikens* særstilling. Den er hovedkilden til kunnskap om den gamle byen, og er å regne som en grunnleggende forutsetning for det meste av den senere fremstillingen av Hamarkaupangen. Det gjelder både min fremstilling og fremstillingene som jeg omtaler. Krønikens virkningshistorie kommer tydelig frem gjennom oppgavens påfølgende kapitler. Den er derfor viet bred omtale. Krøniken er et komplekst skrift, og det er knyttet mange momenter til de forskjellige problemene. Det at vi ikke kjenner til verken forfatter, forfattelsestidspunkt, eller originalmanuskriptets sammensetning, gjør at det er mye å ta tak i. Gjennom redegjørelsen for den nyeste forskningen omkring krøniken vil jeg samtidig komme nærmere inn på flere mulige svar på spørsmålene som tradisjonelt har blitt stilt *Hamarkrøniken*.

Kapittel 2 tar for seg de historisk-topografiske verkene. De første av disse skriftene, nemlig Absalon Pederssøn Beyers *Om Norgis Rige* og Peders Claussøn Friis' *Norrigis Bescriffuelse*, vil bli viet en mer omfattende omtale enn hva som senere vil være regelen. Dette gjøres på grunn av verkenes betydning. Nasjonalkrøniken ble den vanligste formen for historiefremstilling i Norge frem til og med 1700-tallet. Og de to tidligste verkene dannet grunnlaget for de påfølgende historiske gjennomgangene av Norge, og også av Hamar. Særlig Claussøns fremstilling av Hamar, basert på *Hamarkrøniken*, ble hyppig etterlignet i de påfølgende århundrene. Hans beskrivelse vil derfor bli gjort gjenstand for en mer grundig redegjørelse enn hans etterfølgeres fremstilling av Hamar. Jens Lauridssøn Wolffs *Norrigia Illustrata* er skrevet i 1651, altså mer enn 60 år før Jonas Ramus' *Norriges Beskrivelse*. Jeg har her latt kronologien vike, og omtaler Wolffs tekst etter Ramus'. Begrunnelsen for dette er at Wolffs tekst skiller seg noe fra de tre andre. Der hvor de tre norske forfatterne følger samme tradisjon, avviker den danskfødte Wolff på noen områder. Han baserer seg riktignok på Claussøns norgesbeskrivelse, men synes også i større grad å bygge på de europeiske krønikene, mest opplagt i denne sammenheng er Blondus' *Italia Illustrata*.

De fleste av tekstene i kapittel 3, 4 og 5 stammer fra 1700-tallet. Gangen i disse kapitlene vil være nogenlunde den samme. På samme måte som i kapittel 2, vil jeg presentere

forfatternes kontekst, og deretter analysere tekstene på dette grunnlaget. Rent tidsmessig, så foretok Klüwer sin reise i 1823, over 20 år etter nedskrivningen av både Carlstrøm og Bergs tekster. Sjanger- og tradisjonsmessig hører han likevel sammen med Schøning, som foretok sin antikvariske reise på 1770-tallet.

Kapittel 6, 7 og 8 omhandler verker som stammer fra første halvdel av 1800-tallet. Alle kildene i disse kapitlene har blitt til innenfor en begrenset periode, og de lar seg ganske enkelt organisere etter tema. Som tidligere nevnt vil ikke biografien til den enkelte forfatter vektlegges i like stor grad her som i de foregående kapitlene. Verkene i kapittel 7 er alle sammen preget av romantiske idéer. I tillegg til skriftlige kilder vil jeg her trekke inn andre viktige romantiske uttrykksformer, nemlig maleri og landskapsarkitektur. Typisk for den romantiske litteraturen er en overflod av symboler og formuleringer som byr opp til analyse. Som en følge av dette vil kapitlet preges av store mengder informasjon, i bevegelsen mellom tekst og kontekst. I det avsluttende kapitlet, om nasjonsbyggingen, vil jeg undersøke i hvilken grad synet på Hamarkaupangen og domkirkeruinen spilte en rolle i tiden forut for 1848 og nyopprettelsen av Hamar. Dette vil undersøkes både nasjonalt og lokalt. I forhold til ellers i oppgaveteksten, vil det her forekomme noe mer realhistorisk og refererende materiale. For å kunne kontekstualisere de aktuelle tekstene og deres idéinnhold blir det nødvendig å synliggjøre hendelsene som førte frem til opprettelsen av Hamar, blant annet den politiske prosessen.

Avslutningsvis vil jeg se tekstene i sammenheng med hverandre og vurdere i hvilken grad og på hvilken måte de har gjennomgått forandringer i løpet av de 300 årene fra 1550 til 1850.

Kapittel 1: *Hamarkrøniken*. Gullalderdrøm og overtro

”Hammers Krønike hvorledes den haver været funderet med Kierker og Closter samt anden adskillig Leylighed der den var udi sin beste Flor som var ungefehr det Aar efter Christi Fødsel 1300.”⁷

Slik lyder tittelen på den best tilgjengelige avskriften av *Hamarkrøniken*.⁸ I intimasjonen, som innledningen kalles, refereres det til omstendighetene rundt nedskrivningen. 22. juli 1553 hadde lensherren på Hamar gård, Christen Munk, samlet til møte. Hit kom flere av områdets fremste menn, både geistlige og verdslige. I tillegg til lensherren var blant annet tre tidligere kanniker, to lokale adelsmenn og lagmannen representert. Først blant disse nevnes herr Trugels kantor, ”en Mand ved hundrede Aar”⁹. Deres oppgave var å gjennomgå og registrere det katolske arkivet. Resultatet ble en redgjørelse for Hamar bispesete og by i katolsk tid, og dette dokumentet ble sendt til kongen i København. Alt dette i følge intimasjonen.

Som det følger av tittelen, forteller krøniken om forholdene i Hamar da byen var i sin beste flor, omkring år 1300. *Hamarkrøniken* beskriver bygninger, gater, byens utstrekning og organisasjon. Særlig de geistlige byggverkene vies mye omtale. Innimellom får man også innblikk i dagliglivet i den gamle byen. Ulike yrkesgrupper blir presentert, og det samme blir en liste over de katolske biskopene som har hatt sitt sete der. Til den originale krøniken er det også vanlig å regne den såkalte ”jærtegnhistorien” og historien om biskop Mogens, Hamars siste katolske biskop.

Teksten er inndelt i korte, beskrivende kapitler, etter tema. Mye av stoffet presenteres på en nøktern og oppramsende måte. Innimellom alle formalitetene kommer imidlertid rett som det er følelsesladde vendinger frem. De dukker blant annet opp når det er naturen og menneskene som beskrives. *Hamarkrøniken* gir en levende fremstilling av en by i blomstring og velstand. Den saklige, oppramsende stilen følges ofte av ordet ”item”. I kapitlet ”Om Hammers Domkierke” kommer dette tydelig frem.

Hammers Domkierke var meget herligen beprydet med al sin Behøring både inden og uden. Item paa de to Taarn var seksten forgylte Fløyer med forgylte Knapper paa. Item paa det store Taarn og Spir var ti forgylte Fløyer med forgylte Knapper paa og en Hane forgylt med tre forgylte Kors paa.¹⁰

⁷ *Hamarkrøniken*, i Arne Arnesen, *Hamar-krøniken: med andre kilder til kunnskap om det gamle bispesæte ved Mjøsen*, (Oslo: Foreningen for norsk bokkunst Cammermeyer boghandel, 1937), 65.

⁸ Nr. 164 qv. i Deichmanske biblioteks manuskriptsamling. Det er det eldste av de bevarte avskriftene.

⁹ Arnesen, *Hamar-krøniken*, 65.

¹⁰ *Ibid.*, 67.

Men kirken var også herlig. Innvendig var den ”herligen beprydet med konstlige Formalinger og med herlige formalede lukkede Stole med lukkede Døre for. Der var et skjønt Orgelverk med megen anden Herlighed saavel som Messekleder og Bøger som udi den Tid var brugelige”.¹¹ Det er i det hele tatt mye i den gamle byen som beskrives som ”skjønt” og ”herlig”. Beskrivelsene av naturen, og ikke minst hagene, gir inntrykk av en veldig idyll. Dette gjelder også klostret, med sine ”Frugt Hauger, Eble og Kirsebær Hauger, Homle Hauger og al anden Herlighed”.¹² Klostrets herlighet henleder tankene til den gamle troen. Det var herlig bygget både innvendig og utvendig ”efter den papistiske Vis, som den Gudstjeneste tilhørte paa den Tid. Der var herlige klokker udi Kierken, baade Time Klokker og andre Klokker, baade store og smaa, der var herlige Bøger og Messekleder, med anden Herlighed som for vidt er at skrive om”.¹³ Også det ”papistiske” i tiden forbindes med noe herlig. Kapitlet ”Om St. Jørgens Kierke” viser tydelig den nostalgiske tonen som så ofte bryter igjennom sakligheten.

”Item naar nogen høie Fester skulde være, enten Paaskedag, Pintsedag, Juledag eller andre høitidelige Dage som udi den blinde papisteri vaar paalagt, da var saa Skik at der skulde først ringes udi Domkierken, dernæst udi Klostret, siden udi Korskierken og aller sist udi S. Jørgens Kierke. Og naar de saa havde ringet, skulde de kime hver som mest kunde, dog skulde de rette sig efter den Skik som holdtes udi Domkierken og ikke lengre. Og naar det var stille Veir, da kunde man høre det langt ud at det ringede baade paa Landet og Vandet. Item naar man hørte Presterne og Degnerne siunge udi Kierken, da maatte den som ikke havde et Stenhjerte græde af Gledede for Guds usigelige Naade og Miskund imod Mennesken saavel som for Guds hellige Ord og deilige Salmer som de hørte siunge.”¹⁴

Den siste fjerdedelen av *Hamarkrøniken* har et mer muntlig preg enn de foregående kapitlene. Disse to siste fortellingene skiller seg også ut fra resten av teksten, ved at de er mer høytidsstemte og følelsesrike. Det gjelder beretningen om jærtegnene forut for biskop Mogens’ fall i 1537 og den påfølgende historien om hans avskjed med byen. Av jærtegn var blant annet kirkeklokkene som ringte av seg selv, en dødningegudstjeneste og tilsynekomsten av flere sjøormer. Blant sjøormene var det én spesielt stor, som viste seg i Mjøsa. I sjøormhistorien skildres uhyrets tilsynekomst, dets død og den forferdelige stanken som lenge kom fra liket.¹⁵

¹¹ Ibid.

¹² Ibid., 66.

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid., 72.

¹⁵ Ibid., 80.

Hamarkrøniken avsluttes i en trist tone med historien om hvordan biskopen må gi tapt for Christian 3.s utsendinger, og deretter ta avskjed med Hamar, i ”En liden Historie om Biskop Mogens der han blev fangen i Hammer af Herr Truid Ulfstand”. Her fortelles det om hvordan biskop Mogens på vei ned til skipet som skulle føre ham bort, falt

”...paa sine Kne og takket Gud i Himmelen for hver Dag han havde haft, dernest bød han Kannikerne og Prester god Natt, dernest bød han Hovmænd, menige Almue, Borger og Bønder god Natt og bad dennem alle bede godt for sig og mente at han snart vilde komme til dem igjen, men derhos saa sigendes: O Gud Fader udi Himmelen, findes vi ikke før, da Gud give det vi findes i Himmerige. Denne Bøn bad han med grædende Taare og sagde vale, vale, vale.”¹⁶

Den siste historiske begivenhet som blir omtalt i krøniken er biskop Mogens’ død, 3. oktober 1542 i Andvordskov kloster, hvor han siden reformasjonen var blitt holdt fanget.

Hovedproblemet knyttet til *Hamarkrøniken* er at originalmanuskriptet har gått tapt. Vi vet verken hvem forfatteren er eller når teksten ble skrevet. Og vi kjenner derfor heller ikke til tekstens opprinnelige utforming. Spredningen av *Hamarkrøniken* foregikk ved at det ble produsert avskrifter, og deretter avskrifter av disse. Den eldste kjente avskriften stammer fra begynnelsen av 1600-tallet, og ble nedskrevet kun få tiår etter originalen. *Hamarkrøniken* foreligger hovedsakelig i form av avskrifers avskrifter fra 1600-, 1700- og 1800-tallet. Teksten varierer en del i de ulike avskriftene. I dag kjenner man til 28 bevarte håndskrifter og 12 tapte. Egil Pettersen har i *Hamarkrøniken* foretatt omfattende språklige analyser av skriftet, og gjort rede for avskriftenes slektskap og variasjoner.¹⁷ Alle avskriftene er nært beslektet, men det har tidlig oppstått mange avvik, som senere avskrifter har tatt med seg. For eksempel ser det ut til at det allerede på slutten av 1500-tallet fantes to versjoner av krøniken. Den ene med, og den andre uten, historien om biskop Mogens.¹⁸ Et annet problem er at lesefeil og utelatelser har forvansket innholdet i flere av avskriftsgruppene. Andre igjen skiller seg ut ved senere tillegg i teksten, særlig av typen oppdateringer frem til avskriverens nedskrivings-tidspunkt, mest typisk er oppdateringer av bispelisten. Flere avskrivere har også supplert med egne kommentarer, for eksempel med informasjon de har funnet om temaet i andre historiske verker. Det forekommer også andre vilkårlige detaljendringer. Blant annet varierer tittelen veldig fra avskrift til avskrift.

¹⁶ Ibid., 84.

¹⁷ Egil Pettersen, *Hamarkrøniken*, (Øvre Ervik: Alvheim & Eide Akademisk forlag, 1986).

¹⁸ Den rådende oppfatningen i dag er at historien om biskop Mogens hørte med i *Hamarkrønikens* originalmanuskript.

Hamarkrøniken er et enkelt, men sjarmerende lite verk. Det var også et populært skrift, som mange ønsket tilgang til. Rundt 1550 ble det produsert lite litteratur i Norge, noe som kan forklare hvorfor det fantes så mange avskrifter. Naturlig nok var utbredelsen av disse avskrifterne størst i mjøstraktene, i dagens Hedmark og Oppland, men de fantes også i områder langt unna den gamle kaupangen. Uavhengig av lokalitet, stammer de fleste av dem fra embetsmannsmiljøer. Allerede mot slutten av 1500-tallet var noen avskrifter nådd frem til historiske forskere.

Av stor betydning for mange forhold knyttet til *Hamarkrøniken*, er to skrifter av henholdsvis Jens Nilssøn og Jens Bugge. Jens Nilssøn¹⁹ skrev i 1598 en beretning om hamarbispene. Det er en kort gjennomgang av de 25 katolske biskopene i Hamar.²⁰ Bisperekken skal være avskrift av et lovhåndskrift, i tillegg til at han har benyttet seg av flere tapte kilder, noe som gjør den svært interessant. Originalen er skrevet delvis på latin. Nilssøns beretning om hamarbispene viser tydelig slektskap med bispelisten i *Hamarkrøniken*. Nilssøns beretning er i det hele tatt en viktig kilde når det gjelder å datere krøniken.

Det samme gjelder Jens Bugges avskrift. Jens Lauritssøn Bugge,²¹ som var prost i Ringsaker og kannik i Hamar, gjorde en avskrift av *Hamarkrøniken* i 1601. Hans manuskript inneholder flere personlige kommentarer angående blant annet domkirkens tilstand. Anmerkningene hans viser at han må ha sett domkirken før den ble skadet i 1567. Bugges avskrift er gått tapt, men den er den eldste man kjenner til, og opphav til en egen gruppe avskrifter.²² Det er ikke umulig at Bugges manuskript var en avskrift av den originale krøniken.²³ Det er således et viktig skrift på mange måter, i denne sammenhengen er det viktig blant annet med hensyn til datering av originalen og i forhold til dens innhold.

Hamarkrøniken ble i mange år brukt som en fullverdig kilde til Hamarkaupangens historie. Som vi skal se i de følgende kapitlene, så var flertallet av de store historieverkenes fremstillinger av det gamle Hamar basert på krøniken. *Hamarkrøniken* ble trykket og utgitt for

¹⁹ Jens Nilssøn, 1538-1600. Studerte filosofi ved universitetet i København, og ble en av de få norske humanister. Han var rektor ved katedralskolen i Oslo 1562-1571, og biskop for Oslo og Hamar fra 1580. I 1598 var Jens Nilssøn 60 år og muligens allerede en syk mann, siden han døde i 1600.

²⁰ Det riktige tallet på katolske biskoper i Hamar i middelalderen er 27. *Hamarkrøniken* nevner forøvrig kun 24.

²¹ Jens Bugge, 1542-1612. Var sogneprest fra 1584. Han fulgte biskop Jens Nilssøn på hans visitasreiser på Hedmark, blant annet i 1589. Det er derfor ikke usannsynlig at Bugge var biskopens kilde til kunnskap om det gamle Hamar. Han kan til og med ha vist frem sitt eget eksemplar av *Hamarkrøniken*.

²² Den såkalte K-gruppen, som blant annet inneholder en avskrift som ble funnet så sent som i 1967.

²³ Pettersen, *Hamarkrøniken*, 45.

første gang i 1774, under tittelen *Gammel Beskrivelse om Hammer Bye paa Hedemarken*.²⁴ Jens Christian Berg var den første kritiske utgiver av *Hammarkrøniken* og den første som drøftet når den ble skrevet og hvem forfatteren var. Krøniken viste seg å ha bred appell, og umiddelbart etter Bergs vitenskapelige utgave fulgte flere folkeutgaver. I *Historisk tidsskrift* for 1890 innledet Gustav Storm en debatt om *Hammarkrønikens* kildeverdi.²⁵ I tillegg til kildeverdi, dreide debatten seg om forfatter og tidspunkt for nedskrivningen.

I dag er det nogenlunde enighet hva angår forfattelsestidspunkt. Flere tidligere forskere daterte nedskrivningen til begynnelsen av 1600-tallet. Den moderne oppfatningen er derimot at *Hammarkrøniken* er skrevet på midten av 1500-tallet. Blant annet har Pettersen i sin utgave argumentert for dette. Ved sammenligning av alle de forskjellige avskriftene har han vist at en så sen datering som 1600-tallet er umulig.²⁶ Når det gjelder spørsmålet om forfatter, så er flere av autoritetene enige om at én familie peker seg ut, nemlig hamarslekten Hummer.²⁷

I artikkelen ”Om Hammarkrøniken”, foreslår Inger Cathrine Spangen at Thure Hummer var *Hammarkrønikens* forfatter.²⁸ Thure Hummer levde fra ca. 1530 til 1584. Hans far hadde vært gårdsfogd hos biskop Mogens, og Trugels kantor var hans farfar. Thure var en lærd mann, immatrikulert ved universitetet i Rostock i 1557. I 1563 var han på besøk hos Absalon Pederssøn Beyer, og skrev på slutten av året et brev til sistnevnte som blir gjengitt i Absalons dagbok.²⁹ Angående besøket skrev Absalon: ”Kom til kost hos mig M: Absalon en from lerder persone ved naffn Thure fød i Hedmarcken”³⁰. Absalon må i denne perioden ha syslet med forarbeidet til *Om Norgis Rige*, som var ferdigstilt i 1567. Spangen mener at Thure under sitt opphold hos Absalon har blitt inspirert til å skrive ned det han hadde hørt fra sin farfar, Trugels kantor. Etter Spangens artikkel, er Thure Hummer et navn som ofte blir nevnt når den mest sannsynlige forfatteren skal pekes ut.

²⁴ Utgitt av Christopher Hammer i Kristiania.

²⁵ Med avhandlingen ”Om det gamle Hamar og den gamle ’Hamar beskrivelse’ fra 1553”, i *Historisk Tidsskrift*, 3. Rekke, 1. Bind, 1890. Denne avhandlingen ble imøtegått av Ludvig Daaes ”Om den gamle beskrivelse over Hamar”, i *Historisk Tidsskrift* 3. rekke, 1. Bind, 1890, og diskusjonen ble avsluttet og kommentert av A. E. Erichsen i ”Om det gamle Hamars beskrivelse” i *Historisk Tidsskrift* 3. rekke, 3. Bind, 1895. I *Historisk-topografiske Skrifter om Norge og norske Landsdele, forfattede i Norge i det 16de Aarhundrede*, utgitt i 1895, videreutvikler Storm sin teori om *Hammarkrøniken*, samtidig som han analyserer de forskjellige avskriftene.

²⁶ Pettersen, *Hammarkrøniken*, 16.

²⁷ Denne teorien ble lansert av A. E. Erichsen i artikkelen ”Om det gamle Hamars beskrivelse”, og flere forskere har bygget videre på den.

²⁸ Inger Cathrine Spangen, ”Om Hammarkrøniken”, *Hedmark slektshistorielags tidsskrift* fra 1963.

²⁹ Under datoen 23. januar 1564, siteres dessuten et brev fra Thure Hummer, skrevet på latin, datert 8. desember 1563. Absalon Pederssøn Beyer: *Dagbok og Oration om Mester Geble*, 53. *Dokumentasjonsprosjektet*, Universitetet i Oslo, 22.10.2001, <http://www.dokpro.uio.no/litteratur/beyer/> (oppsøkt 10.04.2007).

³⁰ I sin dagbok, under datoen 11. juli [1563]. Beyer, *Dagbok og Oration om Mester Geble*, 30.

De senere år har fokuset omkring *Hamarkrøniken* skiftet noe. Forskerne har konsentrert seg om andre aspekter ved nedskrivningen, som for eksempel spørsmålet om hvorfor den ble skrevet. Ragnar Pedersen er en av de fremste ekspertene på *Hamarkrøniken* og forhold knyttet til Hamarkaupangen. Han har skrevet flere artikler om disse temaene. I artikkelen "Fra domkirke til ruin og fra ruin til fortidsminne" går han nærmere inn på hva som kan ha vært bakgrunnen for *Hamarkrønikens* nedskrivning. Altså hvilke holdninger og verdier som var rådende på denne tiden. Han mener det er sannsynlig at krønikens forfatter er å finne blant domkapitlets medlemmer. Krøniken har en sterk orientering mot de kirkelige institusjonene, noe som kan tyde på at det er en kannik som er forfatteren. Thure Hummer passer inn i dette bildet også. Som kannik og kantor hadde han en sentral stilling ved domkapitlet på Hamar. Han var sogneprest i Romedal og ble i 1575 rektor ved domkirkeskolen, den samme skolen som den lærde biskop Jens Nilssøn viste stor interesse for.³¹ I kraft av sin stilling som kannik spilte Thure Hummer en viktig rolle på Hamar i 1570-årene, og må dermed ha hatt store interesser av å fremme byens posisjon. At han var lærd, har man Absalons ord på. Man vet også at Thure skrev dikt på latin, noe som var det høyeste tegnet på dannelsen i denne tiden.

Hamar var i en vanskelig situasjon rundt 1550. Vi vet fra lensherrens brevveksling med kongen at forholdene i den tidligere kaupangen ikke var tilfredsstillende. Det fantes en domkirke uten biskopembete, men med et domkapitel som fortsatt skulle fungere. Blant annet skulle domkapitlet stå for grunnutdannelsen av prestene, som det var stor mangel på i årene etter reformasjonen. De hadde derfor behov for kirkebygningen, hvor den praktiske delen av presteutdanningen foregikk. Men vi vet at domkirken hadde store vedlikeholdsmessige mangler allerede før reformasjonen. Lensherrens henvendelser til det kongelige kanselli i København dreide seg om restaurering av domkirken, og anmodninger om økonomisk støtte til dette. Med kongens hjelp ble flere tiltak gjort, men det var ikke tilstrekkelig.

Mer generelt sett var det rundt 1550 sterke reaksjoner mot de eksisterende forhold, tiårene etter reformasjonen var ustabile. I flere miljøer var det misnøye med konsekvensene av trosskiftet, og det forekom flere forsøk på å gjenoppvekke noen av de gamle katolske skikkene. Med dette som bakteppe, leser Pedersen *Hamarkrøniken* som et agitasjonsskrift, som en del av en kulturell mobilisering. "En slik mobilisering er en prosess som innebærer antipatier mot tingenes tilstand, vender seg mot de rådende forhold og søker forbilder i

³¹ Jens Nilssøn lot sin yngste sønn gå her, og han besøkte skolen flere ganger i forbindelse med sine visitasreiser.

fortiden.”³² Budskapetets mottaker skulle være kongen, og det som hadde kommet frem på møtet ”var gjort udi en Bog og beseiglet og siden efter kongelig Befaling blev nedersendt til Hans Naade”³³. Domkapitlet og lensherren håpet på å kunne påvirke sin egen situasjon ved å gi kongen et mest mulig positivt bilde av byens fortid. Krønikens mål var altså å påvirke myndighetene. Krønikelitteraturen hadde ofte som motiv å fremme bestemte grupperingers interesser, og budskapet som ble formidlet skulle være et forbilde. Domkapitlet må åpenbart ha vært en av pådriverne for å få domkirken istandsatt. De humanistiske idealene som preger krønikens holdninger kan fint ha hatt gode vilkår der. Antagelig hadde flere av domkapitlets medlemmer magistergrad fra utenlandske universiteter, og var blitt preget av de nye humanistiske idéene. De må blant annet ha kjent til den humanistiske nasjonalkrøniken som var utbredt i Europa på denne tiden. De kan ha dannet et lærd miljø sentert omkring skolen, og kan ha fungert som en lokal inspirasjonskilde for studier av Hamars eldre historie. Pedersen mener altså at holdningene som rådet i Hamar på denne tiden, var bakgrunnen for at domkirken på Hamar ikke ble revet umiddelbart etter reformasjonen, slik planen var, men i stedet ble forsøkt reddet av domkapitlet, med god hjelp fra lensherren. Han mener at det var en allianse mellom lensherren og domkapitlet.

Marie Kløvstad Øye bygger videre på Pedersens teori, og kommer frem til en interessant konklusjon i artikkelen ”Hamarkrøniken - en retorisk skryttale?”³⁴. Her setter hun *Hamarkrøniken* inn i den retoriske tradisjonen som startet i antikken. Hun mener at den i stor grad følger de litterære mønstrene fra skryttalen eller lovprisningstalens lærdomstradisjon.³⁵ Øye vektlegger også det intellektuelle miljøet som fantes på Hamar på 1500-tallet. Jens Nilssøn ble utnevnt til biskop i Oslo og Hamar bispedømme i 1580. Sammen med domkapitlet huset hamarmiljøet med andre ord flere lærde personer på denne tiden. Flere latinske tekster i den retoriske sjangeren er skrevet av personer fra dette miljøet.

Ved å minne leseren på hva Hamar en gang var, kan teksten ha virket mobiliserende i sin turbulente samtid. Både lensherre og domkapitel var naturlig nok meget interesserte i å istandsette den forfalne og rivningstruede domkirken før det var for sent. De

³² Pedersen, ”Fra domkirke til ruin og fra ruin til fortidsminne”, 48.

³³ Arnesen, *Hamar-krøniken*, 65.

³⁴ Marie Kløvstad Øye, ”Hamarkrøniken- en retorisk skryttale?”, *Fra kaupang og bygd: 2000*, 84-98.

³⁵ I denne sammenheng er de såkalte K-håndskriftene interessante. De avviker en del fra de andre kjente avskriftene og de inneholder to ekstra kapitler, ett om bispegården og ett om byens alder. K-håndskriftene føyer seg dermed enda bedre inn i bylovtale-tradisjonen.

korresponderte, som tidligere nevnt, med det kongelige kanselli,³⁶ og fikk innvilget sin forespørsel om økonomisk støtte til istandsettelsen. Kort tid etter et av kongens velvillige svar, fant det berømmelige møtet på Hamar gård sted. Med dette som bakgrunn virker intimasjonen plausibel. Der står det at det ble sendt en bok ned til Hans Nåde Kongen, ”hvilken Bog Christen Munck lod udi sin egen bog indskrive som efter følger”³⁷. Følgelig var det kongen som skulle være mottakeren av krøniketeksten. Det var ”en søknad om kulturvernmidler”, som Øye så treffende kaller det.³⁸ Dette gjør krøniken til et politisk skriftstykke som er veldig påvirket av den lærde humanistiske dikting. Øye konkluderer med at forfatteren, eller forfatterne, av *Hamarkrøniken*, er å finne i miljøet rundt lensherren og domkapitlet. Muligens var det Thure Hummer, hvis familie var godt representert på det omtalte møtet, men det kan vi ikke vite. Det vi kan anta er at tekstens retoriske overbevisningskraft skulle tjene restaureringen og opprettholdelsen av det som var igjen av fordums storhet og skjønnhet.

Kildemessig beveger krøniken seg på flere tidsplan: nåtid, nær fortid og fjernere fortid. De eldste som levde sammen med forfatteren kunne fortelle om den nære fortiden, mens den fjernere fortiden bare kunne gjøres tilgjengelig gjennom skriftlige kilder.³⁹

Middelalderens sykliske historiesyn ligger bak *Hamarkrønikes* fortellerstruktur. Før svartedauen hadde Hamar sin gullalder, med blomstring og velstand. Under biskop Sigurd som krøniken omtaler, var det ennå en respektabel sølvalder. Under de tre siste bispene hadde byen en kobberalder, etterfulgt av en jernalder og undergangen. Tiden på 1300-tallet er altså selve gullalderen, og etter den har situasjonen utviklet seg til det verre. *Hamarkrønikes* nåtid omtales i negative vendinger, blant annet fortelles det at de tidligere så fine fiskedammene er gjengrodd. Men det sykliske historiesynet innebærer også troen på at det gode kommer tilbake, man har en gullalderdrøm. Grepet med å sette samtiden opp mot fortiden, er hentet fra de europeiske humanistene, særlig italienske Petrarca.⁴⁰ Gullalderdrømmen var en del av dette skjemaet.

Det sykliske historiesynet forutsetter at historien er underlagt en plan, og at det er opp til historieforskeren å avdekke denne. Varslene i krøniken var kjennetegn på det uunngåelige som skulle skje. Jærtegnene plasserer krøniken i det semiotiske kosmos, som

³⁶ Ved kansler Johan Friis, en av de mektigste og viktigste menn i riket, meget interessert i historie og tidligere katolikk.

³⁷ Arnesen, *Hamar-krøniken*, 65.

³⁸ Øye, ”Hamarkrøniken- en retorisk skrytetale?”, 95.

³⁹ Pedersen, ”Fra domkirke til ruin og fra ruin til fortidsminne”, 51.

⁴⁰ Francesco Petrarca, 1304-1374.

beskriver deres syn på verden. I følge denne virkelighetsoppfatningen mottar menneskene alltid varslere i form av jærtegn før noe stort eller dramatisk skal skje.⁴¹ Fremst av varslene i *Hamarkrøniken* står sjøormfenomenet. Noen forskere har hevdet at sjøormhistorien ikke var med i originalmanuset. Dette er en oppfatning som ikke har særlig gjennomslag i dag, i og med at denne historien inngår som en viktig del av krønikens fortellerstruktur. Det har også blitt hevdet at sjøormfenomenet var en form for folkelig overtro. På 1500-tallet var imidlertid sjøormer et fenomen som inngikk i den vitenskapelige rasjonaliteten. Blant annet Sebastian Münsters⁴² verdensbeskrivelse fra 1543, *Cosmographia*, omtaler underlige sjø- og landdyr. Episoden som omtales i *Hamarkrøniken* skal ha funnet sted en tid før reformasjonen, og ble altså senere oppfattet som et forfarsel om denne. Ryktet om sjøormen i Mjøsa spredte seg raskt til utlandet. Jacob Ziegler⁴³ ga i 1532 ut en beskrivelse over Norge og Sverige, *Schondia*. Han var blitt fortalt at sjøormen viste seg i Mjøsa i 1522, og at dette var et forvarsel om Christian 2.s fordrivelse. På Olaus Magnus'⁴⁴ store *Carta Marina*, som ble trykt i Venezia i 1539, er sjøormen avbildet ved siden av Hamar domkirkes to tårn. Olaus Magnus' store verk om de nordiske folkene fra 1555, *Historia de gentibus septentrionalibus*, forteller om den samme episoden, men i følge ham var det et varsel om reformasjonen.⁴⁵ Fra og med disse humanistiske verkene, altså fra før nedskrivningen av krøniken, ble sjøormen i Mjøsa er av de mest kjente naturfenomenene i Norge. Fra denne tiden fikk den en fast plass både i den nasjonale og i den internasjonale litteraturen.⁴⁶ Også norske lærde var opptatt av tolkning av tegn og varslere. Blant annet var Jens Nilssøn og Absalon Pederssøn Beyer opptatt av å tyde tegn på himmelen og på jorda. Disse ble tolket som varslere om endringer i historien. *Hamarkrøniken* føyer seg dermed fint inn i tidens måte å forklare ukontrollerte begivenheter på.⁴⁷

Det har vært mye diskusjon rundt *Hamarkrønikens* verdi som historisk og kulturhistorisk dokument. Tilnærmelsen til skriftet har tradisjonelt vært av en kildekritisk art, og hovedspørsmålet har dreid seg om i hvilken grad den gir etterrettelige opplysninger. Krøniken gir mye informasjon om forholdene i den aktive 1300-tallsbyen, og den ønsker å bli oppfattet som

⁴¹ Nils Gilje og Tarald Rasmussen, "Bilder av Norge –natur og folkeliv", i *Norsk idéhistorie: Tankeliv i den lutherske stat*, Trond Berg Eriksen og Øystein Sørensen (red.), Bind 2. (Oslo: Aschehoug & co. 2002), 265.

⁴² Sebastian Münster, 1488-1552.

⁴³ Jacob Ziegler, 1480-1549.

⁴⁴ Olaus Magnus, 1490-1557.

⁴⁵ Han bruker *Schondia* som kilde.

⁴⁶ Gilje og Rasmussen, "Bilder av Norge –natur og folkeliv", 266.

⁴⁷ I årenes løp har det flere ganger dukket opp historier om at sjøormen har vist seg i Mjøsa og varslet krig og annen ulykke.

sannferdig. Innledningsvis gjøres det rede for kildegrunnlagets pålitelighet. Den litterære fremstillingsformen inngir også tillit. Den er i lange perioder svært saklig, med mye som ligner oppregning og et nesten stereotypt ordvalg. Den stadige bruken av ”item” er også med på å forsterke inntrykket av saklighet. Og man må også gå ut i fra at visse typer fakta er ganske pålitelige. Dette gjelder skildringen av de geistlige anleggene og den generelle topografiske beskrivelsen av byen. *Hamarkrøniken* inneholder imidlertid flere åpenbare overdrivelser og usannsynligheter, med hensyn til byens størrelse i utstrekning og folketall. For eksempel hevdes det at det rundt år 1300 var 1800 våpenføre menn i Hamar. ”Udi lige Maade fandtes der og beskreven udi Bispenses Bøger udi Kong Haagens Tid at Hammers By stod udi sin bedste Flor og Velmagt anno domini 1300: og fandtes der den Tid udi Hammer atten Hundrede Veragtige Mænd, som boede den Tid udi Hammers By.”⁴⁸ I følge *Hamarkrøniken* var innbyggertallet på biskop Sigurds tid⁴⁹ godt over 3000.

Item fandtes der udi Bisp Sigwards Bøger og Breve at udi hans Tid var 121 berustede og veragtige Mænd udi Hammer, mens der fandtes tre Tusende voxne Folk af alle haande Slags baade Piger og Dreng, som ginge til sacramentet ved Paasken, foruden Qvinder og Børn og andre vanføre Folk som ikke kunde komme til Kierken for deres Skrøbeligheds Skyld.⁵⁰

Disse opplysningene må nok ses på som forskjønninger og overdrivelser. De er med på å danne bildet av en idealby. Jo større, jo bedre. Overdrivelsene har ingenting å si for troverdigheten, og *Hamarkrøniken* må, på tross av dem, godtas som et historisk dokument. Grunnen til dette er at innholdet i krøniken ikke bare er sagn og eventyr. For eksempel virker det, ut fra den dramatiske fortellingen om biskop Mogens avskjed, som om forfatteren selv må ha vært til stede, eller at han har hatt tilgang til et førstehåndsvitne.

Hamarkrøniken er vår hovedkilde til kunnskap om Hamar i middelalderen. Det at teksten er basert på bispestolens arkiver, gjør den særlig verdifull, siden disse kort tid etter gikk tapt. Den er også en viktig kilde til beskrivelse av domkirkens utseende, og med sine beskrivelser av denne samt de andre kirkene, bispeborgen og klostret, gir krøniken et godt bilde av byens bebyggelse. Opplysninger angående kaupangens topografi, utstrekning, struktur og gatenett, byinstitusjoner og deres beliggenhet, samt byens sosial-topografiske struktur, kjenner vi kun fra krøniken. Den har med andre ord stor kildemessig betydning.

⁴⁸ Arnesen, *Hamar-krøniken*, 71.

⁴⁹ Biskop Sigurd ble innviet i 1383 og døde i 1418/19.

⁵⁰ Arnesen, *Hamar-krøniken*, 72.

Som nevnt, formidler krøniken bildet av en idealby, et ordnet samfunn i velstand. Den nostalgiske tonen som av og til bryter gjennom, kan ses på som en protest mot samtidens forhold. Stemningsbølgen på midten av 1500-tallet, under konsolideringsperioden, var mange steder negativt rettet mot den lutherske teologien. Folk ønsket seg tilbake den gamle troen og kirkeordningen. Formuleringer som ”det blinde papisteri”⁵¹ må anses som villedelser fra forfatterens side. Som helhet betraktet må man oppfatte krøniken som en hyllest til den gamle kirkeordningen. Formuleringen ”Item naar man hørte Presterne og Degnerne siunge udi Kierken, da maatte den som ikke havde et Stenhjerte græde af Glæde for Guds usigelige Naade og Miskund imod Mennesken saavel som for Guds hellige Ord og deilige Salmer som de hørte siunge”,⁵² viser tydelig krønikeskriverens følelser for middelalderens trosliv. Og uansett om man støtter Pedersens teori eller ikke, så virker det sannsynlig at forfatteren var en tidligere katolikk. Den avsluttende biskop Mogens’ tilfangetakelse markerer ikke bare at reformasjonen var innført i Hamar. Hendelsen markerer også slutten på den gamle biskopbyen og den enda eldre kjøpstaden. *Hamarkrøniken* er således en tilbakeskuende, nostalgisk stemningsrapport fra et lokalsamfunn i sammenbrudd.⁵³

Med det kildegrunnlaget som finnes i dag, er det vanskelig å trekke noen sikre konklusjoner om krøniken. Det eneste vi egentlig kan vite for sikkert, er hva teksten i seg selv formidler. Samme hvilke sider ved verket man velger å vektlegge, må man kunne kalle krøniken en kjærlighetserklæring til den gamle middelalderbyen. I den varme omtalen av alt som den gamle kaupangen hadde å by på, aner man en lengsel tilbake til det som en gang var.⁵⁴

den gamle krøniken gir noe mer enn velmente forsøk på dokumentert historisk framstilling, den gir noe sterkt personlig som har grepet lesere gjennom alle tider, et rørende naivt kjensleladet engasjement. Krøniken er en varm kjærlighetserklæring til byen ved Mjøsa, til dens stolte fortid med minner om storhet og skjønnhet. Den ånder av sår lengt tilbake til det som en gang var, til herlige kirker og klostre, til vakre, velstelte gårder og hus med frukthager og urtehager, til travle gater, der handverkere av alle slag var i virksomt arbeid, handverkere som ikke hadde sin like i hele Norge, viden kjent for sine kunstferdige arbeider.⁵⁵

⁵¹ Ibid.

⁵² Ibid.

⁵³ Øye, ”Hamarkrøniken- en retorisk skryttale?”, 85.

⁵⁴ Mye av informasjonen om *Hamarkrøniken* og samtidssituasjonen er hentet fra Pedersens artikkel ”Fra domkirke til ruin og fra ruin til fortidsminne”.

⁵⁵ Pettersen, *Hamarkrøniken*, 9.

Kapittel 2: Humanismen

De fire følgende verkene er alle typiske for den historisk-topografiske sjangeren. Det gjelder Absalon Pederssøn Beyers *Om Norgis Rige* fra 1567, Peder Claussøn Friis' *Norrigis Bescriffuelse* fra 1613, Jonas Ramus' *Norriges Beskrivelse* fra 1715 og Jens Lauridsen Wolffs *Norrigia Illustrata* fra 1651. De tre førstnevnte verkene er skrevet av menn født og oppvokst i Norge, og særlig de to eldste bærer preg av en viss patriotisme. Sistnevnte var dansk av hærkomst og hans verk kan således ikke defineres som "norsk". De har allikevel alle tilstrekkelig med fellestrekk til at de kan nevnes i samme åndedrag.

Tyske og italienske humanister konkurrerte om hvem som hadde den mest ærerike fortiden, og gikk i den forbindelse tilbake til de gamle kildene. Dette førte til oppkomsten av en ny historisk sjanger, nasjonalkrøniken. Nasjonalkrøniken hadde sitt forbilde i den greske historieskrivingen. Krønikeformen innebar en beskrivende og kronologisk fremstilling av hendelsene. Historien hadde et didaktisk, moraliserende og legitimerende formål.⁵⁶ Blondus' verk *Italia illustrata* fra 1531, regnes som hovedinspirasjonen bak de historisk-topografiske tekstene på 1500- og 1600-tallet, men Olaus Magnus' og Sebastian Münsters verker var også viktige påvirkningskilder for mange. De presenterer solide og grundige beskrivelser av land og landsdeler, og inneholder økonomiske, etnografiske og kirkehistoriske interesser. Denne sjangeren fant tidlig veien til Norge.

Absalon Pederssøn Beyer: *Om Norgis Rige*, 1567

Absalon Pederssøn Beyer, 1528-1575, var en av få lærde i Norge på slutten av 1500-tallet. Han fikk sin utdanning ved universitetene i København og Wittenberg, og tilhørte den første generasjonen av lutherske teologer. Gjennom sine studier fikk han innpass hos to av de ledende reformatorer i nord-Europa, Peder Palladius og Filip Melanchton.⁵⁷ I kraft av flere betydningsfulle verv, ble han en av de mest sentrale personlighetene i humanistmiljøet i Bergen.⁵⁸ Han var blant annet medlem av domkapitlet og lektor og rektor ved katedralskolen. På disse arenaene kunne han videreformidle de humanistiske impulsene som han hadde tatt til

⁵⁶ Else Marie Lingaas, "Historiefagets historie", *Ariadne*, idéhistorie, teori og metode, Universitetet i Oslo, <http://www.hf.uio.no/ikos/ariadne/Idehistorie/framesettogm.htm> (oppsøkt 10.04.07).

⁵⁷ Peder Palladius, 1503-1560. Filip Melanchton, 1497-1560.

⁵⁸ Fra og med tiden før 1520-tallet begynte det å utvikle seg et humanistisk miljø i Bergen. Noe senere oppsto det lignende kretser i Oslo og Stavanger.

seg i studietiden. I 1566 ble han slottsprest på Bergenshus hos Erik Rosenkrantz, og det er antakelig på oppdrag fra ham at *Om Norgis Rige* ble skrevet.⁵⁹

En litterær fornyelse startet i Bergen på Absalons tid. I tillegg til ham selv, var denne tendensen representert ved lagmann Mattis Størssøn.⁶⁰ Arbeidet hadde et patriotisk formål, vekket til liv av politiske omstendigheter. De ville vise hvor ubegrunnet, historisk sett, hanseatenes sterke stilling var. Gamle lovtekster og privilegier ble lett opp, gransket og fortolket. De brukte altså historien som hjelpemiddel for å bevise at hanseatene tok feil i sine påståtte rettigheter. Dette førte til en ny interesse for gamle manuskripter, og det ble foretatt en rekke lovoversettelser, som kom til å få stor betydning. Denne litterære tendensen sendte impulser utover hele det dansk-norske riket. Størssøns oversettelse og Absalons norgesbeskrivelse ble veldig utbredt, og begge fikk flere etterligninger.

Avskriftene av de fleste av disse arbeidene vandret til Danmark, hvor de ble samlet av de kongelige historikere og av den danske adelsmannen Arild Huitfeldt.⁶¹ På denne måten utgjorde Absalons verk *Om Norgis Rige*, fra det ble skrevet i 1567, en viktig del av den norske litteraturen i flere generasjoner fremover. Det ble imidlertid trykt først i 1781, i Suhms *Samling til den danske historie*. Frem til da, i over 200 år, sirkulerte verket hans i mange og varierende avskrifter. Noen av disse ble brukt som kilder av historikere på 1600- og 1700-tallet.⁶² Sitatene ble deretter tatt opp i andre verker, som annenhånds, og slik ble tradisjonen videreført.

Med sitt verk var Absalon med på å starte en helt ny tradisjon, som ble særegen for Norge. *Om Norgis Rige* gjorde Norges historie til et verdig tema for historieskrivingen.⁶³ Noe som gjør sjangeren så spesiell, er at den ikke var et resultat av europeiske impulser som hadde kommet til Norge via Danmark. Gjennom sine studier i utlandet, fikk Absalon selv kjennskap til de store humanistiske verkene, som nasjonalkrøniken. Med den som forbilde, ble *Om Norgis Rige* en etterligning, *imitatio*, av humanistenes nasjonalkrønike.⁶⁴ Den sterke

⁵⁹ Det finnes to andre verker skrevet av ham. Dagboken hans (kalles også *Bergens Kapitelsbok*), fra perioden 1552-1572, og *Oration om mester Geble*, Norges første biografiske skrift.

⁶⁰ Mattis Størssøn, ca. 1500-1569, var den første som oversatte Snorre.

⁶¹ Arild Huitfeldt, 1546-1609, fikk ordnet trykking av Mattis Størssøns krønike i København i 1594.

⁶² Man hadde på Storms tid kjennskap til 12 avskrifter. Blant annet vet man at både Vedel, Huitfeldt og Høyer eide eksemplarer. Man vet også at for eksempel Jens Lauridsen Wolff gjorde en avskrivning en gang mellom 1627 og 1630. ”de Dele af Bogen [*Om Norgis Rige*], som fandtes i Wolfs *Norrigia illustrata*, citeres meget hyppigt, men under Wolfs navn.” Storm, *Historisk-topografiske Skrifter om Norge og norske Landsdele, forfattede i Norge i det 16de Aarhundrede*, (Christiania: Brøgger, 1895), 17. Wolffs verk ble forøvrig ferdigstilt i 1651.

⁶³ Ebbestad Hansen (red.), *Norsk tro og tanke: 1000-1800*, Bd. 1, (Oslo: Tano Aschehoug, 1998), 327.

⁶⁴ Rørvik, ”Humanisme-reformasjon-ortodoksi“, 184.

påvirkning fra humanismen kommer blant annet tydelig frem i hans kildebruk. Han hadde førstehåndskjennskap til noen latinske skrifter og muligens også noen greske. Flesteparten av hans antikke kilder kjente han likevel kun gjennom Melanchtons bearbeidelse.⁶⁵ Best oversikt hadde han over nyere, lærd historisk litteratur.⁶⁶ Hans historiesyn reflekteres også i dette verket. Etter reformasjonen var de historiske argumentene en viktig del av historie-skrivningen. For den verdslige historien gjaldt det å vise hvordan Gud står bak de historiske begivenhetene.⁶⁷ I *Om Norgis Rige* avdekker Absalon med jevne mellomrom den guddommelige plan. ”Gud i himmelen ... omvender, stadfester oc forandrer kongeriger oc giver dennom hvem han vil”.⁶⁸ Gud styrer begivenhetenes gang. Samtidig kommer gullalder-drømmen tydelig frem. Landet har hatt en stor fortid, etterfulgt av nedgang. For å illustrere dette, bruker han i store deler av boken bildet av menneskets aldre, en inndelingen som følger Melanchtons lære.⁶⁹ ”Norgis rigis stat kan man skifte udi hennis alder, hvilken ligervis som it menniske haver havt sin udsprung, fremgang oc ende.”⁷⁰ Da han skrev *Om Norgis Rige*, på 1560-tallet, var Norge allerede godt inne i alderdommen, og forfallet hadde satt inn. Han sammenligner sin samtids Norge med en avkreftet olding. Han kommer med flere eksempler på hvor storslagne forfedrene var, kontra hans samtidiges middelmådighet. Han mente at åndelig forfall var grunnen til dette. ”Vore forfedre drog ud i andre land til krig , kjøbenskab, studium, udi dag vil man icke drage af den by eller bygd man er fød i. Derfor er nu Norge gammel oc gaar med krycker, paa stølter, oc vil snart falle om kold.”⁷¹ Absalon ser landets og folkets tilbakegang, men han ser også årsakene til dette, noe som er spesielt i hans samtid. Han peker uredde på grunnen til Norges nedgang, tapet av den nasjonale selvstendigheten, og oppfordrer sin samtid til å kjempe seg opp igjen. Han ønsker at Norge igjen kan få en egen konge. Som han selv formulerte det: ”Dog kunde vel Norge vogne op af søvne en gang, der som hun finge en regenter over sig, thi hun er icke aldeles saa forfalden oc forsmectit, at hun

⁶⁵ Han siterer flittig de klassiske forfattere, som Curtius, Aristoteles, Plinius, Pompeius Mela, Herodot og Plutarch.

⁶⁶ Han siterer en mengde forskjellige europeiske krøniker, flere av disse har han studert. For eksempel Saxo, Olaus Magnus og Blondus Flavius. For Norges historie benyttet han kun utrykt litteratur. Hovedkilden hans er Mattis Størssøns samtidige oversettelse av kongesagaene. Han har også brukt håndskrifter av andre sagaer. Til de senere århundrer av tiden han behandler, hadde han tilgang til to bergenske kopibøker som han brukte flittig.

⁶⁷ Thor Inge Rørvik, ”Humanisme-reformasjon-ortodoksi. Norsk idéhistorie på 1500- og 1600-tallet“ i *Norsk tro og tanke: 1000-1800*, Bd. 1, Jan-Erik Ebbestad Hansen (red.), 183.

⁶⁸ Absalon Pedersøn Beyer, *Om Norgis Rige*, (Utgitt av Foreningen for norsk bokkunst ved Harald Beyer, Bergen: F. Beyers forlag, 1828), 30.

⁶⁹ Rørvik, ”Humanisme-reformasjon-ortodoksi“, 185.

⁷⁰ Beyer, *Om Norgis Rige*, 30.

⁷¹ Ibid., 43.

jo kunde komme til sin mact og herlighed igjen.”⁷² *Om Norgis Rige* er et politisk skrift. På det lokale planet er det rettet mot hanseatene, og på det nasjonale planet mot danskene.

Hanseatene får gjennomgå på grunn av makten de har oppnådd i Bergen, og danskene fordi de har lagt Norge under seg. Misnøyen med begge grupperingene kommer tydelig til uttrykk. Han vil derfor vise hvor stort og fantastisk Norge en gang var. Ved å sette fortidens storhet opp mot samtidens forfall, får Absalon frem en indirekte, men meget tydelig kritikk av den samtidige situasjonen. Denne type klage over samtiden var også en del av den humanistiske retoriske formen, som Absalon hadde fått formidlet gjennom blant annet Melanchton.⁷³ Som nevnt i forbindelse med *Hammarkroniken*, var dette grepet også brukt av Petrarca, sammen med gullalderdrømmen.

Absalon dveler lenge ved Norges manndom og storhet, tiden da landet fortsatt hadde sin selvstendighet. Dette var selve gullalderen. Den norske adel var i følge Absalon en viktig etterlevning fra Norges stolte fortid, og den var således et bevis på at landet en gang hadde vært mektig og rikt. Han nevner den derfor der hvor han kan, noe avsnittet om Hamar er et godt eksempel på. Han forteller at ”Der bodde rigt folch oc veldig adel, oc findis endnu nogle leffninger aff den gamle adel.”⁷⁴ Videre kan Absalon fortelle om det tidligere bispesetet:

Hammer tror jeg at vere det ringiste stict paa lengden oc bredden, dog er det megit fructsommeligt, fordi Hedmarchen, Guldbrandzdalerne, Ringerige oc andre leen ligge der vnder. ... Den første bisp vdi Hammer hed Arnalder, hand var til anno 1152, oc var før bisp j Grønland, oc haffuer der verit fra den første oc til den siste bisp xxvj bisper.⁷⁵

Han nevner også syvårskrigen, og fremhever skadene som svenskene påførte Oslo og Hamar. ”Hammer stict anno 1567 haffuer lidt en drabelig skade aff de Suenske, som ere der indfaldne.”⁷⁶ Om svenskenes flukt fra Akershus skriver han at ”der de komme til Hammers bispgaard, brende de hannom, oc sprengde muren med pulffuer [pulver, altså krutt], oc paa veyen brende de gaarde, huor de komme frem, oc gjorde en stor skade”⁷⁷. Misnøyen etter syvårskrigen var sterk da Absalon skrev *Om Norgis Rige*. Folket følte at de ble tvunget til å

⁷² Gustav Storm, *To norske historisk-topografiske skrifter fra 1500-tallet*, (Oslo: Universitetsforlaget, 1968), 73.

⁷³ Rørvik: ”Humanisme-reformasjon-ortodoksi”, 185.

⁷⁴ Storm *To norske historisk-topografiske skrifter fra 1500-tallet*, 82.

I sine henvisninger til adelen, nevner han blant annet ofte sin venn, lensherre Rosenkrantz, som i hans øyne var en norsk adelsmann.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Ibid., 68

⁷⁷ Ibid. (Hakeparentesen er satt inn av meg).

delta i en krig de ikke ønsket å utkjempe, og ødeleggelsene som fulgte var store. Avsnittet om Hamar reflekterer dette.

Presentasjonen av Hamar er kort og enkel. Vi vet ikke hvilke kilder Absalon benyttet da han skrev om den tidligere byen, men det er tydelig at han hadde lite stoff å ta av. Det er ingenting som tyder på at han brukte den ferske *Hamarkrøniken* som kilde. Til tross for dette, inneholder verket mange fellestrekk med nettopp krøniken. De to skriftene er skrevet ned i samme tidsrom, og bygger på den samme tradisjonen. De reflekterer begge i stor grad noe tidstypisk. I likhet med *Hamarkrøniken* er *Om Norgis Rige* en etterligning av samtidens store europeiske verker, og dermed også av de antikke forfatterne. På slutten av 1500-tallet var en slik etterligning den ypperste lærde prestasjon.⁷⁸ Slik kan begge verkene settes inn i den humanistiske tradisjonen. Et annet tydelig fellestrekk er gullalderdrømmen. *Om Norgis Rige* uttrykker noen av de samme nostalgiske stemninger overfor fortiden som det *Hamar-krøniken* gjør. Begge skriftene lovpriser den gamle tiden. De fremhever det ordnede samfunnet som var tidligere, og ikke minst forherliger de fortidens byggverk. De to tekstene uttrykker også den samme ambivalens overfor samtiden gjennom forherligelse av fortiden. Motivene for å gjøre dette er ulike, men fremgangsmåten er den samme. Den katolske tiden, da Norge, Bergen og Hamar ennå hadde sin selvstendighet, fremstår i et gyldent og nostalgisk skjær. Antagelig ønsker også begge forfatterne å oppnå noe ved å benytte seg av dette grepet, hvilket gjør både *Om Norgis Rige* og *Hamarkrøniken* til politiske skrifter.

Peder Claussøn Friis: *Norriges Bescriffuelse*, 1613

Peder Claussøn Friis, 1545- 1614, var en innflytelsesrik prest og embetsmann. Han ble sannsynligvis utdannet ved Stavanger skole, under den vel ansette rektor Jakob Matssøn.⁷⁹ Hans far var den første lutherske presten på stedet, og Claussøn overtok etter ham som sogneprest i 1566. Samme år ble han også innsatt som prost i Lista len. Dette var i strid med vanlig praksis, som var å velge prostiets eldste prest til dette vervet.⁸⁰ Overtagelsen av prosteembetet

⁷⁸ Rørvik, "Humanisme-reformasjon-ortodoksi", 184.

⁷⁹ Jakob Matssøn spilte en viktig rolle i utformingen av Claussøns tro og tanker, og fungerte som en slags mentor.

⁸⁰ I 1575 ble han utnevnt til kannik i Stavanger og en gang før 1590 fikk han tittelen erkediakon. Som prest var han strengt kirkelig og luthersk. Han gjorde en viktig innsats i konsolideringsprosessen etter reformasjonen, og var med på utryddelsen av katolske kirkeskikker. Han ble også sett på som en dyktig embetsmann, samtidig som han var sterkt knyttet til bondestanden og naturen. Han skrev flere småskildringer om nettopp natur og dyreliv, i tillegg til et par kirkelige skrifter. Ellers er han mest kjent som historisk-topografisk forfatter og sagaoversetter.

bandt ham for bestandig til prostiet. Dermed fikk han verken foretatt universitetsstudier eller noen store reiser, i kontrast til sin tids lærde menn og humanister. Antagelig fikk Claussøn ikke sett andre byer enn Stavanger, Skien og Bergen. På grunn av tidlig inntreden i høy stilling kom han imidlertid tidlig i kontakt med lærde og opplyste samtidige, som kan ha vekket hans interesse for geografi, historie og språk.

Han kan ha fått impulser fra det humanistiske miljøet i Stavanger under sin skoletid, særlig gjennom Matssøn. Senere kan påvirkningen ha kommet fra Oslohumanistene via Jens Nilssøn, og deretter fra bergensmiljøet, via agderlagmannen Jon Simonssøn. Sistnevnte hjalp Claussøn med kildekrifter og historisk-topografiske opplysninger. Særlig når det gjaldt kunnskap om det norrøne språket og sagahåndskriftene, må Simonssøn ha vært til god hjelp. Den litterære fornyelse utgikk, som tidligere nevnt, fra lagmennene ved deres lovoversettelser. Antagelig hadde ikke Claussøn førstehåndskjennskap til de latinske verkene som han siterer og omtaler. Han må derimot ha hatt god tilgang til diverse manuskript-samlinger som inneholdt avskrifter av norske og norrøne tekster.

Claussøns *Norriges Bescriffuelse* var ferdigstilt i 1613, året før han døde. Ingenting tyder på at han selv prøvde å få trykt sine bøker. Hans innsats for å spre dem, var å under eget oppsyn la avskrive forskjellige eksemplarer. Disse sendte han til sine venner og støttespillere innenlands, særlig til biskopen Lauritz Skabo. Etter Claussøns død ble flere av verkene sendt videre til andre interesserte, og en del av dem var i løpet av få år blitt en del av universitetsbibliotekets samlinger. De topografiske arbeidene gikk fra biskopen til Ole Worm, som bearbeidet dem og fikk dem utgitt i København i mai 1632, under tittelen *Norriges oc Omliggende Øers sandfærdige Bescriffuelse, Indholdendis huis vært er at vide, baade om Landsens oc Indbyggernis Leilighed oc vilkor, saa vel i fordum tid, som nu i vore Dage; korteligen tilsammen fattit Aff H. Peder Claussøn, Sognepræst i Undal*.

I overenstemmelse med tidens praksis, foretok Worm en del justeringer i teksten. Blant annet utelot han forfatterens ytringer om nordmennenes danskehat. ”Herimod hafuer det altid i fordum Tid været imellom Danske oc Norske en medfødt Had oc ond Forligelse”.⁸¹ Et av Claussøns opprinnelige grep, var å få frem sitt syn på den politiske samtiden ved å fremheve middelalderens storhet. Dette var helt i tråd med den humanistiske tradisjonen, og

⁸¹ Hele sitatet går som følger: ”Herimod hafuer det altid i fordum Tid været imellom Danske oc Norske en medfødt Had oc ond Forligelse, huilcket var indtil denne Dag udi Norske Folckes Hierter oc Natuur, thi de indnu bedre lide och fordrage Tyske, Suenske, Skoter oc andre Nationer oc Lanskabs Folck, som hid kommer i Landet at boe, end de kunde lide Danske, oc besynderlig hafuer de en hemmelig oc medfødt Had til Inderne.” Storm, *Historisk-topografiske Skrifter om Norge og norske Landsdele*, 256.

tidligere eksemplifisert gjennom *Hamarkrøniken* og *Om Norgis Rige*. Han beundret den gamle tiden, selv om han så på det katolske aspektet som avgudisk.

Det ble skrevet få historiske verker i Norge på 1600-tallet, og Worms utgave av Peder Claussøns *Norriges Bescriffuelse* vant straks en sterk utbredelse. Den ble autorativ i mange generasjoner fremover, og fungerte som mønster og forbilde for en rekke lignende verker. Claussøns verk er det mest omfattende av de norske humanistiske nasjonalkrønikene, og de fleste av hans etterfølgere har fulgt ham nøye. Hans norgesbeskrivelse ble oversatt til tysk og latin. Opplysninger derifra inngikk i geografiske håndbøker og hollandske atlaser.

I *Norriges Bescriffuelse* vies Hamar en bred omtale. “Hammer sigis at være den eldste Kjøbstad i Norrig, oc at haffue haft 16 Hundert Borgere: der haffuer oc værít Biscops Sæde oc Capittel, oc haffuer haft en skjøn Domkirke, bygt met 3 Torne, oc kaldis den hellig Trefoldigheds Kirke.”⁸² Claussøn gjør her kort rede for Hamars betydning i den gamle tiden. Han hevder at Hamar var den eldste kjøpstaden i Norge. Hvor han hadde dette fra, vites ikke, men i følge den humanistiske tradisjonen var høy alder et positivt trekk, som man ønsket å fremheve. Den skjønn domkirken sto ved makt “indtil de Suenske brende den aff Anno 1567; oc holt de Caniker paa Hedmarken deris Commun nogenlund ved Mact hos same Kirke indtil den Tid”⁸³. Etter at svenskene satte fyr på domkirken, ble det umulig for kannikene å opprettholde sitt fellesskap. Claussøn utdyper hvorfor det i første omgang gikk gale veien for Hamar.

Dette Stict er først lagt under eller til Oslo Stict udi K. Christian den Tredies Tid, oc den Tid Stictet er bleffuit undryct, er Kiøbstaden Hammer jo mere forringet oc forarmet, huor aff Oslo er dagligen opvoxet oc forbedrit, fordi at alle Biscoplige Byer, som Bisper oc Caniker haffde eller haffue deris Sæder oc Residenzer, vaare i gammel Tid for den geistlige Ordens Rijgdoms oc Myndigheds Skyld de fornemmeste Byer, oc best ved Mact holdne; men nu ere de same i disse Lande saa godt som øde, uden de som ligge ved Siøkanten, oc ved Kiøbmandshandel kunde oppeholdis.⁸⁴

Da bispesetet ble lagt under Oslo, så ble kjøpstaden Hamar mer og mer forarmet, i takt med at Oslo vokste. Denne opplysningen er hentet fra *Hamarkrøniken*. Her fortelles det at det ut fra bispenes bøker kunne leses ”at siden den store Mandedød var, er Hammer Kjøbsted med sin Herlighed bleven formindsket, og siden Tid efter Tid er Oslo bleven formeret og kommen til Velmagt. Saa tabte Hammers Borgere”⁸⁵. Claussøn bygger imidlertid videre på dette, og

⁸² Peders Claussøn Friis, *Norriges Bescriffuelse*, i Gustav Storm, *Samlede Skrifter av Peder Claussøn Friis*, utgitt for den norske historiske forening av Gustav Storm, (Kristiania: A. W. Brøgger, 1881), 287.

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ Arnesen, *Hamar-kroniken*, 71.

forklarer hvorfor kjøpstaden ikke kunne overleve uten bispesetet. Grunnen han legger frem er at rikdom og makt primært var samlet i og rundt bispesetene. Han mener at Hamars beliggenhet bidro til at kjøpstaden gikk under som en følge av bispesetets nedleggelse. Det var kun kjøpstader ved kysten som overlevde, på grunn av handelens avhengighet av gode transportmuligheter. Etter denne teorien følger en liste over 24 hamarbisper, før avsnittet avsluttes med litt informasjon angående byens opprettelse.⁸⁶

En liten kuriositet som angår tradisjonen omkring Hamarkaupangen, er å finne i avsnittet ”Om Miøs”. Etter en omtale av innsjøens fiskeslag, forteller Claussøn at en gammel skribent har skrevet om en orm i Mjøsa, som er 50 alen lang. Den kommer til syne ”naar nogen merkelig Forandring skal skee udi Land oc Riger; men der aff vide Indbyggerne intet, dog haffue de den superstition oc Mistance om samme Vand, at naar de drage der ofuer, ville de icke næffne det ved sit Naffn Miøs, men kalde det Fiorden”⁸⁷. Den gamle skribenten som Claussøn refererer til, må være Olaus Magnus eller Jacob Ziegler. I følge denne tradisjonen var det altså knyttet frykt og overtro til Mjøsa. Som nevnt i omtalen av *Hamarkrøniken*, var denne type overtro en innarbeidet del av tidens verdensanskuelse. Renessansebeskrivelsene bar preg av bundethet til den litterære formen, særlig med hensyn til retorikk. Beskrivelsene av natur, og for eksempel vann var preget av det mystiske synet de hadde. Havet, og sjøen, ble oppfattet som truende og mystisk. I følge tidens overtro var vannet bebodd av mange mystiske skapninger, som sjøormer. Mellom disse skapningene og det jordiske livet var det en ukjent sammenheng. Gjennom jærtegn og mirakler kunne mennesket få visdom om verden.⁸⁸ Sitatet fra Claussøn viser at en slik tankegang fortsatt var en del av verdenssynet.

Generelt sett er Claussøns bok preget av humanistisk tankegang. Han ønsket å skrive en nasjonalkrønike og lot seg inspirere av Absalons arbeid.⁸⁹ På samme måte som *Om Norgis Rige*, er *Norriges Bescriffuelse* en kronologisk gjennomgang av Norges historie, med stor vekt på samfunn og natur. Hamaravsnittet bærer preg av at det er basert på *Hamarkrøniken*. Med krøniken kunne Claussøn basere seg på enda en humanistisk tekst, og det tillot ham også å foreta en grundig gjennomgang av byens historie.

⁸⁶ Claussøn, *Norriges Bescriffuelse*, 287.

⁸⁷ Ibid., 286.

⁸⁸ Stian Bones Larsen, ”Gerhard Schøning og omvurderingen av det nordlige på 1700-tallet” i *Nordlit*-nr 11, 2002. http://www.hum.uit.no/nordlit/11/12larsen.html#_ftn1 (oppført 10.04.07).

⁸⁹ Gustav Storm mener imidlertid at Peder Claussøn var den dyktigste; ”men det tør dog siges, at han baade i Beherskelse af Stoffet, i Skildringens Dygtighed og Kundskabsmasse rager frem over dem alle” Storm, *Historisk-topografiske Skrifter om Norge og norske Landsdele*, LIV.

Jonas Ramus: *Norriges Beskrivelse*, 1715

Jonas Danilssønn Ramus, 1649-1718, tilhørte den førpietistiske bevegelsen og var blant sin tids mest lærde nordmenn. Sammen med sine to eldre brødre startet han i 1665 sin utdannelse ved katedralskolen i Trondheim, og begynte deretter ved universitetet i København. Jonas og broren Melchior fulgte familietradisjonen og utdannet seg til teologer. For ettertiden ble de imidlertid mest kjent på grunn av deres bedrifter på andre områder enn teologien.⁹⁰ Allerede i 1681 ble Jonas Ramus kapellan hos sognepresten i Sørum på Romerike og ordinert til prest.⁹¹ Han ble senere utnevnt til sogneprest i Norderhov kirke på Ringerike, hvor han ble til sin død.⁹² I 1698 ble Jonas Ramus magister. Han arbeidet flittig både som historisk og teologisk forfatter, og utga flere bøker på norsk. Blant annet kom han til å øve stor innflytelse som andaktsbokforfatter.⁹³ På slutten av 1600-tallet var Ramus den eneste i Norge som forsøkte å vise landets eldre kulturhistorie fra begynnelsen til sin egen tid. Det ble skrevet få historiske verker i Norge på 1600-tallet, og dette kan ha bidratt til at Ramus' arbeider fikk stor utbredelse.

I 1715 ble *Norriges Beskrivelse* godkjent til trykking i København, men manuskriptet ble liggende urørt til etter forfatterens død, og kom ikke i trykken før 1735.⁹⁴ Tradisjonen tro gjennomgår Ramus flere av de gamle kildene som omtaler Norge. Innimellom dette siterer og viser han til de klassiske kildene.⁹⁵ Et grep han benytter seg av i historieformidlingen er, i likhet med Absalon, å sammenligne historiens gang med et menneskeliv. Selve innholdet i hans norgesbeskrivelse er basert på Claussøns *Norrigis Bescriffuelse*.

⁹⁰ Melchior ble lektor i teologi og medlem av domkapitlet i Trondheim. Han blir betegnet som sin tids største kjenner av Norges geografi, og etterlot seg en rekke kart over landet. Han drev også historiske studier.

⁹¹ Året etter, i 1682, ble han gift med sogneprestens datter, den 15 år gamle Anna Colbjørnsdatter (1667-1736). Fra hun var 16 til 20 år, fødte hun ett barn i året. Hun overlevde imidlertid både mannen og alle de fem barna. Hun var en meget vilje- og ressurssterk kvinne, som skrev seg inn i historien ved det såkalte Norderhovslaget. Dette foregikk 28.-29. mars 1716, da Karl 12.s soldater forsøkte å ta Gjellebekk skanse. Anna spilte en viktig, og vellykket, rolle i å avverge nettopp dette. Hun har siden dengang hatt en spesiell status i Ringerike-området.

⁹² Iflg. professor Per Holck er det stor sansynlighet for at det er Jonas Ramus' og Anna Colbjørnsdatters levninger som fortsatt er å finne i krypten i Norderhov kirke. "Anna Colbjørnsdatter og Jonas Ramus i Norderhov kirke." i *Hefte Ringerike* nr. 75, 2003, 48-64.

⁹³ Den barokke *Naadens Aandelige Markets-Tid* fra 1680, ble trykket og utgitt i ca. 20 opplag, både i Danmark-Norge og i Sverige, helt frem til 1888.

⁹⁴ Jonas Ramus, *Norriges Beskrivelse hvorudi dette Riges Strekning, Beskaffenhed og Deeling udi visse Lehn, Biskopsdømmer, Provstier, Præstegield, Laugdommer, Fogderier, Tinglaug &c. Saavel som Indbyggernes Tilstand og Næring, tillige med Adskillige paa et eller andet Sted forefaldne Merkværdigheder samt forefundne Monumenter forestilles, og til Slutning er hosføjet en Fortegnelse paa Dyr, Fugle, Fiske, Træer og Urter som findes i Norrige / sammenskrevet av Mag. Jonas Ramus, fordum Sogne-Præst til Norderhous Meenighed paa Ringerige udi Christianiæ Stift*, (København: J. J. Høpfner, 1735).

⁹⁵ Blant annet Pompeius Mela, Plinius, Hugo Grotius.

Innledningsvis i hamaravsnittet forteller Ramus om hva han skal berette: ”Øster ind ved Mjøsen paa Hedemarken har ligget den Kjøbstad Hammer, om hvilken herefter særdeele skal blive meldet.”⁹⁶ Deretter følger en omfattende redegjørelse for Hamars gamle historie. Ramus’ fremstilling av Hamar er en kortversjon av *Hamarkrøniken*. Han presenterer lange utdrag fra den da litt over 150 år gamle boken, om enn i en annen språkdrakt. Han begynner med opprettelsen av domkriken og klostret, som i *Hamarkrøniken* omtales i det siste kapitlet før bispelisten. Etter dette følger han nogenlunde kronologien i krøniken. Tre steder har Ramus lagt til noe ekstra informasjon som ikke finnes i krøniken. Det gjelder først hendelsene knyttet til kong Håkon, da Hamar var befestet.

Ao. 1206. havde Birkebeenene Hammer Stad inde, og sade der med meget Krigs-Folk, havende der hos sig under sin Beskiermelse den unge Kong Hagen Hagensøn, som da var i sin Barndom. Siden der Hertug Skule rebellerede imod Kong Hagen, holdt han sig ogsaa en lang Stund med sine Krigs-Folk i Hammer.⁹⁷

Hamar spilte på denne måten en rolle i begivenhetene som hadde betydning for store områder. Like så sannsynlig som at Ramus selv har lagt til disse opplysningene, er det at de var med i krønikeavskriften han benyttet seg av da han skrev om det gamle Hamar. Som tidligere nevnt var det vanlig at avskriverne supplerte med relevant informasjon, hentet fra kongesagaene og nyere historieverker. Det andre tekststedet som ikke stammer fra selve *Hamarkrøniken*, kommer i forbindelse med sjøormhistorien. Her forteller Ramus at

Olaus Magnus Hist. Septentr. l. 21. [*Historia de gentibus septentrionalibus*] skriver om den store Søe-Orm, som er seet i Miøs for Kong Christiani II. Fengsel, og Canikernes Uddrivelse; og at samme Søe-Orm bliver altid seet for nogen Forandring i Riget, ligesom en Comet pleyer at være Forbud for noget Ondt.⁹⁸

Han sammenstiller sjøormen med forekomsten av kometer, og karakteriserer begge fenomenene som varsler forut for onde hendelser. Hvorvidt Ramus selv satte lit til denne type forklaringer er umulig å si. Hans fremstilling er utelukkende et produkt av hans kilder, og hans egne synspunkter kommer ikke frem. Det man kan se, er at han tar med Wolffs påstand for å underbygge krøniketeksten.

Det tredje stedet han refererer fra andre kilder enn krøniken, er en redegjørelse for syvårskrigens ødeleggelser og Hamars undergang. Disse to temaene har han lånt fra Claussøn.

⁹⁶ Ramus, *Norriges Beskrivelse*, 77.

⁹⁷ Ibid., 79.

⁹⁸ Ibid., 82 (hakeparentesen er satt inn av meg).

Bispelisten er helt etter krøniken. Begge listene regner opp de samme 24 bispene, i kontrast til det virkelige antallet, som var 27.

I forhold til de foregående historieskriverne forteller Ramus, som han selv sier, ”særdeeles” mye om den gamle kjøpstaden og bispesetet. Han går mer grundig og omfattende til verks i sin omtale av Hamar enn for eksempel Claussøn, som han i andre kapitler har mer nytte av. Ramus’ verk generelt og avsnittet om Hamar spesielt, er i stor grad et resultat av omskriving og avskrift av andre verker. Sånn sett er også hans bok tuftet på den humanistiske tradisjonen.

Jens Lauridssøn Wolff: *Norrigia Illustrata*, 1651

Jens Lauridssøn Wolff, 1584-ca. 1660, omtalte seg selv som “Boghandler”. Man vet ikke stort mer om han enn den beskjedne informasjonen som kommer frem i enkelte av hans bevarte verker. Han begynte sine studier ved universitetet i København da han var 24 år gammel. Der fikk han inspirasjon til sine senere kalendariske arbeider. I tillegg til å jobbe som bokhandler, først i Roskilde og siden i København, forfattet han verker som egnet seg for et stort publikum. Blant annet utga han en ordspråksamling, en salmebok og almanakker og kalendere. Hans hovedverk var *Encomion Regni Daniae*, som utkom i 1654.⁹⁹ Gjennom sine handelsreiser som bokhandler, stiftet han kjennskap til Norge, og spesielt Bergen.¹⁰⁰ Under disse reisene, samt gjennom skriftlige kilder, samlet han kunnskap om landet, som resulterte i en norgesbeskrivelse, *Norrigia illustrata*. Her skildrer han på lett tilgjengelig vis Norges natur og historie. Den ble trykket i København i 1651 og kom senere ut på ny. Wolffs dødsår er ikke kjent, men man vet at han fortsatt var ved sine fulle fem i 1658.¹⁰¹

Det er åpenbart at Wolff ønsket å lage en humanistisk nasjonalkrønike for Norge, inspirert av Blondus’ *Italia Illustrata*. I motsetning til sine forgjengere, Absalon og Claussøn, var ikke Wolff norsk, og han mangler således de patriotiske trekkene som er å finne hos de to andre. Men i likhet med deres aktuelle skrifter, faller også Wolffs verk innenfor den historisk-

⁹⁹ *Danmarkes Riges Lov*.

¹⁰⁰ I 1625 fikk han enerett til å drive offentlig bokhandel i Bergen.

¹⁰¹ Det har nemlig eksistert et brev fra ham signert dette året, hvor han omtaler flere av samtidens politiske personligheter. Wolffs biografi: H. F. Rørdam, “Wolf, Jens Lauridsen” i *Dansk biografisk Lexicon*, bind 19, Carl Frederik Bricka (red.), (Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, Græbes Bogtrykkeri, 1905), 152-153. <http://runeberg.org/dbl/19/0242.html> (opp søkt 10.04.07).

topografiske sjangeren. Han skildrer de norske landsdelene, med deres historie og geografi, med en tydelig interesse for natur. Fremstillingen hans er klar og lettlest. Blant de skriftlige kildene han brukte, var blant annet Absalons *Om Norgis Rige*, Claussøns *Norriges Bescriffuelse* og muligens *Hamarkrøniken*. *Norrigia Illustrata* kom ut på en tid med lite produksjon, og må ha nådd en viss utbredelse. Han ble sitert i mange senere historieverker.

Wolff kommer inn på Hamar via en redegjørelse for Mjøsas størrelse og fiskeslag. Her henviser han til sjøormen.

Der sigis vel aff, at der udi samme Vand skulle være en meget forferdelige lang Orm, huilcken naar nogen besynderlig forandring for haande er, da lader den sig see, men Indbyggerne ved intet der aff, men den Mistancke oc Superstition haffve de om samme Vand, at naar der far nogen offver, da vil de icke neffne det ved sit Naffn, men kalder det Fiorden. Dette Vand er Grumt oc forfærdeligt til at see, oc omkommer mange der udi, for den meget store Huirvelvind oc Fieldkast der falder.¹⁰²

I tillegg til å sitere Claussøn nesten ordrett, så legger han til litt informasjon. At vannet er ”Grumt oc forfærdeligt til at see”, samt at naturkreftene er sterke og skremmer folk, er et utslag av tidens overtro, og også et eksempel på en veldig interesse for slike fenomener. Både *Hamarkrønikens* og Claussøns fremstillinger av sjøormen er typiske for renessansens virkelighetssyn. Som nevnt i forbindelse med Claussøns hamaravsnitt, var beskrivelsene av natur, og særlig vann, preget av den previtenskapelige overtroen. Hos Wolff kommer dette trekket enda tydeligere frem enn hos hans norske forgjenger. Wolff formidler et syn på Mjøsa som innebærer at det ble oppfattet som truende og mystisk, bebodd av skapninger som mennesket ikke hadde kontroll over, som for eksempel sjøormer. Hans vektlegging av dette viser hans slektskap med de europeiske humanistene.

Om Hamar forteller Wolff, i overensstemmelse med Claussøn, at den ”sigis at være den eldste udi Norrig”¹⁰³. Videre forteller han at byen hadde vært stor og at det utvilsomt måtte ha vært drevet god handel der.¹⁰⁴ I kraft av å være den eldste byen i Norge, med mange innbyggere og en god handel, ble Hamar automatisk oppfattet som en viktig by. Den hadde også ”en meget skøn oc herlig Domkircke med trende Taarn, som var den H: Træfoldighed

¹⁰² *Norrigia Illustrata, eller Norriges med sine underliggende Lande oc Øer / kort oc Sandfærdige Bescriffuelse: Hvor udi loffvis oc berømmis det Riges Herlighed: fremfarne Kongers mact: Stridbarhed oc Mandelighed; Adel oc Kæmpers Driftighed; Sande Religion oc Gudfryctighed; Kircker oc Biscops-Sticter; Gaffmildhed; Visdom oc Retfærdighed; Bygning oc Konster; Fructsommelighed med Fiskeri, Sølf, Kobber oc Jernbierge; Privilegier oc Købmandskaff: Item høye Klipper / underlige Fiske oc Bæster; Field oc Fiorder; Hauffner og Næs / Viger / Øer oc Elfver; Holmer oc Skiær / oc andet som er værd om dette Nordske Rige at vide oc læse: Colligeret oc sammenskrefven aff Jens Lauridsøn Wolff.* (København: Georg Lamprecht, 1651), 165.

¹⁰³ Ibid., 166.

¹⁰⁴ Ibid.

bygget til ære, hvilcken var udi god heffd, indtil de Svenske imod ald Christelige ret og skæl, den skammelig affbrende udi Aske.”¹⁰⁵ Det originale hos Wolff er dommen han her feller over svenskene. Ingen av de andre historieskriverne før ham hadde fordømt denne handlingen så eksplisitt. Frem til den ble lagt i aske av svenskene, holdt ”Cannikkerne paa Hedmarcken ... hos samme Kircke deris Commun ved Mact, intil samme Kircke udi saadan maade bleft ødelagt”¹⁰⁶. Fremdeles i overensstemmelse med Claussøn hevder Wolff at kannikene ikke lenger klarte å holde sitt kommun etter å ha mistet kirken.

Hammer Kircke er woxen øde, saa der udi ingen Tieniste forretis, dog alligevel findis der inde mange Antiquiteter at besee, udi blant andre sees der it Kors eller Crucifix huilcket sigis er saa høyt som Kircken er inden i, oc alligevel at det henger løst paa veggen oc Muren, oc undertiden aff Vinden hid oc did bevegis oc driffvis, dog alligevel nar nogen tager der paa oc det enten frem eller tilbage ville føre eller skiue da er der saa meget tungt oc ubevegelige, at mand der mod ingensteds komme kand.¹⁰⁷

Kirkens skader førte til at den ble lagt øde. I Wolffs tid var det imidlertid fortsatt igjen ”Antiquiteter” etter den katolske tiden. Det han vil fortelle om, er et stort krusifiks, som ble sagt å være tungt og ubevegelig hvis man prøvde å flytte på det, men som allikevel bevget seg i vinden. Dette er igjen et utslag av overtro. Det myteomspunnede krusifikset må ha vakt stor nysjerrighet hos folk på 1600-tallet. Claussøn nevner ikke dette krusifikset, så opplysningene er ikke hentet fra ham. Et mulig alternativ er at ryktet om det mirakuløse krusifikset har nådd Wolff, for eksempel på en av hans norgesreiser. Mer sannsynlig er det at han har hatt tilgang til en krønikeavskrift som omtaler fenomenet. Dette er imidlertid et tema de færreste av krønikeavskriftene har med. En forlokkende tanke i denne sammenheng, er at Wolff kan ha hatt tilgang til det tidligere omtalte Bugges manuskript. Som nevnt er dette manuskriptet kun kjent gjennom avskrifter, og det er mulig at det var avskrevet fra den originale *Hamar-krøniken*. Vi vet nemlig at Bugge nevner krusifikset.

Cannikkerne paa Hedemarken holdte deres Commun ved samme Kirke indtil den blev ødelagt 1566. Nu er den moxen [woxen] øde saa derudi ikke meere nogen Gudstieneste holdes. Dog kan man endnu derudi see mange Antiquiteter blandt andet et Kors som er saa højt som Kirken inden i og endskiønt det hænger Løst paa Væggen og undertiden drives hid og did af vinden, dog naar man vil skyde det frem og tilbage ikke formedelst sin sværhed og Tyngde er at bevæge.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Ibid.

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ Ibid.

¹⁰⁸ Sitat hentet fra Christian Carlstrøms ”Beskrivelse over Den gamle og forðum vidt berømte Bye Hammer...”, Gjengitt i Pettersen, 70. (Altså fra Carlstrøms krønikeavskrift, som bygger på det tapte manuskriptet etter Bugge.) (Hakeparentesen er satt inn av meg, pga. Carstrøms skrivefeil, hvor ”woxen” er forvansket til ”moxen”).

Fra krusifikset beveger Wolff seg tilbake til Hamars skjebne, og forteller at i Christian 3.s tid ble stiftet slått sammen med Oslo stift. Etter dette har ”Kiøbstedden Hammer Aar effter Aar meget udi sin Handel oc brug afftaget”¹⁰⁹. Oslo på sin side, økte sin handel og kjøpmannskap. Det forbedret sin rikdom, ”oc det aff den Aarsage, at huor Bisperne oc Cannickerne udi fordum Dage recideret, der florerer Handelen oc Byerne stazelig ere ved Mact oc udi hefd holden”¹¹⁰. Hele dette resonnementet er hentet fra Claussøn. Det ser imidlertid ut til at Wolff har gått glipp konklusjonen som det hele skulle lede frem til. Claussøns poeng var at Hamar som tidligere bispesete, med den rikdom det førte med seg, kunne ha overlevd reformasjonen hvis kjøpstaden hadde ligget ved sjøen.

Avslutningsvis i sin omtale av stedet nevner Wolff biskopene.¹¹¹ Han presenterer ingen bispeliste, men nøyer seg med en kortversjon, hvor han forteller navnet på Hamars første og siste biskop. Dette står noe i kontrast til sjangerens andre historieskrivere, som er meget optatt av bispelister. Årstallene er ikke helt korrekte, og det er heller ikke antallet biskoper, fullstendig i overensstemmelse med tradisjonen.

Det er vanskelig å si hvorvidt Wolff hadde tilgang til *Hamarkrøniken*. Det eneste som tilsier at han på et tidspunkt kan ha hatt det, er fortellingen om krusifikset. Ellers er det aller meste av hans opplysninger om den gamle bispebyen hentet fra Claussøn. Han skiller seg imidlertid fra sin forgjenger på noen viktige punkter. I Wolffs tekst er det som om forfatteren av og til kommer så vidt til syne. Den viser litt av ham, hans meninger, hva han finner spennende. Dette står noe i kontrast til de typiske humanistiske historieverkene. De bærer ofte preg av å ha blitt satt sammen av eldre kilder, kun bundet av den retoriske stilen, og uten at forfatterens egne synspunkter skinner igjennom.¹¹² Han synes heller ikke bundet av noen teologi, i motsetning til de tre andre historisk-topografiske forfatterne som er nevnt her. Ellers er Wolff, som et barn av sin tid, opptatt av kuriøse saker. Det viser hans omtale av sjøormen og krusifikset. Som nevnt er dette et utslag tidens overtro. At han vektlegger dette trekket i mye større grad enn Claussøn, viser hans slektskap med de europeiske historieskriverne, som Jacob Ziegler, Olaus Magnus og kanskje særlig Sebastian Münster. Med *Norrigia Illustrata* ønsket Wolff åpenbart å bidra til den humanistiske tradisjonen. Han ville produsere et verk som viste hans dannelses, med Blondus’ *Italia Illustrata* som forbilde.

¹⁰⁹ Wolff, *Norrigia Illustrata*, 166.

¹¹⁰ Ibid.

¹¹¹ Ibid.

¹¹² Rørvik, “Humanisme-reformasjon-ortodoksi”, 185.

De fire verkene av Absalon, Claussøn, Ramus og Wolff har alle hentet sin form fra humanistenes nasjonalkrønike. De fikk stor betydning i Norge, ved å skape en ny historisk bevissthet. Disse skriftene kom til å utgjøre en betydelig del av den norske litteraturen helt frem til 1700-tallet. Og de bidro til å styrke det som fantes av særnorsk patriotisme. Absalon og Claussøn var i mot den danske overmakten og mente at Norge var et selvstendig kongerike. Beviset på Norges storhet lå blant annet i middelalderen, som fremheves som Norges gullalder. Hamar spilte en viktig rolle i denne perioden, og blir dermed et motiv i gullalderdrømmen hos Absalon og Claussøn. Sistnevnte er den første som baserer seg på *Hamar-krøniken*, noe som skulle bli det vanlige etter ham. Ramus kommer ikke med noe ny informasjon angående Hamar, men han viderefører tradisjonen både fra Claussøn og *Hamar-krøniken*. På denne måten står han for en sjangermessig kontinuitet langt inn i 1700-tallet. Dette gjelder også Wolffs tekst. Han er dessuten en god representant for renessansens verdensbilde med sitt fokus på de overtroiske elementene knyttet til det gamle Hamar.

Kapittel 3: Rasjonalismen og empirismen

Nils Sverdrups nedtegnelser om Hamars domkirke, 1707

Nils Sverdrup, 1655-1712, ble født på Vang prestegård. Der tok han over som sogneprest etter sin far, og var i stillingen frem til sin død. Over en periode fra midten av 1600-tallet til begynnelsen av 1700-tallet raste Hamars domkirke sammen og ble til ruiner. Fra denne forfallsperioden har vi kun én skriftlig kilde, nemlig noen opptegnelser av Sverdrup. Hans bror, Anders Pedersen Sverdrup, var forvalter på Storhamar i 1667, og det er derfor rimelig å anta at Nils Sverdrup tilbragte mye tid på det gamle Hamars grunn. Han var svært interessert i ruinene etter domkirken, og forteller om sine barn- og ungdomserindringer fra stedet.

Sverdrups titteløse skrift ble antagelig forfattet i 1707, men det ble ikke trykt før i 1741, i det vitenskapelige tidsskriftet *Nye Tidender om lærde og curieuse Sager*.¹¹³ Det var senere å finne i *Magazin for Danmarks og Norges topografiske, oekonomiske og statistiske Beskrivelse*, utgitt i København i 1803. Opptegnelsene av 1707 begynner med en forklaring på hva han vil rapportere om: ”Udi Wangs Sogn er siden Christendommen her begyndte fornemmelig at mælde som en stor Antiquitet den gamle nu gandske ødelagde Hammers Bye, der i sin Velstand var en prægtig sedes episcopalis.”¹¹⁴ Han starter her med å omtale den ødelagte Hamar by som en stor antikvit. Denne betegnelsen spiller på hans syn på levninger fra fortiden, og innbærer at han tillegger dem en viss grad av verdi. Utover i teksten kommer dette synet mer tydelig frem. Hans redegjørelse fortsetter; ”Hvad dens Tilstand i forrige Tider har vaaren, kand sees af et gammelt Manuscript, som hermed følger”.¹¹⁵ Her henviser han åpenbart til *Hamarkrøniken*, som han ”forhaaber, at som det refererer sig til Originalen nedsendt til høylovlige Hukommelse Christian 3 det i de gamle Archiver ligeledes maa findes, men jeg dette anhefter, som een der allerunderdanigst er skyldig at give tilkjende, hvad mig af

¹¹³ (No. 26, s. 404-408, No. 28, 433-437 og No. 30, 470-475) Dette tidsskriftet ble utgitt i København, og kom ut hver lørdag over flere tiår på 1700-tallet. Til Sverdrups skrift tilføyde utgiveren innledningsvis følgende:

“Ellers er et Manuscript om Hammers Domkirkes Antiquiteter her bleven indsendt for at communiceres de Lærde, i Forhaabning, at de, som have mere saavel om benævnte Kirke som Stad, ligeledes ville communicere det, saa det man derved nogenledes kunde faae en Samling deraf. Det er skreven af salig Niels Sverdrup, fordom Præst i Vangs Sogn i Christianiæ Stift, hvor omtalte Hammer har staaet, og lyder saaledes.” Gjengitt i *Magazin for Danmarks og Norges topografiske, oekonomiske og statistiske Beskrivelse*. Andre bind. Utgitt av Frederik Thaarup. København, 1802-03., 291.

¹¹⁴ Sverdrup, 1707. Gjengitt i Arnesen, *Hamar-kroniken*, 89.

¹¹⁵ Ibid.

de store Antiquiteter er bekjendt”¹¹⁶. Han håper at originalen til krønikeavskriften han har tilgjengelig finnes i det kongelige arkivet. Det var jo til Christian 3. de ble sendt, dokumentene som omtales i krønikens intimasjon. Sverdrup velger allikevel å legge ved en krønikeavskrift, sammen med sine egne beretninger om den gamle byen. Formuleringene hans, ikke minst ”som een der allerunderdanigst er skyldig at give tilkjende, hvad mig af de store Antiquiteter er bekjendt”, tyder på at han hadde et konkret formål med nedskrivningen. I *Magazin for Danmarks og Norges topografiske, oekonomiske og statistiske Beskrivelse* følger Sverdrups skrift etter en innledning skrevet av Jens Christian Berg. Han mener at foranledningen for nedskrivningen var ”Rescriptet af 16. Oct. 1706, hvorved det paalagdes Provsterne og Præsterne at meddele Torfæus geografiske og antiqvariske Efterretninger om deres Præstegjælde”¹¹⁷. Det utgikk altså på denne tiden en kongelig befaling om at prestene skulle meddele Torfæus historisk-topografisk informasjon angående sitt prestegjeld. Disse opplysningene skulle Torfæus etter planen bruke i en norgeshistorie.¹¹⁸

Sverdrup begynner med å beskrive kirkens interiør og eksteriør, og dveler ved ett spesielt fenomen. ”I den Syndre Winge paa den Øster Side hang endnu indtil Ao. 1689 et Crucifix ..., hvilket tilforn hos nogle Scribentere særlig Jens Larsen Wolff i sin Norrigia illustrata, pag. M. 166. skulde snart ansees som noget miraculeux”.¹¹⁹ Ved å nevne at krusifikset omtales av Wolff, viser også Sverdrup at han er belest, ikke bare på teologiens område. Som geistlig tok han del i bokkulturen, som på 1700-tallet var typisk for overklassen. At krusifikset ble omtalt hos Wolff viser også at det var kjent, og ikke minst gir det en viss autoritet til Sverdrups tema.

Krusifikset ble ansett som mirakuløst fordi det beveget seg ”ved ringeste Vind”, men var ubevegelig når noen ville flytte på det. Så da muren falt ned, og ”dette saa miraculeux holdet Crucifix ... hvis Corpus var extraordinaire stort”, gikk i stykker, ”reyste jeg strax der hen, som en halv Miil herfra, par curiosité, at besee dette saa høyt renommere”¹²⁰. Han var åpenbart meget nysjerrig på om det faktisk var mirakuløst. Her kan man nærmest se hvordan Wolff står mellom to forskjellige verdensoppfatninger. På den ene siden den gamle overtroen

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ Jens Christian Berg, ”Nogle Optegnelser om Hammers Domkirke og andre Oldsage i Vangs Præstegjeld, i Kong Christian den femtes og Begyndelsen af Kong Frederik den Fierdes Regiering, af Sognepræsten Nils Sverdrup“, *Magazin for Danmarks og Norges topografiske, oekonomiske og statistiske Beskrivelse*, 1802-1803, Kapittel X, 289. Denne artikkelen må kunne kalles den første vitenskapelige utgaven av Sverdrups skrift. Gjennom en innledning og i fotnoter til teksten, kommer Berg med utfyllende informasjon. Han anslår at teksten er skrevet i 1707.

¹¹⁸ Sverdrups opplysninger kom imidlertid ikke med i Torfæus’ *Historie rerum Norvegicarum*, som utkom i 1711.

¹¹⁹ Sverdrup. Gjengitt i Arnesen, *Hamar-krøniken*, 89.

¹²⁰ Ibid., 90.

hvor tegn og varsler spilte en viktig rolle, og hvor mirakuløse egenskaper var allment akseptert. På den andre siden den gryende rasjonaliteten, som kullkastet enhver form for tro på mirakuløse gjenstander.

...da jeg befandt af et stærkt Jern, der som en Krampe var heftet i Muuren og var heftet med mindre dog ligedannet i Korset, at det saa proportionaliter var sammenføyet, at Føderne vel havde Vegten, men den ringeste Vind dog kunde bevege det. Meere blev jeg opmuntret til Curiosité, da jeg oven i Hovedet saae et stort Hull, der kunde tage en Pot Vand, men kunde ikke vide Aarsagen, hvorfore det gandske Corpus af Eeg forarbejdet skulle have et saa merkeligt Hull i Hovedet, førend jeg, (dog i lang Betænkning staaende, om mand og maatte beskadige saa venerabel et Antiquitet,) resolverde mig endelig til, med en liden Kniv at probere, om det needfaldne Billede var overalt lige Træ, allene der jeg rørde ved Øynene, var i Stæden for den stærke Eeg et gandske porøs Træ, som en Svamp, hvorover jeg faldt paa de Tanker, der maatte tilforne været Pia Fraus [bedrageri].¹²¹

Sverdrup godtok ikke nødvendigvis den gamle overtroen knyttet til krusifikset, han ville selv undersøke saken før han gjorde seg opp en mening om det. Slik gjenspeiler fortellingen tidens økende grad av rasjonalitet og empirisme. René Descartes'¹²² tanker om fornuften spilte en viktig rolle i denne sammenheng. Han mente at ved å finne et sikkert grunnlag for kunnskap, kunne man med fornuftens hjelp trekke de rette slutningene. Ved å oppsøke og undersøke krusifikset, kunne Sverdrup fornøyd konstatere at det hele var bedrageri, fornuften hadde vunnet. Hos Sverdrup ser man hvordan vektleggingen av fornuften står i motsetning til troen på undre. Fornuftstroen som man ser hos ham, skulle i løpet av århundret spres til folk flest, men i første omgang til den beleste overklassen. I løpet av 1700-tallet begynte man å avvise påstandene om sjøormer og andre typer jærtegn. Bekjempelse av overtroen skulle bli en viktig del av opplysningsprosjektet.

Måten han forholder seg til det gamle krusifikset på, sier også mye om hans, og hans samtids, syn på fortidslevninger. Han omtaler det som en "antiquitet" og understreker at han nølte lenge før han foretok seg noe. Allikevel ender han opp med å skjære i det. Han finner restene etter middelalderen svært interessante og ønsker å ha dem som studieobjekter, men det er ennå en lang vei å gå før fortidslevningene tilkjennes maksimal grad av egenverdi. Sverdrups behov for selv å observere og foreta eksperimenter på krusifikset, er et utslag av empirisme. Troen på at kunnskap kun kan utledes ved observasjon og eksperiment var allerede en utbredt tanke innenfor den europeiske filosofien og vitenskapen, blant annet basert på John Lockes¹²³ idéer. Empirismen var forenelig med troen på den rasjonelle tenkningen. Med observasjon og eksperiment kunne man komme frem til sikker kunnskap.

¹²¹ Ibid. (Parentesen og hakeparentesen er satt inn av Arnesen.)

¹²² René Descartes, 1596-1659.

¹²³ John Locke, 1632-1704.

Videre i teksten redegjør Sverdrup først og fremst for domkirkens gradvise forfall. Han tidfester de enkelte forfallsepisodene i årstall, fra domkirken sto tom og forlatt, til det meste av den lå i en grushaug. ”Men som det nu stod som et øde Huus, falt først den prægtige Vester Gaufl med sin gandske Pragt af Vinduet og Døren plat i Grunde 1670, og det ovenmeldte Capel ved samme Dør 1686.”¹²⁴ Sverdrups datering av forfallet er unik. Ingen andre kilder har noe lignende. Han forteller hvordan stein fra kirken ble fraktet bort og brukt til bygging og restaurering av andre kirker i området, blant annet Vang, Nes og Stange kirke. I artikkelen ”Fra ruin til fortidsminne. En studie av domkirkeruinen på Hamar som et historisk monument og kulturelt symbol” forteller Ragnar Pedersen at selve sammenstyrtningsprosessen skyldtes naturlig forfall, men det at folk hentet stein fra ruintomta må ha fått fortgang i prosessen.¹²⁵ Steinen ble brukt som bygningsmateriale, og regnes som grunnen til at det i dag er så lite tilbake av domkirkens murverk. Sverdrups opplysninger om at man brukte stein fra domkirken kun til kirkeutvidelser i området, står i kontrast til folketradisjonen, som den dag i dag ivaretar sagn som går på at kirkestein i stor grad ble brukt til oppføring av grunnmurer i uthus, kjellere og fjøs rundt omkring på gårdene.¹²⁶ Det gjenstår mye undersøkelse av de aktuelle kirkene, men per i dag har man kun ett holdbart bevis på at det er brukt stein fra domkirken, og det er i Stange kirke.¹²⁷ Det er imidlertid meget sannsynlig at mange av de andre kirkene også har stein fra domkirken. Pedersen mener at det fra slutten av 1600-tallet og frem til rundt 1705 kan ha blitt fraktet bort store mengder bygningsstein fra ruintomta. Sjansene er også store for at Sverdrup selv lot hente stein fra domkirken da han sto for oppføringen av Furnes kirke først på 1700-tallet.¹²⁸ Pedersen konkluderer med at det er en historisk kjerne i folketradisjonen, men at den er betydelig overdrevet.¹²⁹

Etter å ha fortalt om bortfraktingen av stein til andre kirkebygg, forteller Sverdrup hva som var igjen av domkirken.

... hvorved endelig den prægtige Tempel ... ligger med den største Deel af Muuren og sit store Torn, der nedfaldt 1692 begravet under sine Steen og Kalk, og har nu ikke meere af sin forige *splendeur* at fremvise end 3 store Pillarer, der blant andre have staaet paa den Syndre Side i Kirken, og endnu holder paa sine af deylige Steen udhugne Hvelvinger, at mand kan sige om denne og de

¹²⁴ Sverdrup. Gjengitt i Arnesen, *Hamar-kroniken*, 92.

¹²⁵ Pedersen, ”Fra ruin til fortidsminne”, 84.

¹²⁶ ”De historiske realitetene bak de mange fortellingene om bruk av stein fra domkirken til fjøsmurer synes å være meget svake, og fenomenet har etter alt å dømme hatt en meget begrenset utbredelse. De synes å være en muntlig overlevering som best må kunne karakteriseres som vandresagn.” Pedersen, ”Fra ruin til fortidsminne”, 97.

¹²⁷ Ibid., 88.

¹²⁸ Ibid., 90.

¹²⁹ Ibid., 89.

andre Kirker paa Stædet: Propriisque jacent sepulta ruinis [De ligger begravet under sine egne ruiner].¹³⁰

Da det store tårnet falt ned i 1692, forsvant nesten alt som kunne minne om den gamle kirken. Kun de tre pillarene sto tilbake, som bevis på kirkens forrige ”splendeur”. Domkirkeruinen var et yndet motiv, og flere tegninger av ruinene fra 1700-tallet bekrefter Sverdrups situasjonsbeskrivelse. De viser den karakteristiske buerekken som stikker opp fra en enorm grushaug.¹³¹ Sammenligningen med et tempel og den poetiske latinske strofen, leder tankene til de antikke forbildene, som var hyppig benyttede symboler i tidens litteratur. Sitater på latin viste til forfatterens klassiske dannelses. Den antikke tradisjonen representerte dessuten forbilledlighet og perfektion. Disse formuleringene opphøyer således domkirken.

Sverdrup forteller også om den eneste bevarte gravsteinen fra middelalderen, nemlig den som tilhørte biskop Hermans grav. Han beskriver utførelsen og inskripsjonen, og forteller at denne steinen tidligere var blitt ført til Vangs kirkegård, hvor den var blitt lagt over en bonde. ”Men som et muret Sacristie ved Wangs Kirke blev opbyggt 1698, lod jeg den samme Steen sætte i Muuren af Sacristiet, at dette gamle Monument kunde uden Synderbyrdelse læses af Efterkommere, der ville see noget af den gamle Hammers Reliquier.”¹³² Han omtaler gravsteinen som et relikvie og et monument, med andre ord minnesmerker over tapt storhet. Han mente tydeligvis at den var for flott til å ligge over en bonde, og tok derfor hånd om den og sørget for at den fikk stå i fred. Samtidig ønsket han at folk kunne beundre den og kanskje lære noe om Hamarkaupangen. Av denne handlingen kan man tolke et direkte ønske om å formidle den gamle historien. Opplysning virket dannende, og det gjaldt også kunnskap om historien. Ved å lære om sine forfedre kunne folkene i området utvikle seg. Kampen mot uvitenhet skulle senere bli en viktig del av opplysningsprosjektet, og disse uttalelsene plasserer dermed Sverdrup innenfor en tidlig norsk form for opplysningstenkning.

Han meddeler at lite eller ingenting gjenstår etter de andre viktige bygningene fra kaupangtiden. Byen ble ødelagt under syvårskrigen, og etter 1690 ble ikke den evangeliske biskopen for området titulert ”Biskop over Oslo og Hammers stift”, men ”Biskop over Christiania stift”¹³³.

¹³⁰ Sverdrup. Gjengitt i Arnesen, *Hamar-kroniken*, 92.

¹³¹ Den eldste av disse avbildningene er datert 1731. Det er en tegning av søylerekken, i Johan Bülow's manuskriptsamling. I tillegg til den finnes det to tegninger til av søylerekken fra 1700-tallet. En fra 1775, tegnet av Gerhard Schøning og en usignert fra slutten av 1700-tallet, med hester og folk i forgrunnen.

¹³² Sverdrup. Gjengitt i Arnesen, *Hamar-kroniken*, 93.

¹³³ Ibid., 94.

Saa at Hammers Bye, der tilforn i sin Velstand var sedes episcopalis og bestoed af 1800 bevebnede Borgere og havde været for den store Død 1350 det største Norges Riges Marksted [marked], hvor ikke alene her af Landet, men ogsaa Skotland, Sverige og Moscovien sig har indfundet til fællis Handling, men nu kun er en fattig Herre-Gaard, med Billighed kan sige:

Borgerne: *Nos fuimus Troës*

Staden: *Jam seges ubi Troja*

[Borgerne: *vi var engang trojanere*. Staden: *Nå er det åker hvor Troja lå*].¹³⁴

Hamarkaupangens storhetstid står i stor kontrast til Sverdrups samtidssituasjon, da det på stedet kun var en fattig herregård. På dette grunnlaget føler han det beskrivende å ytre den latinske strofen, som fra en klassisk tragedie. Sammenligningen med Troja og trojanerne spiller åpenbart på storhet som på tragisk vis er gått tapt. Der hvor Troja lå, har åkeren tatt over. Kulturen har gått under, naturen har kommet i dens sted. Det etterhvert så tradisjonsfaste grepet fra humanistenes historieskriving, som besto i å sette samtidens forfall opp mot fortidens storhet er også benyttet her. Sverdrup viser et godt eksempel på forherligelse av fortiden og beklagelse over det som har gått tapt.

Avslutningsvis kommer det frem at han ser på det som en plikt å rette opp på tidligere fremstillinger av området. Han skriver at ”dette er hvad jeg allerunderdanigst efter høykongelig allernaadigste Ordre kand mælde om det mig allernaadigst anbetroede Sogn som tilforn var kaldet Hedermark, formedelst dets forige hederlige Tilstand, men siden hos Extraneos være ubekant eller i det ringeste forvirret fremstilt”¹³⁵. Den kongelige ordre som han henviser til, er den tidligere nevnte oppfordringen fra Frederik 4. om å gi historisk informasjon til Torfæus.¹³⁶ Det kommer tydelig frem at Sverdrup ønsker både å opplyse om Hamars historie, samt å rette opp feilaktig informasjon som tidligere var blitt gitt. Han mener at de danske historiebøkene forteller lite om Hamarkaupangen og at kartverkenes fremstillinger av byen ikke hadde noen rot i virkeligheten. Fremstillingene av Norge i europeiske skrifter var preget av unøyaktighet, og de hadde ofte lite med virkeligheten å gjøre.¹³⁷ De var fremfor alt knyttet til myter og overtro. Sverdrups tekst uttrykker skuffelse over den dårlige formidlingen som frem til da hadde vært typisk. Det å få kunnskap ut til folk, å oppfordre dem til selvstendig tenkning synes å ha vært det han ønsket. Han benyttet derfor den kongelige ordren til å opplyse folket om Hamars historie.

¹³⁴ Ibid. (Arnesens oversettelse og klammeparentes.)

¹³⁵ Ibid., 95.

¹³⁶ “Da han selv i Slutningen beraaber sig paa Kongelig Befaling, er det uden Tvivl opsat i følge Rescriptet af 16. Oct. 1706, hvorved det paalagdes Provsterne og Præsterne at meddele Torfæus geografiske og antiqvariske Efterretninger om deres Præstegield” J. C. Berg: Kapittel “X. Nogle Optegnelser om Hammers Domkirke og andre Oldsage i Vangs Præstegield, i Kong Christian den femtes og Begyndelsen af Kong Frederik den Fierdes Regiering, af Sognepræsten Nils Sverdrup“, *Magazin for Danmarks og Norges topografiske, oekonomiske og statistiske Beskrivelse*, 1802-1803, 289.

¹³⁷ Larsen, “Gerhard Schøning og omvurderingen av det nordlige på 1700-tallet”.

Sverdrups nedtegnelser står i en særstilling blant de historiske omtalene av det gamle Hamar, og de har hatt stor betydning. I hans tekst ser vi et tidlig utslag av empirismen og rasjonalismen fra de engelske og franske filosofene. Med vektleggingen av disse idéene, kan Sverdrup ses som en overgangsskikkelse i norsk målestokk. Disse tankene var ennå ikke allment tankegods i Norge, og gjør at han peker frem mot den senere opplysningstenkningen.

Kildekritisk sett oppfattes han som troverdig. Han hadde god førstehåndskjennskap til det han skrev om, siden han var oppvokst i området. Forskerne, blant annet Pedersen, betrakter ham som et godt samtidsvitne.¹³⁸ Hans beretning om Hamar domkirke er en viktig kilde for å forstå hvordan den ble til ruiner. Opplysningene har vært mye brukt i forskningsarbeide, særlig med hensyn til domkirkens opprinnelige utseende. Flere tekststeder hos Sverdrup gir gode eksempler på hvordan utviklingen mot bevaringstanken er i gang. For eksempel i sitatet om krusifikset, og også andre steder i teksten, vises hans interesse for spesielle, gamle ting.¹³⁹ Han ser på dem som kuriositeter, noe som er en tidstypisk holdning til fortidslevningene. Han er nysjerrig og ivrig etter å undersøke og utforske for å finne frem til ny kunnskap, og noen av gjenstandene tar han i privat eie, for oppbevaring. Sverdrups syn på fortidslevningene er preget av samtidens fortidsminnevern, eller nettopp mangelen på noe sånt. Han har et ønske om å få tatt bedre vare på dem, men i mangel på adekvate løsninger, så blir utfallet litt tilfeldig. Hans tilnærminger til de gamle levningene kommer derfor i mange varianter. – Han tar dem med hjem, han skjærer i dem for å undersøke og han murer dem inn i kirkemuren.

Jonas Kierulf: *Journal og Beskrivelse over*

Hans Kongl: Mayest: Kong Christian den VI.s Reise Til Kongeriget Norge Aar 1733, 1745

Sommeren 1733 foretok Christian 6. en norgesreise. Elleve år senere ble det utgitt en bok fra denne turen. Den er skrevet av Jonas Kierulf og beskriver kortfattet selve reisen, samt hvor de stoppet og hva de gjorde. Hovedfokuset er på utsmykningene som på de forskjellige stedene var oppført i anledning kongebesøket. Hvert steds gjenstand, det være seg triumfbuer eller

¹³⁸ Pedersen, "Fra domkirke til ruin og fra ruin til fortidsminne", 86.

¹³⁹ På side 94 forteller Sverdrup om gamle gjenstander som er funnet i Vang, hvorav han selv har bevart flere. Blant annet gjenstander fra en gravhaug og flere mynter som ble funnet under en rot. Det kommer også her tydelig frem at han er veldig interessert i gamle og merverdige ting. Han forteller om hvordan han dro og utforsket et dypt hull, som i følge lokale sagn skulle gå rett ned i avgrunnen. Det viste seg å være restene etter et kobberverk som aldri hadde blitt ferdig utbygd.

pyramider, er avbildet i boken sammen med et kort referat fra det aktuelle stedet. I forbindelse med denne turen, lot Christian 6. seg innlosjere på Storhamar. Gården var på denne tiden eid av justisråd Jens Grønbech og hans kone Sophie Jocumsdatter Vagel. I tillegg til dronningen og svigermoren hadde kongen med seg et følge på 175 personer. De bodde alle sammen på herregården i tre dager, fra 9. til 12. juli. Et hyldningsvers skrevet av Johan Cold i denne anledning, skildrer bispesetets og gårdens historie.¹⁴⁰ Verset var innskrevet på fire pillarer som var plassert i hagen. Av pillarene var én tiltenkt kongen, én til dronningen, én til dronningens mor og én til kronprinsen.

Da nu paa bemeldte Hammer-Gaard udi Haugen ned fra det Stæd, hvor Deres Mayestæter
saaleedes paa 3die Dag havde haft sit Logie, fandtes af Hr. Justitz-Raaden bekostet 4re nætte og
ziirlige Pillarer udi een Qvadrat opsadt af Norsk udhuggen Steen med Marmor og Coleurer prydet,
der til 2de Sider, hvor Veyen faldt, viiste med forgylte Bogstaver følgende Vers og Anmærkning,
nemlig

Da Hammer var een Stad
Kiøbmands og Biskops Sæte,
Lod den sig tit med Lyst,
Af Kongens Fod betræde,
Men da den Aske lagt
Blev til een Bonde Boe
Tog Fierde Christian
Kund der en Natte-Roe.
Men paa den Nattes Seng
Kom den i bædre Klæde,
Blev ædlet i sit Støv
Og giort til Herre-Sæde,
Hvad vil man nu til sidst
Det gamle Hammer spaae
Da Siætte Christian
Der 3de Nætter laae.

Saa stor en Konge og saa god,
At ingen bedre
Saa viis, saa Lande kjær
Har villet Hammer hædre,
Han som gjør Bonden fri
Og Herremanden glad
Man spaaer dig Hammer, du
End bliver til een Stad
Flyd Norges Canaan
I Hedemarchens Vange
Ringsager, Lieuten, Vang;
Næss, Rommedal og Stange,
Med Melk og Honning, thi
Hvert Trin den gode Gud
Velsigner ved den Fod
Som her gik ind og ud.¹⁴¹

¹⁴⁰ Johan Cold (1683-1762) var sogneprest til Borge og prost i Nedre Borge-syssel fra 1713. Fra 1721 var han sogneprest i Nordre Fredrikshald.

¹⁴¹ Jonas Kierulf, *Journal og Beskrivelse over Hans Kongl: Mayest: Kong Christian den VI. Til Dannemark og Norge 2c. 2c. Og Dronning Sophia Magdalena med Frue Moder Margrevinde Sophia Christiana Deres*

Diktet forteller at Hamar som by og bispesete ofte hadde kongebesøk. Men etter at byen brant ned og bøndene tok over, så nøyde Christian 4. seg med en natt på stedet. Etter dette besøket ble gården omgjort til et herreset, og man spør seg hva som så vil skje, med det gamle Hamar, etter at Christian 6. tilbrakte hele tre netter der. Deretter hylles kongen for sin godhet, sin visdom og sin omtanke for folket. ”Man spaaer dig Hammer, du End bliver til een Stad.” Hamar skal bli Norges Kanaan og flyte med melk og honning.

Det må kunne kalles et innnydende og optimistisk dikt. Som det kommer frem i verset, så var det ikke hver dag man hadde kongebesøk på Storhamar. I tillegg til å lage en fin utsmykning og dikt i tidens barokkstil, til ære for kongen, håpet nok beboerne også på å kunne påvirke ham litt. Det åpenbare målet er at de med godord og henvisninger til Hamars store fortid, ville påvirke kongen til å gjenopprette Hamar som by. Sånn sett var diktet optimistisk i dobbel forstand. Den dypt religiøse og lite impulsive kongen, som forøvrig var tysktalende, var nemlig ikke typen til å følge opp en sånn oppfordring.

Rent konkret om det gamle Hamar, sier ikke diktet stort. Det fortelles at Hamar en gang var en by, med både biskop og viktige kjøpmenn. Denne betydningsfulle byen endte imidlertid opp i aske.

Felles for Sverdrups skrift og hyldningsverset er beklagelsen over at Hamar gikk under og deretter ble glemt. De trekker begge inn paralleller til store og viktige oldtidssteder, og opphøyer den gamle byen. Sverdrups tekst er imidlertid tilbakeskuende og beklagende i stilen, mens hyldningsdiktet er fremtidsrettet og optimistisk. Sverdrups henvisning til Troja, spiller på hva Hamar en gang var, mens man i diktet ser for seg at Hamar skal få Kanaans rikdommer, og gi liv til hele området. Kanaan var som kjent ”det lovte land”, utvalgt av Gud. Forfatteren av diktet ser for seg at Hamar også er velsignet av Gud, man manglet bare kongens ord. Det er veldig sannsynlig at diktet reflekterer den samtidige stemningen på Storhamar. I tillegg til en generelt gryende fremtidsoptimisme, så må de ha hatt konkrete ønsker om å gjenopprette den gamle byen. Dette ønsket må ha blitt må ha blitt underbygget av den historiske forankringen.

Selv om Sverdrups tekst aldri var en del av noe stort historieverk, har den spilt en viktig rolle. Som tidligere nevnt, er hans lille redegjørelse unik. Det er åpenbart at den er viktig i forhold til beskrivelsen av domkirkens forfall. Teksten gjenspeiler også den tidstypiske holdningen til ”antikviteter”. Sverdrup er svært opptatt av fortidslevningene, og vil

foretagende Reise Til Kongeriget Norge Aar 1733. (Kjøbenhavn: Niels Hansen Møller, 1745. Opptrykk Oslo: Børsums forlag og antikvariat, 1960), 38.

gjærne at de skal få en større betydning enn de hadde hatt frem til da. Gjennom hans tilnærming til de gamle restene etter Hamarkaupangen, får vi et viktig glimt av hans idégrunnlag. Teksten reflekterer en gryende empirisme, som ble mulig i og med hans nærhet til stoffet. Nært knyttet til dette, er hans vektlegging av og tiltro til fornuften. Støttet på rasjonaliteten, ønsker han å bekjempe uvitenheten og den beslektede overtroen. Avmystifiseringen av krusifikset viser hans oppgjør med det gamle verdenssynet. I overensstemmelse med dette er hans ønske om å rette opp feilaktig historieformidling. Han vil at folk skal kjenne til historien om Hamarkaupangen, og det er ingen tvil om at han ser et dannende potensiale i den gamle historien. Dette gjør Sverdrup til en opplysningstenker, men han er tidlig ute i så måte. Hans tekst markerer et brudd i historieskrivingen om Hamarkaupangen.

Kapittel 4: Opplysningstiden

Ludvig Holberg: *Dannemarks Riges Historie*, 1733

Ludvig Holberg, 1684-1754, var det dansk-norske rikets viktigste opplysningstenker. Han avla filosofisk eksamen i 1704 og bosatte seg i København. Der ble han boende livet ut, kun avbrutt av noen år som lærer i Norge og flere dannelsesreiser i andre europeiske land. Under disse reisene fikk han kjennskap til mange av sine senere forbilder og inspirasjonskilder. Tilbake i Danmark ble han ansett som en dannet mann, og studerte videre ved Borchs Kollegium i København 1709- 1714. Kun tre år senere ble han professor i metafysikk, siden i retorikk, og fra 1730 i historie. Han ble også rektor ved universitetet. Holberg produserte flere historiske skrifter, dels av populær, dels av mer vitenskapelig art. Hans første verk ble skrevet på dansk, noe som var uvanlig. Det bar tittelen *Introduktion til de fornemste Europæiske Rigers Historie*, og ble veldig godt mottatt da det kom ut i 1711. Det synes som om han allerede da hadde et klart program for sin virksomhet som historisk forfatter. Han mente at historikeren skulle finne det stoffet som er nødvendig og nyttig, og fremstille det i en klar og underholdende form. Motivasjonen bak historieskrivingen var å vise “hvordan hver Ting var, førend den ble bragt i den Stand, som den nu er udi”¹⁴². Historielesningen skulle bidra til en bedre samtidsforståelse.¹⁴³

Tanker og retninger fra den forrige generasjons historieskriving i Danmark påvirket ikke Holberg i særlig stor grad. Han fikk riktignok mye materiale fra danske historikere, men det var fra de store, samtidige europeiske forfatterne at han fikk sine impulser, idéer og inspirasjon.¹⁴⁴

Årene omkring 1700 var dårlige tider for dansk litteratur. Men fra Norge kom blant annet verker av Ramus. Holberg omtaler ofte Ramus’ *Norges Beskrivelse* fra 1715 som ”den nye Norges-Beskrivelse”, og han har antagelig hatt denne boken for hånden da han skrev *Dannemarks Riges Historie*. Til kapitlene om både Danmarks og Norges historie brukte Holberg også Claussøn som kilde. I avsnittene om Hamar har han aktivt brukt *Hamar-krøniken*.¹⁴⁵

¹⁴² Sørensen: *Kampen om Norges sjel*, 353.

¹⁴³ Ibid.

¹⁴⁴ Særlig Voltaire, Montesquieu, Rousseau, Montaigne, Bacon, Molière, Locke, Pufendorf og Descartes.

¹⁴⁵ I følge Pettersen, som her bygger videre på Storm, benyttet Holberg seg av det såkalte håndskrift E (Kgl. bibl. Kbh. Thotts saml. 1720 qv.). Pettersen, *Hamarkrøniken*, 35.

Holberg gir henvisninger til mange av sine kilder, noe som var et fremskritt innenfor historieskrivingen.

*Dannemarks Riges Historie*¹⁴⁶ ble utgitt i tre bind. De utkom for første gang mellom 1732 og 1735. Avsnittene om Hamar er å finne i bind to. Det ble utgitt første gang i 1733, men til grunn for denne analysen ligger andreutgaven, som kom i 1753. I andre kapittel tar Holberg for seg trossystemet som ble avskaffet med reformasjonen. *Dannemarks Riges Historie* inneholder i det hele tatt mye stoff om hendelsene rundt 1536. Holberg uttrykker skepsis ovenfor alle andre trosretninger enn protestantismen, og han er spesielt negativ til katolisismen. En del av opplysningsprosjektet var å kritisere kirkens overmakt, og den var i følge Holberg ekstra sterk under katolisismen. Han mener at “Hofmod, Vellyst, Gudstienestes Forsømmelse og ublue Levnet” mer og mer tok overhånd blandt de katolske geistlige.¹⁴⁷ Riktignok forsøkte både paver og bisper en og annen gang å gjøre det rette, men forsøkene var bortkastet, fordi ”paa Forbud følger gierne Dispensation, og med Dispensation en krum Haand”¹⁴⁸. Synden og ondskapen forble dermed den samme. Slik var situasjonen

... indtil det behagede Gud at forbarme sig over den Christen Kirkes elendige Tilstand, og at opvække Reformatores, der bragte Guds Ord og Evangelium, som længe havde ligget skjult, for Lyset, og fik da all Ting saavel udi Kirken som Staten en anden Skikkelse; Geistlighedens Magt blev dæmpet, Bisperne blev af Lehns-Førster forvandlede til Siæle-Sørgere under det Navn af Superintendenten (b).¹⁴⁹

I følge Holberg forbarmet altså Gud seg over menneskene, og fikk i gang reformasjonen. At geistlighetens makt ble dempet, blir av Holberg fremhevet som noe positivt. I dette resonnementet trer opplysningsfilosofen tydelig frem. Holberg kritiserer ikke bare de katolske geistliges lave moral, men også den katolske kirkes enorme makt over enkeltmennesket. Denne makten holdt dem nede i uvitenhet. – Helt frem til reformasjonen reddet dem, og makten ble overdratt til annet hold. I overensstemmelse med den generelle opplysnings-

¹⁴⁶ Ludvig Holberg, *Dannemarks Riges Historie ved Ludvig Holberg. Anden Edition. Paa ny igiennemseet og forbedred. Tomus II.* (København: J. J. Høpfner, 1753).

¹⁴⁷ Ibid., 171. I tillegg til opplysningstenkningens angrep på religionens overmakt, blant annet representert ved katolisismen, kom det at Holberg selv visstnok hadde store motforestillinger mot denne religiøse retningen, basert på en erfaring han hadde hatt med en av dens tilhengere.

¹⁴⁸ Ibid., fotnote.

¹⁴⁹ Ibid.

tenkningen, ønsket Holberg en frigjøring fra kirkens og teologiens bindinger. Han ønsket autonomi innenfor alle deler av kulturlivet.¹⁵⁰

I forbindelse med gjennomføringen av reformasjonen kommer han inn på det gamle Hamar. I fotnoten (b) forteller han at det i det dansk-norske riket ble like mange superintendenter som det tidligere hadde vært bisper. Bortsett fra i Norge, hvor Hamars og Oslos stift ble slått sammen til ett stift, nemlig Oslo. Slik ble Hamar det eneste tydelige offeret under reformasjonen. ”Derved tabte den Stad Hammer sin forrige Anseelse, og tog Tiid efter anden saaledes af, indtil den omsider gandske er bleven ødelagt.”¹⁵¹ Han angir dermed sammenlåingen av stiftene som hovedgrunn til Hamars nedgang, helt i tråd med *Hamarkrøniken*. I denne sammenheng går han nærmere inn på Hamars historie.

Bemeldte Stad havde haft 24 Bisper, hvoraf den sidste var Mogens Lauridsen, som udi Reformationens Tiid blev fangen af Herr Truid Ulfstand, hvilket er at see udi Christiani 3. Historie, hvor jeg af en gammel skreven Krønik, som Anno 1553. blev funden i Hammers Taarn, har anført noget om denne gamle Stads Tilstand, og, som herudi tilligemed findes en liden Bisper-Krønike, da, saasom den samme er ikke mindre kort end curieux, og man derefter kand corrigere den Bisper-Catalogum, som findes hos Hvitfeld, vil jeg den her Ord for Ord indføre. Den lyder saaledes: Adrian Anglus, den gode Cardinal. Hand var den første, som funderet och lod bygge Hammers Dom-Kirke.¹⁵²

Det kommer frem at han ønsker å gjengi bispelisten for å korrigere den som er å finne hos Huitfeldt. ”Dette er det eeneste, som man haver om de gamle Hammers Bisper: thi hos Hvitfeld findes intet, uden deres Navne, og det i anden orden.”¹⁵³ Dette er typisk opplysnings-tenkning. Holberg vil rette opp den feilaktige og magre informasjonen som er presentert av hans forgjenger. Han anså det som viktig at folk skulle ha tilgang på korrekte og tilstrekkelige opplysninger, dette for at de så ved hjelp av deres forstand skulle ha mulighet til å trekke rette slutninger og tilegne seg sann kunnskap. Derfor retter Holberg opp på den feilaktige historiske fremstillingen, og presenterer en ny liste over de katolske biskopene i Hamar, 24 stykker. I forbindelse med den siste biskopen, Mogens, kommer Holberg inn på jærtegnene som omtales i krøniken. Han lister opp samtlige fem jærtegn som fant sted før denne bisp ble tatt til fange. Her innvender Holberg at ”Større Miracler finder man ikke for Jerusalems Ødeleggelse”, og dette er det grunn til å forundre seg over, siden ”denne Bisp Mogens var kun en maadelig Bisp. Men Miraclerne give tilkiende, at den Romerske Religion maa endda have

¹⁵⁰ Ebbestad Hansen, ”Pietisme-rasjonalisme-patriotisme. Norsk idéhistorie på 1700-tallet” i *Norsk tro og tanke: 1000-1800*, 375.

¹⁵¹ Holberg, *Dannemarks Riges Historie*, fotnote 173.

¹⁵² Ibid.

¹⁵³ Ibid.

regieret sterkt blant Geistligheden i Hammer“¹⁵⁴. Dette utsagnet må tilskrives Holbergs satiriske form. Han knytter katolisismen til overtro og irrasjonalitet. Holberg var kritisk til mange av oppfatningene i det overtro- baserte, såkalte semiotiske kosmos, som den tradisjonelle historieskrivingen baserte seg på. Forklaringsmodeller som var knyttet til jærtegn og andre mystiske fenomener ble avvist av Holberg. Han mente at det måtte bli en slutt på denne type forklaringer, som man fant i de tradisjonelle krønikene, som for eksempel i *Hammarkroniken* og i Absalons, Claussøns og Wolffs verker. I følge Holberg måtte man søke naturlige forklaringer på historiske fenomener. Med dette åpnet han for et brudd med den gamle typen historieskriving. Dette var en tendens man så også ellers i Europa fra midten av 1700-tallet. Det ble da mer vanlig å fokusere på de kulturelle og samfunnsmessige aspektene innenfor historieskrivingen.¹⁵⁵

I tredje kapittel gjør han rede for reformasjonens konsekvenser. Som i forrige kapittel blir Hamar omtalt i en fotnote. Det at Hamar bispesete ble avskaffet og lagt under Oslo, angis som en av de store forandringer som i Norge kom som følge av reformasjonen.¹⁵⁶ Etter Mogens' fengsling gikk Hamar gradvis under, og ”Det er troeligt, at Hammer Stad ved denne Forandring er Tiid efter anden kommen i Decendence, saa at nu om stunder det blotte Navn er alleene tilbage.”¹⁵⁷ Han forteller videre det han anser som viktigst om det tidligere bispesetet. ”Om samme Stad, saa som den var Anno 1300 udi sin Velstand, er mig communicered en Beskrivelse, som Anno 1553 blev funden udi Hammers-Taarn”¹⁵⁸. Han forteller at han legger *Hammarkroniken* til grunn for det han formidler. I denne ”Bemeldte rare skrevne Bog” leser han at byen ”har været af stor Vigtighed”¹⁵⁹. Han gjengir opplysningene som viser at Hamar var en viktig by. Det gjelder styre og antall våpenføre menn, samt kirker og fornemme gater. Omtalen er kort og konsis, og de aller viktigste momentene fra krøniken er med. Avslutningsvis forklarer han hvorfor han har tatt med dette avsnittet. ”Dette haver jeg holdet fornødent at antegne, efterdi mange, endogsaa Norges egne Indbyggere, ikke vide, at der har været saadan Stad til.”¹⁶⁰ Han hevder at Hamars eksistens allerede var glemt av mange, og påpeker viktigheten av omtale i de historiske verkene. Her ser man nok et utslag av hans behov for å opplyse. Bekjempelsen av uvitenhet var enormt viktig, og det gjaldt ikke minst kunnskap om sin egen historie, sine egne forfedre.

¹⁵⁴ Ibid.

¹⁵⁵ Sørensen, *Kampen om Norges sjel*, 370

¹⁵⁶ Holberg, *Dannemarks Riges Historie*, fotnote, 350.

¹⁵⁷ Ibid.

¹⁵⁸ Ibid.

¹⁵⁹ Ibid.

¹⁶⁰ Ibid.

I fjerde kapittel av *Dannemarks Riges Historie* omtales blant annet syvårskrigen og kong Eriks krigstog. I den forbindelse nevnes Hamar på ny. Han forteller at et svensk parti gikk gjennom de såkalte Mulleskoger inn i Hedemarken, ”og der i Grund ødelagde den gamle Stad Hammer”¹⁶¹. Der er imidlertid trolig ”at samme Stad var temmeligen kommen i Decadence siden Bispestolens Foreening med Opsloe ... hvorudover man efter den ødeleggelse, som skeede dette Aar, ikke har fundet for gott at bygge den op igien”¹⁶². Holberg antar at byen etter bispesetets nedleggelse gikk kraftige nedgangstider i møte. Da så svenskene forårsaket ødeleggelser i byen, ble den aldri bygget opp igjen. Han toner sånn sett ned svenskenes betydning for kjøpstadens undergang. Skaden var allerede skjedd. Dette er en oppfatning som fremdeles har gyldighet.

Til slutt i sin omtale av Hamar, utbryter Holberg at ”Det er ellers forunderligt, at Friderici 2. Historie taler intet om denne Hendelse; hvorom jeg har faaet Oplysning af en skreven Norsk Kriigs Protocoll”¹⁶³. Han synes det er rart at ikke svenskenes angrep på byen er bedre formidlet i tidligere historieverker. I det hele tatt er han misfornøyd med de tidligere Hamar-relaterte fremstillingene. Han mener at de er feilaktige, mangelfulle og ikke minst fraværende. Derfor tar han selv ansvar for å opplyse om Hamarkaupangens eksistens, og dermed gjenopprette dens minne. Hans opplysningsprosjekt kommer tydelig frem i verket generelt, og også i forbindelse med det gamle Hamars historie.

Nikolay Jonge: *Baron Ludvig Holbergs Geographie eller Jordbeskrivelse, 1779*

Nikolay Jonge, 1727-1789, var prest og forfatter. Han studerte ved Kjøbenhavns Skole fra 1745. Ni år senere begynte han som kateket, før han ble viet til prest i 1762. Fra da av var han sogneprest i Alleslev ved Præstø frem til sin død. Jonge levde under fattige kår, og spedde på lønnen gjennom sin forfattervirksomhet. Han skrev mange bøker, og var spesielt interessert i geografi. Blant annet ga han ut mange skolebøker, flere av dem var oversettelser av utenlandske verker. I 1757 utga han en lærebok i historie som var en oversettelse og utvidelse av Holbergs *Synopsis historiae universalis*.¹⁶⁴ To år senere startet han bearbeidelsen av nok et verk signert Holberg. Denne gangen dreide det seg om et mindre geografisk skrift, som ved

¹⁶¹ Ibid., 459.

¹⁶² Ibid.

¹⁶³ Ibid.

¹⁶⁴ Som forbilde for denne bearbeidelsen hadde han en engelsk utgave, gjort av dr. Sharpe i London.

Jonges penn etter hvert ble til et syvbindsverk. Det ble påbegynt i 1759 og kom ut med jevne mellomrom frem til 1791, under tittelen *Baron Ludvig Holbergs Geographie eller Jordbeskrivelse*.¹⁶⁵ Jonge ble kritisert for at han brukte Holbergs navn i tittelen på dette verket. Det har blitt hevdet at det kun var et lokkemiddel. Det var nemlig ikke igjen mye originalt fra Holberg etter at Jonge hadde gjort sine omfattende forandringer.¹⁶⁶ Men det forandrer ikke det faktum at verket er et resultat av en grundig jobb. Bøkene presenterer store mengde stoff, basert på mange kilder.

Sjette bind utgjør en beskrivelse over Norge og de underliggende øyene, og ble utgitt i 1779. Under kapitlet om "Aggershus-Stift og Bispedom", starter redegjørelsen for "Hedemarken". Her dreies temaet tidlig inn på Hamar. "Paa Hedemarken udi Vangs Sogn har i fordum Tid ligget Hammer, en rig og mægtig Stad, som var de katholske Bispers over Hammers Stift deres Residenzstad, beliggende mod Østen ved en Bugt af den store Søe Miøsen."¹⁶⁷ Han forteller videre at "Staden var meget folkerig, og havde mange murede Gaarde."¹⁶⁸ Deretter følger en omfattende og detaljert redegjørelse for de fleste av byens særtrekk. Dette er i all vesentlighet omformuleringer av *Hamarkrønike*s beskrivelse. Han nevner både Svartedauen og Oslos vekst som grunner til Hamars dekananse og nedgang. Dekadansen ble enda mer forsterket ved de "Forandringer den evangeliske Reformation i Norge gav Leilighed til"¹⁶⁹. Kun 30 år senere fulgte enda mer ødeleggelse. I Frederik 2.s tid gikk et svensk parti i krigens tid over de såkalte Mulleskoger inn i Hedemarken, "og i Bund og Grund ødelagde den gamle Stad Hammer, ved at legge den i Aske Aar 1566"¹⁷⁰. Denne formuleringen er en av flere som er så og si identiske med Holbergs i *Dannemarks Riges Historie*. Til og med Holbergs utsagn om at svenskene "i Grund ødelagde den gamle Stad Hammer",¹⁷¹ er tatt med hos Jonge. "Efter den Tid har man ei fundt for got at opbygge Staden igien; saa at nu omstunder er kun det

¹⁶⁵ *Baron Ludvig Holbergs Geographie eller Jordbeskrivelse, forfattet efter det af ham selv udgivne lidet latinske geographiske kompendium; men nu vidtløftigere udført, forøget med de bedste, nyeste og tilforladeligste geographiske Efterretninger, samt ziret med behørige Landkorte, og udgivet af Nikolay Jonge. Sjette Deel.* (Kjøbenhavn, 1779)

¹⁶⁶ "Men kunde der være Mening i at bruge Holbergs Navn ved denne Lærebog i Historien, var det utilbørligt, naar J. tillod sig at bruge samme Navn paa en udførlig Geografi, som han paabegyndte 1759; det var kun et Lokkemiddel for at skaffe Skriftet Afsætning." A. Jantzen, "Jonge, Nicolai", i *Dansk biografisk Lexicon* bind 8, Carl Frederik Bricka (red.) (Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandels Forlag F. Hegel & Søn, Græbes Bogtrykkeri, 1894), 529. <http://runeberg.org/dbl/8/0530.html> (oppsøkt 10.04.07).

¹⁶⁷ Jonge, *Baron Ludvig Holbergs Geographie eller Jordbeskrivelse*, 104.

¹⁶⁸ Ibid.

¹⁶⁹ Ibid., 106.

¹⁷⁰ Ibid.

¹⁷¹ Holberg, *Dannemarks Riges Historie*, 459.

blotte Navn av den tilovers.”¹⁷² I tillegg til navnet kan han formidle at det på hans tid fortsatt levde folk på den gamle kaupangens grunn. ”Paa det Sted, hvor Hammers Stad i fordum Tid har staaet, er nu en Herregaard, hvis Hestestald er den største Deel af forommeldte St. Olufs Klosters Mure; ligesom der og endnu staaer tilbage tre høie Mure og tre runde Pillarer, samt en Hvelving af samme Kloster.”¹⁷³ Stallen det siktes til, ble sannsynligvis bygget av Storhamars eier Jens Grønbech, rundt 1720. Han drev stutteri på stedet.¹⁷⁴ Som tidligere nevnt var den bygget på murer fra middelalderen, men disse murene stammet fra bispeborgen, ikke klostret. Like lite stammet de tre høye murene, de tre buene og hvelvingen fra klostret. Disse bygningsrestene var levninger etter domkirken. Opplysningene må han ha funnet i krønikeavskriften som han benyttet seg av. Til tross for feiltolkningen, er det interessant at han tar med den samtidige situasjonen på området. Han knytter således den gamle historien opp til sin egen tid.

Jonge har med de aller fleste momentene som beskrives i krøniken. Noe han ikke har med, er jærtegnhistorien og kapitlet om biskop Mogens’ fengsling. Dette kan komme av at krønikeavskriften han brukte ikke inneholdt disse fortellingene. Ellers er det meste med. Hans tekst om Hamar er forholdsvis lang. Setningene hans inneholder maksimalt med informasjon, og er dels omformuleringer av krøniketeksten, dels nesten ordrette sitat fra Holberg. Jonge er som sin forgjenger interessert i bispelister, og har med oversikten over de 24 katolske bispene og også over 11 evangeliske bisper over Oslo og Hamar stift.¹⁷⁵ Han går grundig til verks i sin presentasjon av Hamarkaupangen, og man får et tydelig inntrykk av den gamle byen. Jonge kommer inn på hva som i hans samtid var igjen av den gamle kaupangen, og trekker således en linje fra 1500-tallet og frem til sin egen tid. Umiddelbart etter bisperekken avsluttes hamaravsnittet med en slags kildehenvisning:

Om Hammers Stad kan efter læses [Holbergs *Dannemarks Riges Historie*, Annet bind]. Dette rare Manuskript, som Holberg anfører en Deel af, er fundet i Hammers Taarn Aar 1553; hvilket gamle Taarn, som en Levning af Bispegaardens Taarn, hvori Arkivet har været giemt, stod endnu Aar 1716, og er samme Manuskript (men ikke med sin originale Skrivemaade) trykt i Kristiania Aar 1774 ... og udgivet av Kristoffer Hammer.¹⁷⁶

Dette rare manuskriptet ble, som Jonge angir, først benyttet av Holberg. De to forfatternes fremstillinger av Hamar er nært beslektet, men likevel svært ulike når det kommer til stykket.

¹⁷² Jonge, *Baron Ludvig Holbergs Geographie eller Jordbeskrivelse*, 106.

¹⁷³ Ibid., 107.

¹⁷⁴ Pedersen, “Den adelige frie sedegård Storhamar”, 47-48.

¹⁷⁵ Jonge, *Baron Ludvig Holbergs Geographie eller Jordbeskrivelse*, 107.

¹⁷⁶ Ibid. (Hakeparentesen er satt inn av meg, parenteser er satt inn av Jonge.)

Holbergs redegjørelse er til en viss grad diktert av hans tema. Han kommer i første omgang inn på Hamar via kritikken av katolisismen. Hans redegjørelse for Hamarkaupangens historie er basert på krøniken, noe han også angir. Han beskriver krøniken som en kuriøs og rar bok og nevner kortfattet de viktigste opplysningene. Det er for Holberg åpenbart at byen ”har været af stor Vigtighed”¹⁷⁷. Et av motivene hans er å få frem denne historien, som han mener ikke er godt nok beskrevet i tidligere historieverker. Han vil ha frem korrekt informasjon om Hamarkaupangen, og ikke minst ønsker han mer av denne type informasjon. Et viktig moment hos ham er at byen i hans samtid var i ferd med å bli glemt, dette gjaldt til og med blant nordmenn. – Og sin historie skal man ikke glemme. Den dannet grunnlaget for samtiden. Her ser man behovet for å motarbeide uvitenhet, gjennom å spre kunnskap og appellere til folks rasjonelle egenskaper. I sin omtale av det gamle Hamar kommer han med flere formuleringer som peker direkte mot hans opplysningsarbeid. Med Holberg kommer opplysningstenkningen for alvor til uttrykk i historieskrivningen, han var jo *opplysningstenkeren* fremfor noen i det dansk-norske riket. Han trodde på fremskrittet. Opplysningstenkernes resonnement var at gjennom opplysning og påfølgende dannelse, skulle samfunnet bygges opp på en moralsk måte. Man tenkte at fremskrittet ikke bare gjaldt teknisk og vitenskapelig utvikling, men at også moralen gjorde fremskritt. Det eneste som manglet for at dette skulle gjelde alle, var altså opplysning, slik at det kunne bli en slutt på all overtro og alle fordommer knyttet til uvitenhet. Mennesket er av naturen godt, og gitt tilstrekkelig kunnskap, vil også samfunnet bli godt. Tankene fra de samtidige franske opplysningstenkerne, med Voltaire i spissen, kommer tydelig frem hos Holberg.

Hans historieverker var autorative i mange generasjoner fremover, og mange kan ha fattet ekstra interesse for både Hamarkaupangen og *Hamarkrøniken* nettopp på grunn av hans bidrag. I flere krønikeavskrifter har avskriveren tilføyd nettopp Holbergs anmerkninger. Ved å gi kaupangen en såpass informativ omtale, bidro han sterkt til at dens minne ble holdt i hevd.

Som det følger fra tittelen på Jonges verk, *Baron Ludvig Holbergs Geographie eller Jordbeskrivelse*, var hans utgangspunkt en tekst av Holberg. I sin redegjørelse for middelalderkaupangen benyttet han forgjengerens *Dannemarks Riges Historie*, noe han også angir avslutningsvis i hamaravsnittet. Jonge er således sterkt påvirket av Holberg. I likhet med ham brukte også Jonge *Hamarkrøniken* som kilde. Men hos sistnevnte er manuskriptet gjengitt nesten i sin helhet. I forhold til Holberg er Jonges tekst om Hamar mye mer lettlest.

¹⁷⁷ Holberg, *Dannemarks Riges Historie*, 350.

Mer viktig er imidlertid at Jonges tekst kun er en avskrift, blottet for personlige synspunkter. På den måten bygger han på den humanistiske krønike tradisjonen. Uavhengig av dette må begge ha spilt en rolle i videreføringen av kunnskap om Hamarkaupangen. – Holberg gjennom sin egen autoritet, og Jonge gjennom bruken av den andres navn i tittelen.

Kapittel 5: Patriotismen

Gerhard Schøning: *Reise gjennom Hedemarken, 1775*

Gerhard Schøning, 1722-1780, viste tidlig interesse for historiske skrifter. Han begynte sine studier ved Trondheim Katedralskole, og ble med gode skussmål fra skolens rektor overført til universitetet i København.¹⁷⁸ I 1744 tok han teologisk eksamen, og i 1748 magistergraden. Hans store interesse var imidlertid ikke teologi. For å få et best mulig grunnlag for historiske studier, utvidet han sine språkkunnskaper, ved å lese seg opp i latin, gresk, hebraisk, islandsk, tysk og fransk, samt naturfag. Schøning fikk ord på seg for å være spesielt kunnskapsrik hva angikk den gamle norske historie. Han ble kalt en norgespatriot, og hadde en tydelig forkjærlighet for nord-Norge. Han var også opptatt av å følge med i samtidens vitenskap og tenkning, og var påvirket av blant andre Voltaire og Rousseau. I 1751 ble han medlem av *Det Kongelige Danske Selskab til den nordiske Histories og Sprogets Forbedring*. Senere samme år fikk han på Selskabets bekostning utgitt sitt første verk.¹⁷⁹ Dette året ble han også rektor ved Trondheim katedralskole. Han reiste derfor til Trondheim sammen med den danske historikeren Peter Frederik Suhm,¹⁸⁰ som han kom til å samarbeide med de neste årene.

I 1760 inviterte biskop Johan Ernst Gunnerus¹⁸¹ i Trondheim de to historikerne til å være med å grunnlegge et norsk vitenskapsselskap, nemlig *Det Trondhjemske Selskab*.¹⁸² Under sin studietid i København hadde Gunnerus blitt påvirket av den europeiske opplysningstenkningen, blant annet gjennom Holberg. Også den rendyrkede empirismen til David Hume og George Berkeley må ha inspirert ham. Gunnerus var den fremste representanten for norsk opplysningstenkning i andre halvdel av 1700-tallet.¹⁸³ Han frontet en forsiktig rasjonalisme i sine vitenskapelige undersøkelser og prosjekter. Det var fornuften og erfaringen som skulle styre den menneskelige tenkningen. Hans vitenskapelige idealer og fokus markerer et brudd i norsk målestokk, først og fremst innenfor naturforskningen. Med opprettelsen av et lærd selskap i Norge ønsket han å fremme opplysningen og dyrke lærdommen. Opprettelsen av slike foreninger var typisk i andre halvdel av 1700-tallet. *Det*

¹⁷⁸ Skolens rektor var Benjamin Dass, som fortsatte med å gjøre sitt for å skaffe Schøning gode stillinger og fordeler. Bl.a. skaffet han ham i de tidlige studieårene et årlig stipend fra et legat i Trondheim, og han sørget også for at stillingen som rektor ved Trondheim katedralskole gikk videre til Schøning.

¹⁷⁹ *Forsøg til de Nordiske Landes, særdeles Norges, gamle Geographie*.

¹⁸⁰ Peter Frederik Suhm, 1728-1798.

¹⁸¹ Johan Ernst Gunnerus, 1718-1773.

¹⁸² Fra 1767 *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab*. Hans bokksamling, på ca 11 000 bind, testamenterte han til dette selskapet.

¹⁸³ Gilje og Rasmussen, *Tankeliv i den lutherske stat*, 376.

Trondhjemske Selskab hadde sin storhetstid på 1760-tallet, og produserte i denne tiden mangfoldige bidrag i opplysningens ånd. På programmet sto blant annet den historiske forsknings fremme. Det ble viktig å dokumentere norske forhold.

Schøning var opptatt av vitenskapens stilling i Norge og støttet fullt opp under dette prosjektet. Han var i det hele tatt opptatt av alt som kunne bidra til fremgang for Norge. Han utga mange historieverk, og flere av dem pekte frem mot hans planlagte store norges-historie, *Norges Riiges Historie*. Det skulle føres helt frem til hans samtid og være uavhengig av Danmarks historie, som hans gode venn Suhm skulle skrive.¹⁸⁴ Opprettelsen av *Det Trondhjemske Selskab* og Schønings planer om å skrive Norges historie fra oldtiden frem til sin samtid, reflekterer den stigende interessen for landets stolte fortid, særlig representert ved sagatiden og middelalderen. Denne tendensen ble etter hvert tydelig, og på 1780- og 90-tallet begynte patriotismen å gjøre seg gjeldende i Norge. Patriotismen kom særlig til syne hos dem som hadde bodd og studert i København. Den reflekterte en kjærlighet og interesse for fedrelandet, og var ikke formulert som en kritikk av den dansk-norske statsdannelsen. De ville ikke skilles fra Danmark, det politiske anspektet kom først senere. Et av hovedelementene i formidlingen av patriotismen, var norsk middelalderhistorie, fra perioden før foreningen med Danmark. Romantisering av den norske naturen og fremhevingen av norske særegenheter var også sentrale elementer.¹⁸⁵

Og Schøning var virkelig en glødende norgespatriot. Nesten all hans forskning var konsentrert om norsk historie. I løpet av 1760- og 70-årene la han et viktig grunnlag for en spesifikk norsk historieskrivningen. Hans norgeshistorie var fylt av kjærlighet og stolthet. Ludvig Daae konkluderer i sin biografi om Schøning med at han var ”ivrig for Norges Ære, tænkte høit om sine Landsmænds fordums Hærlighed”¹⁸⁶. Spesielt *Norges Riiges Historie* som utkom i tre bind, var viktig i denne sammenheng. Dette verket arbeidet han med etter at han i 1765 tiltrådte som professor i veltalenhet og historie ved akademiet i Sorø. Det var i forbindelse med sin norgeshistorie at han ønsket å legge ut på en studiereise i Norge. Resultatet ble hans berømte reisebeskrivelser. Reisen ble avbrutt ved at Schøning 23. august 1775 ble utnevnt av kongen til geheimearkivar, og således måtte forlate Norge.

¹⁸⁴ Han rakk imidlertid ikke å føre sin norgeshistorie lenger enn til året 995. Han fikk utgitt tre bind, i årene 1771-1781.

¹⁸⁵ Ebbestad Hansen, ”Pietisme-rasjonalisme-patriotisme”, 380.

Det er imidlertid verdt å merke seg at patriotisme ikke må forveksles med nasjonalisme. ”Den patriotiske begeistring vi finner i disse årene, kunne få mange uttrykk, men den var ikke uttrykk for en nasjonalisme i betydning av et formulert ønske om å hevde Norges selvstendighet i forhold til den dansk-norske helstatspolitikken. Man underordnet seg denne politikken og krevde i det meste Norges likhet innenfor staten.” Ebbestad Hansen, ”Pietisme-rasjonalisme-patriotisme”, 382.

¹⁸⁶ Ludvig Daae, *Gerhard Schøning. En biografi*. (Christiania: den Norske historiske Forening, 1880), 72.

I 1772 og 1774 fikk altså Schøning innvilget til sammen 2100 riksdaler fra kanselliet i København til å reise rundt i Norge. Verkets opprinnelige tittel forteller nettopp det; *Reise som giennem en Deel af Norge i de Aar 1773, 1774, 1775 paa Hans Majestets Kongens Bekostning er gjort og beskrevet af Gerhard Schøning*. Kongen hadde til og med kommet med en anmodning til det sivile og geistlige embetsverk om ”i alle mulige Maader at vise Prof. Schøning al Villighed saavel med Raad og Anvisninger som med Udlaan til Afskrift af endnu tilstedeværende Documenter og Papirer samt andre til hans Øiemerke tjenelige Midler”. Formålet med reisen var å samle det ”der kunde findes til den noske Historie, og bese de i Historien mærkværdige Steder”. I tillegg skulle også ”Old-Sager og andre saadanne Ting vedkommende” innhentes.¹⁸⁷ Han ville altså samle verdifulle historiske dokumenter og gjenstander, samt skrive ned sine iakttagelser av liv og virksomhet rundt om i landet. På denne måten skulle han utvide sin kunnskap om levemåter og gamle tradisjoner. Schøning kan kalles en antikvar, ved at han dro rundt for å studere fortidsminnene og foretok nedtegnelser om det han hadde oppdaget. Fra sin antikvariske reise i Norge fikk han bare utgitt to hefter. De utkom i 1778 og inneholdt beskrivelsen av hans reiser i 1773. Manuskriptet til fortsettelsen ble imidlertid flere ganger senere brukt av historieforfattere, og fungerte på den måten som en kilde til kunnskap og inspirasjon. De enkelte delene av reiseberetningen ble senere trykt stykkevis og delt. Schønings hedmarksreise utkom først i 1942, under tittelen *Reise gjennem Hedemarken 1775*.¹⁸⁸

I 1775 kom Schøning til Hedmark hvor han besøkte bygd etter bygd. 1. september samme år ankom han Hamar. Innledningsvis i det ti sider lange hamarkapitlet redegjør han for beliggenheten til den da relativt nye Storhamar gård. Den ligger ”tæt hos Miøsens Strandbreed, paa en flad, stor og aaben Strand, hvor den gamle Kiøbstæd Hammer tilforn har staaet”¹⁸⁹. Hamar har vært ”en af de største og anseeligste kiøbstæder i Norge, men vistnok ei den ældste blandt dem, som Peder Clausøn siger i Nor. Beskr. pag. 36, og den har ligget paa et ei mindre behageligt og beqvemt Sted, som visselig gjør de gamles Indsigter Ære, i at vælge det rette og det passende”¹⁹⁰. Schøning avviser altså Claussøns tidligere siterte utsagn om

¹⁸⁷ Ibid. 48.

¹⁸⁸ Gerhard Schøning, *Reise gjennem Hedemarken 1775*, (Hamar: Utgitt etter foranstaltning av Hedmark Slekthistorielag ved Leif Midthaug. Trykt ved Hamar Historielag, 1942).

¹⁸⁹ Ibid., 43.

¹⁹⁰ Ibid., 44.

Hamars alder. Han priser samtidig beliggenheten og de gamles innsikt ved å velge rett plassering av byen. ”Det har været deres Hensigt at anlægge en Kiøbstad paa Oplandene. Intet Sted dertil, troer jeg, kunde vælges bekvemmere, mere passeligt, end just det de har valgt.”¹⁹¹

Stedet er et af de angienemeste, ligger hos et stort Vand, eller en Søe, der liigner et Hav, har en Havn, Elve og Skove i Nærvæsen paa den eene Siide et stort Opland paa den anden et stort Farvand, ved hvis eeneSiide næsten i Midten af Vandets Strækning, Staden har været anlagt, til Bequemhed for Transporter og Tilførsler, just hvor adskillige Arme eller Bugte af denne Søe støder sammen, og hvor de beste og frugtbareste Egne paa Oplandene inden i Nærværelsen eller ei langt derfra.¹⁹²

Beliggenheten er altså perfekt, med Mjøsa og de fruktbare Oplandene, samt den gunstige transporttilgangen. Schønings vektlegging av disse opplysningene får ytteligere betydning enn kun som prisning av de gamles innsikt, neste avsnitt tatt i betraktning;

At denne Stad blev ødelagt, eller at den ei igien blev opreist af sin Aske, har været Landet, især Oplandene, til stor Skade; ynskeligt vilde det derfor være, om den igien blev oprettet samt Landet til ei mindre Ziir end Nytte, at see sit gamle Hammer paa ny reise Hovedet i Veiret, udrustet med de samme Rettigheder og Fordeele, som Stedet brammede med i fordums Dage, da det havde en prægtig Domkirke, foruden flere Kirker og Klostere, en Kongs-Gaard, et Commune, og som berettes 16 til 1800 Borgere.¹⁹³

Det Schønning ønsker å formidle, er at forutsetningene for å drive en kjøpstad på Hamar lå like godt til rette i hans samtid som i middelalderen. Derfor priser han forfedrenes innsikt, fordi de forsto at det rette stedet å anlegge sin kjøpstad var på Hamar. Her kommer Schønings patriotismen til syne. Den en gang så viktige kjøpstaden må opprettes på ny, både til områdets og landets beste. Både nyttehensynet og det historiske blir argumenter for å gjenopprette Hamar. Ved å anlegge en ny by på stedet, gjenopprettes tapt ære, og Hamar kan igjen ”reise Hovedet i Veiret”. Det siste sitatet innebærer at urett var blitt gjort mot den tidligere byen. Samtiden hadde et ansvar for å bøte på dette. Underforstått at Hamar ikke ville ha gått under, hadde det ikke vært for overgrep utenfra.

Videre i sin beretning forteller han om den gamle byens utstrekning, tydelig basert på *Hamarkrøniken*. Han beveger seg rundt på området, oppsporer de gamle gatene og forteller om deres lengde og plassering. Bygningene langs hovedgatene forsøker han å identifisere ut fra ruinene og omtalen i krøniken. Gjennom hele teksten diskuterer han stadig hvor bispegården kan ha stått, hva som kan ha vært kommunet, og hvor kongsgården lå plassert.

¹⁹¹ Ibid.

¹⁹² Ibid.

¹⁹³ Ibid.

Domkirken vies den bredeste omtalen. Denne sammenligner han med en annen kirke i området. ”Saa vidt man kan slutte, af de faae endnu overblevne Levninger, har den været bygt omtrent paa samme Maade som forbeskrevne Ringsakers Kirke, men af en større og mere vidtløftig Bygning.”¹⁹⁴ En slik sammenligning med et annet kirkebygg representerer en utvikling innenfor historieskrivingen. Med utgangspunkt i ruinene leter han etter trekk som kan bidra til å kategorisere bygningen, i den grad det lar seg gjøre. Det dreier seg om en empirisk tilnærming til forskningsobjektet. Ved selvsyn får han tilgang til andre typer data enn ved basering på skriftlige kilder. På Schönings tid begynte den empiriske tankegangen virkelig å gjøre seg gjeldende, noe som ble tydelig blant annet ved opprettelsen av de vitenskapelige selskapene.

Om domkirken forteller han: ”Den heele Kirke ligger nu nedfalden i en Steen-Dynge”¹⁹⁵. De eneste unntakene er ”nogle faae Levninger af den nederste Muur ved Choret, og en Længde af Kirkens vestre Kors eller dens indre Muur, som bæres af 3de meget tykke og massive Steen-Pillere, ved begge Ender af hvilken staaer tilliige et Støkke tilbage af Muren”. Resten av domkirken ”er nedfalden, nedbrudt og bortslæbt”. Det gjelder også de andre grunnmurte bygningene, ”saasom Communit, Stadens Raadhus, Kongs-Gaarden, hvor af endeel ere forvandlede til Stalde og Fæhuuse, andre reent nedbrudte, og Steenene bortførte”.¹⁹⁶ På denne måten er nesten alle restene etter den gamle bebyggelsen forsvunnet. Schönings beskrivelse formidler kaoset som må ha rådet på ruintomten, særlig der hvor domkirken hadde stått.

Videre beskriver og analyserer han det som på hans tid delvis var ombygd til fjøs og stall, basert på krøniketeksten. Om hovedbygningen, hvor han var innlosjert, forteller han: ”Denne Gaard har en anseelig, men nu meget forfalden Bygning, tilliige med en stor smuk Have, og et Lysthuus, som ligger lige for Fronten af Gaarden, ud mod Søen”¹⁹⁷. At hovedbygningen var forfallen, kan tyde på at eierens økonomi ikke strakk til. En adelig herregård krevde i utgangspunktet romslig økonomi for å kunne drives på ønskelig vis. Flere av Storhamars eiere hadde store problemer med nettopp dette. Hvis man ser bort fra hovedbygningens grad av forfall, gir Schönings beskrivelse inntrykk av en idyllisk hage. I denne hagen var det fortsatt spor etter kongebesøket i 1733. Det var satt opp ”adskillige Zirater og Inscriptioner paa Pyramider, malede paa blaae Taffelsteens Plade, i Anledning af Sal. Kong Christian 6tes Nærværelse, der under sin Norske Reise opholdt sig i 3de Dage paa

¹⁹⁴ Ibid., 46.

¹⁹⁵ Ibid.

¹⁹⁶ Ibid.

¹⁹⁷ Ibid.

dette Sted”¹⁹⁸. Hageanlegget hadde også obelisker, og var i typisk barokk stil.¹⁹⁹ Gårdens eiere må ha vært stolte av at kongen avla stedet et besøk 40 år tidligere. Det at Schøning nevner Christian 6.s opphold, gir dessuten Storhamar en viss tyngde.

Heller ikke Schøning kommer utenom omtalen av sjøormen, selv om den ikke på noen måte er knyttet til hans antikvariske tema. ”Den forunderlige store Slange i Øen Moos (skal være Søen Miøss) i Hammer Stift, som Olaus Magnus omtaler, ... at liigesom Cometer, paa andre Steder, saa lader denne sig see i Norge, som Forvarsel, for store Forandringer, viide nu faae eller ingen paa disse Steder, at melde noget om”²⁰⁰. Dette utsagnet gjenspeiler Schønings skepsis mot denne type fenomener. På hans tid, altså på slutten av 1700-tallet, hadde troen på rasjonaliteten fått gjennomslag, og de gamle historiene som var knyttet til overtro ble møtt med avvisning eller skepsis, som vi så hos Holberg. Selv om Schøning ikke setter lit til slike fortellinger, så ønsker han å bevare og formidle de gamle historiene.

I Beskrivelsen over den gamle Kiæbstad Hammer, meldes dog, ej aleene om een, men om flere Slanger, i bemeldte Siø, som der lode sig see, som Forvarsler, Hammers Ødeleggelse, og for Religionens Forandring. Paa samme Maade beretter forbenævnte Olavi Magnus, at den Slange, som Anno 1522 lod sig see, i Miors, deels staaende høit op af Vandet, deels sammenslynget, lang 50 Alne, saavidt man langt fra kunde see eller giætte sig til, var en Forvarsel for Kong Christiæns Fordriivelse, for Geistlighedens Forfølgelse, og Landets Ødeleggelse.²⁰¹

Schøning var antagelig den første som systematisk prøvde å samle inn mest mulig kunnskap om middelalderbyen Hamar. Han var også den første som hadde en arkitektonisk tilnærming til området. Undersøkelsene av ruinene var systematiske, i form av oppmålinger og tegninger av domkirken og bispegården. Det at han gjorde dokumentasjon gjennom tegninger, var et spesielt trekk ved hans datainnsamling.²⁰² Han forsøkte å lage en oversiktsplan over kirken, men unntatt hovedskipet, som han oppfattet nokså riktig, ble mye av kirkens grunnplan basert på fri tolkning.²⁰³ Dette var på grunn av at hele kirken var ”nedfalden i en Steen-Dynge”.

Schøning representerer tidens økende grad av vitenskapelighet. Det at han selv oppsøker og undersøker kildene, er som tidligere nevnt, et utslag av empirisme. Empirismen var igjen nært knyttet til rasjonalismen; han ønsket selv å erfare levningene fra fortiden, og stolte kun på sin egen fornuft. Schønings analytiske grep besto i å koble sammen ulike kildetyper. Slik kom

¹⁹⁸ Ibid.

¹⁹⁹ Pedersen, ”Den adelige frie sedegård Storhamar“, 42.

²⁰⁰ Schøning, *Reise gjennom Hedemarken*, 51 (parentesen er satt inn av Schøning).

²⁰¹ Ibid.

²⁰² Hans prospekt og plantegning av domkirken fra 1775 ble forøvrig kopiert av Widerø i 1823. *Tegninger samlet eller utført av Gerhard Schøning i forbindelse med hans reiser i 1770-årene og hans arbeider med norsk historie og topografi*, utgitt av Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring i Oslo 1968.

²⁰³ Pedersen, ”Historien om historien”, 30.

han frem til mer enn det som de enkelte opplysningene kunne gi hver for seg. For eksempel forsøkte han å relatere krønikens opplysninger om bygninger til bevarte husrester. Et annet nytt grep hos Schøning, er at han typebestemmer og sammenligner kirkerestene på Hamar med andre gamle kirkebygg. Ved å gjøre dette klarer han å komme frem til hovedtrekket ved denne kirketypen, nemlig at det hadde vært en bygning med et forhøyet, søylebåret midtskip og sideskip. Med sitt fokus på levninger fra fortiden, var Schøning med på å danne grunnlaget for en ekspanderende historisk vitenskap. Denne type forskning sto i kontrast til den eldre historieforskningen som kun drev fortolkning av gamle autorative skrifter, uten noen form for empirisk forankring.²⁰⁴

Men i likhet med andre av 1700-tallets antikvarer var også Schøning litterært orientert og bygde mye av sin forskning på eldre historiske nedskrivelser. På Hamar fant han imidlertid ingen originaldokumenter med opplysninger om middelalderbyen.²⁰⁵ Schønings hovedkilde til beskrivelsen av middelalderbyen var derfor *Hamarkrøniken*. Han kan for eksempel ha hatt tilgang til Christopher Hammers nylig utkomne og fullstendige utgave av *Hamarkrøniken* fra 1774. I tillegg hadde de visstnok en krønikeavskrift på Storhamar.²⁰⁶ Fra krøniken fikk han, som så mange før ham, opplysninger om den gamle byens topografi, størrelse, viktige bygninger og sentrale institusjoner. Vertskapet på Storhamar må også ha vært en viktig kilde til kunnskap om det gamle Hamar. Under oppholdet her ble Schøning, i tråd med skikken, innlosjert på gården. I denne perioden ble gården eid av Jens Grønbech Wessel, som var svært historieinteressert. Samtalen har uten tvil dreid seg om det gamle Hamar. Wessel må ha fortalt ham mye om stedets topografi og historie. Blant annet den lokale tradisjonen om gjenbruk av stein fra domkirken, må ha blitt ham fortalt.²⁰⁷

Hvis man ser Schønings tekst sammen med hyldningsdiktet fra kongebesøket, så ser man en klar tendens. Verset, som ble skrevet rundt 1733, foreslår at kongen må vedta en

²⁰⁴ Ibid., 31.

²⁰⁵ I følge tradisjonen ble dokumenter fra bispetiden som overlevde 1500-tallets uroligheter sendt til København av Jens Grønbech. Pedersen, "Den adelige frie sedegård Storhamar", 36. En annen hendelse som kan ha påvirket dette, var i følge H.A. Mørch, kapellan i Ringsaker, at "Bønder og Andre havde af taabelige Fordomme opofret adskillige vigtige Documenter til Ilden, da de hørte, at det Slags blev efterspurgt af Justisraad Schøning paa hans reise gennem Norge", Daae, *Gerhard Schøning. En biografi*, 57.

²⁰⁶ Pedersen, "Historien om historien", 28.

²⁰⁷ I *Reise gennem Hedemarken* omtaler han Vang kirke i kapitlet før beskrivelsen fra Hamar. I den sammenheng skriver han: "Det nordre Kirken kors er tilbygget Anno 1674. Stenene dertil, saavel som til det Kors, og til Sacristiets Bygning, ere for det meste hugne Steene, men hidførte fra den gamle ødelagte Kiøbstad Hammer, hvorfra man har bortslæbt Steene næsten til alle Kirker paa Hedemarken for dermed at utvide og forbedre dem." I denne anledning gir han, uten å være klar over det, ros til Sverdrup; "Ved den Leilighed er, blandt andre Steene, derfra overført til Vangs Kirke, en Liigsteen, der har været lagt over en af de gamle Bisper i Hammer, mod hvilken man har brugt den usædvanlige Skaansomhed, at man har indsat den i Muuren, paa den udvendige søndre Siide af Sacristiet, nederst ved Jorden, hvorved den er bleven reddet fra Undergang, da amnge, ja heele Resten av det slags Steene ere blevne ødelagte." Schøning, *Reise gennem Hedemarken*, 29.

nyopprettelse av Hamar. I beskrivelsen av hagen på Storhamar gjengir Schøning dette diktet. Han kjente dermed til det, og det har sannsynligvis påvirket hans tanker angående stedets skjebne. Kildene han snakket med på Hamar kan også ha påvirket ham med drømmer om at byen måtte oppstå på ny. Det er ikke utenkelig at ønsket om nyopprettelse var sterkt på Storhamar i denne tiden. Schøning argumenterer i hvert fall sterkt for anleggelse av en ny by der.

Generelt sett bærer Schønings norgeshistorier preg av patriotisme. Det gjelder også *Reise gjennom en Deel af Norge*. Han ønsket å fremskaffe mer kunnskap om nordmennenes nasjonalkarakter og historie, for å utvikle en norsk fellesskapsfølelse.²⁰⁸ Kjærligheten til fedrelandet og dets gamle historie kommer frem i hamarkapitlet, samtidig som man fra teksten kan utlede lokalpatriotismen fra Storhamars eiere. Schøning må ha tenkt at man ved å gjenopprette Hamar kunne finne frem til noe av den gamle styrken og verdigheten som Norge tidligere hadde hatt. Det var jo i fortiden at man fant eksemplene på hva som var best for Norge.

Lorentz Diderich Klüwer: ”Antiqvariske Iagttagelser paa en Reise gjennem Deelee af det Norden og Søndenfeldske Norge i Aaret 1823”

Lorentz Diderich Klüwer, 1790-1825, vokste opp i Trøndelag som sønn av en offiser. Han valgte selv en militær utdannelse, og 18 år gammel ble han utnevnt til løytnant ved 1. Nordenfjeldske Skiløverbataljon hvor han fikk oppgaven med å tegne kart over aktuelle krigsdistrikter. Han et veldig talent for karttegning, og fortsatte med det også etter krigens slutt.²⁰⁹ På krigsskolen våknet hans interesse for fortidsminner og han ble invitert til å bli medlem av Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab i Trondheim i 1811. Han ble også, som eneste nordmann, medlem av det anerkjente svenske historiske selskapet Götiska Förbundet rundt 1820. I 1823 ble han utnevnt til major. Støttet av Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab, foretok han flere norgesreiser for å samle og registrere fortidsminner. På grunn av dette ble han av mange kalt for ”antikvaren”. Hans hovedverk, *Norske Mindesmærker*, utkom i 1823. Skriftene fra hans antikvariske reiser inneholder presentasjoner av minnesmerker og kuriositeter fra Norge. Han beskriver dem, og har ofte med flere illustrasjoner.

²⁰⁸ Sørensen, *Kampen om Norges sjel*, 23.

²⁰⁹ Kartene hans er svært nøyaktige, og oppbevares i dag ved Norges geografiske oppmåling.

Fra hans antikvariske reise i 1823 er det bevart et manuskript med tittelen ”Antiqvariske Iagttagelser paa en Reise gjennem Deelee af det Norden og Søndenfjeldske Norge i Aaret 1823”²¹⁰. På denne turen besøkte han Hamar, og var den eneste egentlige antikvaren etter Schøning som besøkte stedet for å gjøre undersøkelser og opptegnelser. Om domkirkeruinen på Hamar sier Klüwer: ”I hvor ubetydelige Levningerne nu er af dette ærværdige Oldeminde – saa ere de dog de sjeldneste jeg hidtil har seet i Norge bland Ruiner”²¹¹.

Klüwer hadde det samme problemet i Hamar som Schøning, hvilket var at mesteparten av domkirkeruinen var skjult av rasmasser. Målet hans var å lage en best mulig plantegning av kirken, men det var ingen enkel sak. Det er uvisst om han hadde studert Schønings opptegnelser, men han gjør de eksakt samme feiltolkninger som forgjengeren. At det var vanskelig å finne kirkens planløsning, gir han innledningsvis uttrykk for: ”Af Kirkens Figur kan lidet eller Intet sees, da hele Ruinen er fyldt med Gruus, og hele nordre samt største Delen af den søndre Sidemuur er aldeles ødelagt.”²¹² I tillegg til dette ”findes hele Stykker af disse Mure nedvæltede, som ej Menneskemagt har formaaet at adskille. Disse Dele af Murene ere nu nedvæltede paa urigtige Steder, saaledes at man ej uden at rændse Ruinerne kan faae nogen rigtig Grundtegnning deraf”²¹³. Klüwer påpeker at ruinen burde renses for å gjøre det mulig å få et inntrykk av dens grunnplan. Dette viser en interesse for å gjøre noe med ruinens tilstand. Han er antagelig den første som skriftlig ytrer dette forslaget, og viser dermed at holdningen til de gamle levningene var i ferd med å forandres. På dette området peker Klüwer fremover.

Klüwers manuskript gir ellers ikke så mye ny informasjon. I likhet med Schøning festet han seg ved de spesielle særtrekkene ved domkirken i Hamar og sammenliknet den med andre kirker. En interessant iakttagelse hos Klüwer, som ikke finnes hos forgjengeren, er identifiseringen av mulige nedstyrtede gravkjellere i domkirkeruinen. Det eksisterte, i følge ham, ”en svær Fordybning ved Hovedindgangen mod vest (som) synes bevise at her er en nedstyrtet Kjælder”²¹⁴.

Alt i alt kom Klüwer med lite nytt stoff i forhold til det som allerede fantes i Schønings

²¹⁰ Manuskriptet ble tidligere oppbevart hos det *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab*, hvor deler av det gikk tapt. Det finnes imidlertid en kopi av hele originalmanuskriptet, avskrevet av W.F.K.Christie. Denne kopien tilhører Universitetsbiblioteket i Bergen (ms. nr. 48a). Til grunn for denne redegjørelsen er det brukt mikrofilmkort som er kopier av manuskriptet hos UBO (Gunnerus Fiche 237).

²¹¹ ”Antiqvariske iagttagelser paa en Reise gjennem Dele af det Norden- og søndenfjeldske Norge i Aaret 1823”. ”Ruinerne af Hammer Domkirke” omtales i fiche nr. 4, som tilsvarer originalens tredje hefte, 9-13.

²¹² Ibid.

²¹³ Ibid.

²¹⁴ Ibid. (Parentesen er satt inn av Klüwer.)

beretning. Til tross for dette, er også Klüwers opptegnelse viktig dokumentasjon. Den beskriver kaoset som rådet på ruintomten i 1823. Den viser også antikvarens empiriske tilnærming til levningene etter domkirken. Klüwers bemerkning om at ruinen burde renses er interessant, fordi man fremdeles skulle bruke mange år på å sette denne tanken ut i handling. På dette området er Klüwer forut for sin tid.

Hamar er viet en stor plass i Schønings reiseberetning. Han var den første som virkelig så kunnskapspotensialet i Hamars ruiner. De materielle levningene fikk med ham en verdi og mening som de tidligere ikke hadde hatt, og han så ikke på ruinene kun som et symbol over en død by. Schønings arbeid viser en sterk nasjonalbevissthet, og han fikk en avgjørende betydning for norsk patriotisme.²¹⁵

Etter den innledende lovprisningen av Hamars beliggenhet og ressurser som kjøpstad, følger oppfordringen om igjen å reise en by på det gamle Hamars tomter. At dette ville komme både området og landet til gode, var han ikke i tvil om. ”At denne Stad blev ødelagt, eller at den ei igien blev opreist af sin Aske, har været Landet, især Oplandene, til stor Skade; ynskeligt vilde det derfor være, om den igien blev oprettet samt Landet til ei mindre Ziir end Nytte, at see sit gamle Hammer paa ny reise Hovedet i Veiret”²¹⁶.

²¹⁵ Ebbestad Hansen (red.), *Norsk tro og tanke: 1000-1800*, 601.

²¹⁶ Schøning, *Reise gjennem Hedemarken*, 44.

Kapittel 6: Før-romantikken

I likhet med andre gamle manuskripter, ble *Hamarkrøniken* gjenstand for økende interesse fra slutten av 1700-tallet. Spredningen av avskrifter stammer fra embetsmannsmiljøene. Den historiske interessen som satte inn på annen halvdel av 1700-tallet var motivert ut fra en økende nasjonal bevisstgjøring. Man rettet blikket mot Norges fortid, og særlig tiden før foreningen med Danmark. Schønings hovedverk *Norges Riiges Historie* var av stor betydning i denne sammenheng. Dette verket ble et typisk eksempel på 1700-tallets patriotisme. På begynnelsen av 1800-tallet ble det å påpeke Norges stolte historie viktig i kampen for rettferdighet og nasjonal identitet.²¹⁷ Historieforskningen ble i økende grad brukt bevisst for å illustrere hva Norge en gang hadde vært og dermed hva det igjen kunne bli. I Hamars tilfelle gjaldt det at stedet en gang hadde vært en by, slik det formidles i *Hamarkrøniken*. Produksjonen av krønikeavskrifter var jevn gjennom 1600- og 1700-tallet. På 1800-tallet ser det ut til å ha forekommet en økning i antall. Felles for flere av avskriverne var at de ikke nøyde seg med *Hamarkrøniken*. De studerte videre på Hamarkaupangens historie, og mange av dem produserte egne tekster om temaet.

Christian Carlstrøm

En lokal skikkelse som representerer denne tendensen er Christian Carlstrøm, som levde rundt århundreskiftet. Han var av svensk opprinnelse og hadde ingen formell utdanning. Noe av det lille vi vet om ham, er at han fra slutten av 1700-tallet arbeidet som gartner i Ringsaker. Blant hans oppgaver var å anlegge hager og pode trær for de velstående.²¹⁸ Han var virksom i ca. 20 år, og fikk i løpet av den tiden samlet en mengde materiale. Carlstrøm ble en myteomspunnet mann allerede i sin levetid. I 1805 ble han tiltalt og dømt til livsvarig straff for mordbrann, tyveri, gudsbespottelse og kirkeran.²¹⁹ Han var en opprører mot samfunnsordningen, som gikk mot kirken og ble ansett som upålitelig. På dette grunnlaget ble de

²¹⁷ Ebbestad Hansen, "Pietisme-rasjonalisme-patriotisme. Norsk idéhistorie på 1700-tallet", 380.

²¹⁸ Mye tyder på at han også snuste en del rundt i deres bokhyller og dokumenter. Randi Krohn, "Hedemarkens geistlige antikviteter", i *Hedemarkens geistlige antikviteter: om prest, kirke og allmue i gammel tid*. (Espa: Lokalhistorisk Forlag, 1989), 10.

²¹⁹ I følge tradisjonen ble han også dømt til å miste to fingre, samt til to års slavearbeid og deretter utvisning fra landet. Antagelig var hovedsaken et tyveri av en gammel gryte. Da han skulle transporteres til arresten kalte han himmel og jord til vitne om sin uskyld. Sorenskriveren som hadde dømt ham urettferdig skulle aldri mer avsi noen dom. Et snaut år etter, døde sorenskriveren. Krohn, "Hedemarkens geistlige antikviteter", 10.

historiske verkene hans fradømt enhver vitenskapelig interesse av ettertiden.²²⁰ Ikke noe av hans produksjon ble trykt. Carlstrøm var ingen lærd antikvar, men heller en amatørhistoriker. Hans etterlatte manuskripter vitner om en genuin interesse for fortiden.²²¹ Blant hans skrifter er en påtenkt nytgivelse av *Hamarkroniken* med kommentarer og en tekst kalt "Hedemarkens Gejstlige Antiquiteter". De er muligens skrevet på 1780-tallet.²²² I disse to tekstene er det tydelig at Carlstrøm benyttet seg av flere typer kilder. Han kommer blant annet med enkelte realhistoriske opplysninger som ikke lenger er tilgjengelige. Man kan derfor slutte at han hadde tilgang til originaldokumenter som nå er tapt. Han fortok også undersøkelser på de aktuelle stedene. Av og til bygger fremstillingen hans på en genuin folketradisjon som ikke er påvirket av litterære kilder. I disse tilfellene bidrar han med å underbygge den gamle sagntradisjonen.

Carlstrøms historiesyn kommer veldig tydelig fram, og han er en utmerket eksponent for tidens historieoppfatning og underliggende holdninger. Han mente at historien har en modellfunksjon og skal tjene som forbilde for nåtiden. Den har et dannelsespotensiale. Fortiden skal også være et utgangspunkt for følelsesmessige refleksjoner.

I enkelte kretser på Hedemarken må det rundt 1800 ha eksistert relativt mye kunnskap om det gamle Hamar. I tillegg til Carlstrøm var det særlig Wesselbrødrene og kapellan Mörch i Ringsaker som i ettertid utpeker seg.²²³ Carlstrøm var i en periode gartner for nettopp major Joachim Wessel i Furnes, bror av Storhamars eier Jens Grønbech Wessel. Carlstrøms interesse for det gamle Hamar kan blant annet stamme fra samtaler med ham. At han må ha fått informasjon fra det holdet, vises i tekstene hans. For eksempel forteller han at det i kjelleren på Hammer gård hadde blitt funnet en gammel kiste med klær.²²⁴

²²⁰ For eksempel Christian Carlstrøm: "Bibel-Rytteren, eller Tilfældige Tanker! I Anledning af et Brev fra Boghandler Andreas Diurendahl i Christiania, der angaar Peitisteren eller Qvækkeren Hans Nilssen Hauge, og hans Brusende Svermerie i blandt en Deel af den U-oplyste og Enfoldige Almues Mand i Norge ..." (Ms.fol. 3229 i Nasjonalbiblioteket, Håndskriftsamlingen).

²²¹ Ved fengslingen ble hele boksamlingen hans konfiskert og senere solgt på auksjon. Den må ha vært ganske stor, da den innbrakte 139 Rd. 44 sk., et betydelig beløp etter datidens målestokk.

²²² På microfiche XA HA Qv.29a (Universitetsbiblioteket avd. B, Trondheim), foreslås 1785 som tilblivelsesår for krønikeavskriften.

²²³ Heinrich Andreas Mörch, 1753-1819. Mörchs Excerptbøker (Ms. 8° 3046 i Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling) består av 73 nummererte bøker, hvorav noen mangler. Bakerst i bok nr. 62 er en avskrift av *Hamarkroniken*. Til grunn for hans avskrift ligger Bugges manuskript. Mörchs avskrift inneholder også flere anmerkninger skrevet av ham selv. Han har høyst sannsynlig forfattet flere tekster om det gamle Hamar. Disse er ikke kjent per dags dato, og var muligens å finne i bøkene som mangler. Ikke noe av hans forfatterskap er publisert. Han studerte flittig, og tekstene hans spenner over temaer innenfor naturhistorie, teologi, historie, litteratur. I tillegg kommer blant annet viser, vers og husråd.

²²⁴ Pettersen, *Hamarkroniken*, 99.

På et tidspunkt hadde Carlstrøm også et vennskap med kapellan Mörch i Ringsaker, og de to skal ha samarbeidet i sin historieforskning.²²⁵

”Beskrivelse over Den gamle og fordum vidt berømte Bye Hammer”

Carlstrøm var påvirket av det synet på historieforskning som begynte å gjøre seg gjeldende på 1700-tallet. Grunnleggende i dette nye vitenskapssynet, som sto i sammenheng med rasjonalismen, var behovet for å skaffe til veie mer historisk primærmateriale for dermed å få et bedre slutningsgrunnlag. Han planla derfor en nyutgivelse av *Hamarkroniken* som bygde på et mer fullstendig håndskrift enn det Hammer hadde brukt i sin utgave av 1774. Carlstrøm eide selv to avskrifter av kroniken, og til den planlagte utgivelsen lånte han enda ett, som var skrevet av Jens Bugge. Dette var mye mer fullstendig enn noen av de andre avskriftene Carlstrøm kjente til. Han setter lit til Bugge, og bygger i stor grad på ham. I tillegg kommer han med egne kommentarer, i fotnoter. Bispelisten har dessuten blitt betraktelig utvidet. Mange av kommentarene er opplysninger fra andre skriftlige kilder, som Claussøns utgave av kongesagaene og hans norgesbeskrivelse, samt Holbergs historieverk. Primært inneholder kommentarene skildringer av tilstanden i Hamar omkring 1800.

Hans krønikeavskrift bærer tittelen ”Beskrivelse over Den gamle og fordum vidt berømte Bye Hammer paa Hedemarchen hvilken første Gang blev udgivet i Trykken 1774. Men nu paa nye efter 3de gamle opfundne Haandskrifter forøget, rettet og forbædret Samt hosføjet Et Anhang Om adskillige gamle og forhen ubeskrevne Norske Alderdoms Mærkværdigheder paa Hedemarken. Samlet og med anmærkninger udgivet af Christian Carlstrøm”²²⁶. I innledningen skriver han følgende:

Gamle Alderdoms Levninger fremdeles ligge ubemærkte i den søde Fred og Forglemmelse, som i aar Hundrede har været de norske Alderdoms Mærkværdigheders Skiæbne, og hvis Forglemmelse har gjort og gjør dette vistnok gamle Riges Ældste Historie saa mørk og uviss.²²⁷

Han ønsker at de gamle historiske levningene ikke lenger skal ”ligge ubemærkte i den søde Fred og Forglemmelse”, men trekkes frem, til allmenn dannelselse og underholdning. Her understrekes betydningen han tillegger den gamle historien.

²²⁵ Pedersen, ”Historien om historien”, 36.

²²⁶ Det såkalte K1 håndskriftet. Gunnerusbiblioteket.

²²⁷ Pettersen, *Hamarkroniken*, 67.

Et tidstypisk trekk finner man i hans syn på betydningen av kunnskapsspredning og folkeopplysning. Han mente at *Hamarkrøniken* var mer høyverdig lesning enn alt det som folk flest leste; ”da Jeg selv er ulærd, saa har jeg dog det Haab at samme vil bedre fortjene at læses og være i almindelig Mands Hænder, end de mange dumme og vanskabte Krønikker, som her paa Landet fast Eene er Almuenes-mandens Lystlæsning eller Tidsfordriv”²²⁸. Dette setter ham inn i tradisjonen fra opplysningstiden. Han ønsker å forebygge uvitenheten og bidra til økt kunnskap om den gamle historien. Han argumenterer her innenfor samme tradisjon som både Sverdrup og Holberg.

I hans avskrift av *Hamarkrøniken* finnes det som nevnt en del kommentarer og supplementer som er hans egne. Han forteller om restene av de gamle bygningene og om funn som var gjort på hans tid. Disse opplysningene er av stor verdi, siden mange av gjenstandene senere har forsvunnet. Blant annet forteller han om kjellerne under den gamle hovedbygningen.

Der skal i disse Kieldere paa Hammers gaard i Sal. Frue Justie Raadinde Grønbeks tid været fundet 1 stor Jernslaget Kiste med skarlagens røde Klæder med Viide store Ermer efter gammeldags Viis. – Kisten blev solgt paa Auction efter hende, men Klæderne var saa mølædt og forhulede at de faldt fra hinanden. Det synes ikke usandsynligt i denne Relation da røde og vide skarlagens Klæder var meget da i Brug.²²⁹

På midten av 1700-tallet ble det altså funnet en kiste med gamle klær i kjelleren på Hammer gård. Klærne var så møllspiste at de falt fra hverandre etter kort tid. Carlstrøm mener at disse må stamme fra kaupangtiden. Han videreformidler også noen av de gamle sagnene, med hovedfokus på svenskenes misgjerninger og bruken av stein fra domkirken. Han hevder at forpakterne av Hammer Gård ”gav hvem som ville lov at bryde Steen af Rudera og føre bort hver til sin nytte som og da blev Kirken og andre Mure uden skaansel afbrudte saa at det var en Lykke at endnu noget kan sees af denne gamle Byes Levninger”²³⁰. Påstanden at hvem som helst fikk lov til å bryte ned stein fra ruinene, følger den gamle muntlige tradisjonen, og er antagelig overdrevet. Som tidligere nevnt, så ble stein fra domkirken i overveiende grad brukt til byggearbeid på noen andre kirker i området. Regelen var ikke at folk flest kunne forsyne seg. Man må imidlertid anta at det er en kjerne av sannhet også i Carlstrøms anmerkninger. Hans misnøye med de senere generasjoner og deres vandalisering av de gamle bygningene, lar seg ikke skjule.

²²⁸ Ibid.

²²⁹ Ibid., 100.

²³⁰ Ibid., 105.

”Hedemarkens geistlige Antiquiteter”

Hans andre manuskript som er relevant i denne sammenheng, er i hovedsak en preste- og kirkehistorie. Det er skrevet på slutten av 1700-tallet og har tittelen “Hedemarkens geistlige Antiquiteter fra gamle til nyere Tider, eller en kort Historie om Hedemarkens Kirker, Klostre og Præster. Med et Tillæg om Totens Præstegjeld, dens Præster og Kirker og Andet Mere”²³¹.

Innledningsvis presenterer han flere motto, blant annet ”Jeg holder det især for at være smukt, at man ikke lader deres Minde uddø, der fortjener at være i evig Ihukommelse. Plinius.” Carlstrøm bruker mye sitater, noe som er ment å gi tekstene hans tyngde. Dette sitatet viser hans genuine historieinteresse og iveren etter å videreføre den gamle tradisjon og kunnskap. Carlstrøm tillegger historien en egenverdi. Den skal huskes og reflekteres over. ”Hedemarkens Geistlige Antiquiteter” starter med Hedemarks biografi. ”Læser! Hedemarken er et stykke Land i Akershus Stift i Norge.“ Etter denne barokke og direkte henvendelsen til leseren, forteller han at allerede i hedensk tid bestemte Norges eldste innbyggere å bosette seg mellom klippene ved det store vannet i Oplandene. Han forteller at Mjøsa også i gamle dager var svært fiskerik, både i de hedenske og i de papistiske tider.²³²

Denne Oplandenes skjønnne Provins har og, sær i papistiske Tider kunnet prange med en for Landet ligesaa nyttig som skjønn Handelsstad, der og var Hovedstaden for det gamle Hamar Stift, hvor de gamle Hamars Biskopper har haft sin prægtige Residents og Bolig; og kunde Staden prange med en Domkirke, 2 andre Kirker, 4 Klostre, samt med andre skjønnne Bygninger og med sin skjønnne Beliggenhed i det 12te og 13de Aarhundrede. Den opstod midt i de svære indbyrdes borgerlige Krige i Landet.²³³

Dette skjønnne og nyttig handelssentrum var altså viktig for hele landet. Byen var også bispe-sete, og hadde flere skjønnne geistlige bygninger. Blant annet var det ifølge Carlstrøm fire klostre på stedet. Byen hadde en skjønn beliggenhet og ble opprettet i en tid da det var mye uro i landet. Frekvensen av ordet “skjønn” viser slektskapet med *Hamarkrøniken*. Men det viser også Carlstrøms noe pompøse skrivestil. I kraft av den skiller han seg ut i forhold til den tidligere og samtidige måten å skrive på. Han nøler ikke med å ta i bruk svulstige formuleringer som appellerer til følelsene. Dette står i motsetning til den saklige stilen som ellers dominerer i de historiske tekstene fra det sene 1700-tall. Stilen hans har likhetstrekk med den barokke diktningen, som blant annet kjennetegnes ved direkte henvendelser til

²³¹ Carlstrøm, ”Hedemarkens geistlige Antiquiteter”, i *Oplandenes Avis* 21. november 1874. Sidene er ikke nummererte.

²³² Ibid.

²³³ Ibid.

leseren, eller utrop, samt en overflod av følelsesladde ord som var ment å appellere til leseren. Med den følelsesmessige betoningen har han imidlertid også mange likhetstrekk med den romantiske diktningen, som begynte å bre om seg i Europa. Verdien han tillegger historien og de historiske levningene tyder også på at han var inspirert av den romantiske tankegangen. Samtidig viser han påvirkning fra opplysningstenkningen. Nok et eksempel på det kommer under overskriften ”Biskopperne i Hamar Stift“. Her tar han for seg bispene i Hamar-kaupangens storhetstid. Han mener at hans presentasjon er ”En meget nøie udarbeidet Historie, som mærkelig er rettet og forbedret fremfor de forhen hafte Efterretninger derom.”²³⁴ De tidligere bispelistene har med andre ord ikke holdt mål. Han ønsket om å rette opp på feilaktig informasjon og bidra til økt kunnskap hos folk, akkurat som Holberg.

Carlstrøms bispeliste inneholder mer tilleggsinformasjon angående nesten hver enkelt biskop enn de foregående listene. Han forteller om deres liv og virke og må ha basert seg på gamle bøker og håndskrifter, samt sagn og gjenstander.²³⁵ Under Hamars første biskop, Arnold, har Carlstrøm tilføyd ”NB, Hamar var Kjøb og Handelsstad længe før denne Tid; den siges at være den ældste Kjøbstad i Norrig.”²³⁶ At Hamar var et viktig markedssted lenge før opprettelsen av bispesetet, stemmer godt med det vi vet i dag. Påstanden om at stedet var den eldste kjøpstad i Norge hadde med riktighet blitt avvist i historiske tekster før Carlstrøm. Under biskop Mogens kan han fortelle at ”han blev tagen til Fange af Hr. Truit Ulfstand for Ærkebisp Olafs Skyld i Throndhjem, som lod ihjelslaa Winsentius Lunge. Hr. Klas Bille paa Kongens Bevilling tog alt Godset til sig“. Han mener altså at hamarbispen ble straffet fordi han var på erkebiskop Olav Engelbrektssons parti. Disse to gjorde som kjent ekstra motstand mot den nye troen. Etter å ha blitt tatt til fange, ble bispen nedsendt til Danmark, hvor han fikk ”god Underholdning til sin Dødsdag den 2den Oktober 1542 paa Anderskovkloster med 2 af sine Tjenere“. Han fikk en sjanse til å overgi seg før dette, da ”Han blev kaldet 1527, men saasom han med Haand og Mund satte sig imod Lutheri Reformation og tilmed tog Kristian den 2dens Parti, saa maatte han for den Sags Skyld bøde 2500 Lod Sølv, og dette gjorde ham til Bispeembedet uværdig.”²³⁷ Carlstrøm har satt seg grundig inn i Mogens holdninger og følgene de fikk, både for ham selv og for Hamars videre eksistens. Han presenterer en gjennomtenkt årsaksforklaring, som har tilslutning den dag i dag.²³⁸ ”Han blev den sidste

²³⁴ Ibid.

²³⁵ For eksempel biskop Hermans gravstein, som han beskriver og analyserer.

²³⁶ Carlstrøm, ”Hedemarkens geistlige Antiquiteter”.

²³⁷ Ibid.

²³⁸ Det politiske spillet som ble ført av erkebiskop Olav Engelbrektsson og som biskop Mogens fullt ut støttet, kan ha vært en viktig forklaring på de harde sanksjonene mot Nidaros og Hamar. De to bispene var til slutt de eneste forkjemperne for den katolske troen i Norge. I tillegg kom at hamarbispene tradisjonelt sett hadde vært et

Biskop i Hamar. Bispedømmet bekom Ingen mere, formodentlig deraf, at dertil var ingen duelig (Lutheraner) at bekomme.²³⁹ Grunnen til at Hamar ikke fikk fortsette som bispesete, var i følge Carlstrøm den mangelfulle tilgangen på lutherske prester. Dette er også en av forklaringene som fremdeles trekkes frem av forskerne.

Carlstrøm forteller videre om våren 1567 da de svenske troppene tok ”Hammerhuus slott”.²⁴⁰ I den anledning vier han mye oppmerksomhet mot den gamle tradisjonen som forteller om de svenske troppenes tyveri av kirkeklokkene fra domkirken, og om hvordan den største klokken falt gjennom mjøsisen, hvor den i følge sagnet fortsatt ligger. Carlstrøm er en viktig kilde til de lokale mytene som fremhever svenskenes rolle i ødeleggelsen av Hamar.

Et dikt han skrev, ”Til Antiquitetene i Hammer”, går som følger:

Hammer! hvor er nu din Pragt,
Er du saa i Støvet lagt,
Hvor er dine Børn i mange Rader,
Der trinede paa dine Gader?
Som lystig Sang paa dine Fester –
fra Bisper, Borgermænd og Prester.
De har gaaet al Jordens Gang.
Læser, syng en liden Sang.

Tidens Tand fortærer alt.
Ninnive og Troja falt.
Hammer mistede sin Pragt,
Blev i Støv og Aske lagt.
Ingen jordisk Ting bestaar,
Alt med Tiden det forgaar.
Tænk! Menneske, Dit Liv er Høe –
Dit Maal er fødes, leve, dø.²⁴¹

I dette nostalgiske diktet fremheves Hamars tidligere prakt og alle innbyggerne som gjorde byen til et lystig sted. Dette kommer i kontrast til den påfølgende ødeleggelsen, hvor bispesetet ble lagt i støv og aske. Han sammenligner Hamar med store oldtids byer som led samme skjebne. Oldtidshenvisningene setter Hamarkaupangens historie i en eksklusiv klasse som gir rike assosiasjoner. Det å trekke sammenligninger til den antikke verden hadde lenge vært et tilbakevendende motiv i den historiske litteraturen, men på 1800-tallet skulle det bli et svært populært motiv. Carlstrøm benytter seg av det antikke motivet for å understreke livets

politisk risikomoment, svenskvenlige som de var, særlig i senmiddelalderen. Disse teoriene er fremmet av Pedersen: ”Fra domkirke til ruin og fra ruin til fortidsminne”, 16-22, og ”Fra ruin til fortidsminne”, 78.

²³⁹ Carlstrøm, ”Hedemarkens geistlige Antiquiteter” (parentesen er satt inn av Carlstrøm).

²⁴⁰ Ibid.

²⁴¹ Krohn, *Hedemarkens geistlige antikviteter*, 9.

og verdens forgjengelighet. Alt jordisk skal dø, og den tidligere så praktfulle byen føyer seg inn i denne syklusen. I Norge ble forgjengelighetsmotivet utbredt først noen tiår senere. Dette diktet og Carlstrøms generelle historiensyn, samt hans tidvise pompøse språk, gjør at man i hans tekster kan lese et tidlig utslag av romantisk tankegang. Disse tendensene ble forsterket ytterligere frem mot 1840-tallet.

Et annet typisk trekk, er som tidligere nevnt hans ønske om å opplyse. Han mente at det var mye lærdom å hente i fortellingene om Hamarkaupangen. Derfor forsøker han å videreformidle alt som er relevant i den sammenheng. Det må ha ligget grundige og tidkrevende studier bak. Denne iveren etter å få frem alt av kunnskap, samt å rette opp feilaktig informasjon, er en arv fra opplysningstenkerne. Med et best mulig grunnlag, skal man med fornuftens hjelp trekke de rette konklusjonene. Carlstrøm står på en måte med ett bein i hver tid. Samtidig som han viderefører arven fra opplysningstiden, så peker han også fremover mot de mer typisk romantiske motivene innenfor historieskrivingen. Han er således en overgangsskikkelse.

Jens Christian Berg

En person hvis tekster om Hamar nådde ut til et større publikum, var Jens Christian Berg, 1775-1852. Han var en sentral skikkelse på mange områder i første halvdel av 1800-tallet,²⁴² og det var ikke bare som justitiarius og kommisjonsmedlem han var med på å påvirke den unge nasjonen.²⁴³ Han hadde også stor betydning for Norge som historieforsker og forfatter. Hans kunnskap om landets historie var enorm, og han skrev mange artikler som ble trykket i historiske, juridiske og politiske tidsskrifter.²⁴⁴ I kraft av sin høye, betydningsfulle stilling og sitt politiske engasjement må Berg som historiker sies å være en tidstypisk karakter. Eliten på denne tiden var veldig opptatt av historie. Han var en ivrig samler av historiske verker og manuskripter og ivret særlig for Norges etter-reformatoriske historie. En motivasjon bak hans

²⁴² Som student i København begynte han å studere historie og filologi, men gikk senere over til rettsvitenskap og tok den danske juridiske eksamen i 1803. Samme år ble han sorenskriver i Jarlsberg Grevskab.

²⁴³ Han spilte blant annet en viktig rolle i forbindelse med revideringen og formuleringen av Norges grunnlov i 1814.

²⁴⁴ "Hans Lærdom, som Kender af Norges Historie, blev i Samtiden ikke overtruffet, men han fik aldrig Anledning til at udfolde den i hele dens Omfang i et samlet, større Værk.", K. V. H., "Berg, Jens Christian", i *Salomonsens konversationsleksikon*, 2. utg., bind 3. (København: A/S J. H. Schultz Forlagsboghandel, Trykt hos J. H. Schultz A/S, 1915), 21. <http://runeberg.org/salmosen/2/3/0029.html> (oppsøkt 10.04.07).

historieinteresse, var som hos andre fedrelandsvenner, fokuset på Norges endelig gjenvunne selvstendighet.²⁴⁵ Fra 1821 og fem år fremover var han redaktør i ukebladet *Budstikken*.²⁴⁶ Han var en av stifterne av Samfundet som utga *Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie*, hvor han også bidro med mange avhandlinger.²⁴⁷ Hans publikasjoner kom i form av innledninger og anmerkninger til andre forskeres arbeider.

I 1803, i tiåret før Norge fikk tilbake sin selvstendighet og da Bergs nasjonalfølelse ennå kun var en sterk patriotisme, hadde han tre artikler relatert til Hamar i *Magazin for Danmarks og Norges topografiske, oekonomiske og statistiske Beskrivelse*.²⁴⁸ Dette andre bindet av Thaarups Magazin inneholder først og fremst tekster knyttet til Norge. Temaene varierer fra reisebeskrivelser til en gjennomgang av privilegier knyttet til industrianlegg. Flere av tekstene har innledning og anmerkninger av Berg. Av tekstene som nevner det gamle Hamar, er en gjennomgang av Hedemarken, en avskrift av *Hamarkrøniken* og Nils Sverdrups skrift om domkirken. Sistnevnte kapittel er ikke relevant i denne sammenheng. Det holder å nevne at Berg også her kommer med utfyllende informasjon om personer, og foretar noen rettelser. Han anslår at teksten er skrevet i 1707, en datering som fortsatt er gyldig.

“Optegnelser angaaende Hedemarken“

Kapittel 7, “Optegnelser angaaende Hedemarken“, er i sin helhet sammenfattet av Berg. Denne teksten tar i første omgang for seg samtidig informasjon angående Hedemarken. Deretter gjennomgås, nærmest i stikkordsform, den tidlige historien. Fokuset er på de store hendelsene knyttet til kongene. Her fortelles at “I Aaret 1152 stiftedes Bispesædet paa Hammer og denne Stad anlagdes. 1178 stod et slag paa Hedemarken imellem Kong Sverre og Kong Magnus Erlingsens Folk.”²⁴⁹ Litt senere kommer han tilbake til Hamar, når han forteller

²⁴⁵ Berg har blitt omtalt som en ”fanatisk patriot”. ”Det træder frem baade i hans svulmende glæde over fædrelandets frigjørelse og i hans bitre had til det danske regimente, om hvilket ord som «nidingsverk» og lignende kraftpatriotiske gloser ikke synes ham for stærke.” A. Taranger, “Historie“ i, *Illustreret norsk litteraturhistorie / Videnskabernes litteratur i det nittende aarhundrede*, Henrik Jæger og Otto Anderssen (red.) 1896, 24. <http://runeberg.org/ilnolihi/4/0024.html> (opsøkt 10.04.07).

Bitterheten mot det danske styret ble delt av flere enn Berg, og var som i tidligere tider en viktig motivasjon for oldtidsbegeistring. Sagatiden ble en kilde til inspirasjon og selvhevdelse.

²⁴⁶ Berg var redaktør for *Budstikken* i bladets andre periode. Det var da et vitenskapelig ukeblad med statistisk, økonomisk og historisk innhold. Bidragsytere var blant andre Berg selv og G.F.Lundh.

²⁴⁷ Sammen med Keyser, Munthe og Lundh, stiftet Berg Samfundet, som utga *Samlinger* fra 1833-1839.

²⁴⁸ *Magazin for Danmarks og Norges topografiske, oekonomiske og statistiske Beskrivelse*. Andre bind. Utgitt av Frederik Thaarup. København, 1802-03.

²⁴⁹ Jens Christian Berg, “Optegnelser angaaende Hedemarken“, *Magazin for Danmarks og Norges topografiske, oekonomiske og statistiske Beskrivelse*, Andre bind. (København: Frederik Thaarup, 1802-03), 162.

om hvorfor byen gikk under. Han fremhever reformasjonens avskaffelse av katolisismen og syvårskrigen skader som grunner for byens undergang. ”Siden have fredelige Sysler i det stille været drevne, uændsede af Historien. At en nye Landstad reiser sig ved Miøsens Bredder paa Hedemarken ... og at Miøsen igien faaer Skibe, tør vel blive vor Tids Værk”²⁵⁰. Bergs ønske er at det i hans tid endelig kan opprettes en ny by ved Mjøsa, og skip igjen kan frakte mennesker og varer til og fra denne byen.

I forbindelse med en gjennomgang av prestegjeldene i Hedmark, vender Berg tilbake til Hamar. I Vangs prestegjeld må man særlig merke seg ”Herregaarden Hammer eller Storhammer”. ”Her var i fordum Tid en meget betydelig Kiøbstæd af samme Navn, anlagt paa en flad, stor og aaben Strand ved Miøsen.”²⁵¹ Han formidler den betydelige kjøbstadens størrelse og bebyggelse. Om levningene etter de gamle murbygningene, som domkirken, rådhuset, kongsgården og bispegården, kan han fortelle at de i nyere tid er forvandlet til staller og fjøs, eller brutt ned og fraktet bort. Kun noen kolonner av kirken er spart. Omfanget av de nyere tiders vandalisering av de gamle bygningene blir tydelig når det settes i kontrast til de få gjenværende kolonnene av kirken. At også den ikke-eksisterende kongsgården har blitt omgjort til uthus, gjør ikke saken noe bedre. Også Berg var nemlig sikker på at det var en kongsgård på Hamar lenge før reformasjonen. Han klarer å formidle sin misnøye med ettertidens behandling av den gamle kaupangen. Fra å fortelle om stedets tilstand i hans samtid, beveger han seg tilbake i tid og foretar en redegjørelse for de viktigste trekkene ved byen og dens storhet. Men fra svartedauen begynte byen å avta, noe som ble forsterket da Oslos velstand økte. Da bispesetet ble lagt under Oslo var det meste tapt også for kjøpstaden. Det endelige slaget kom da svenskene tente på byen og ødela den fullstendig. Etter dette ble den aldri gjenoppbygget. ”Efter den Tid skal, efter et Sagn, 8 Bønder have boet her og drevet Jorderne som Bondegaard; men endeligen oprettedes her en Herregaard med meget Gods Underlæggelse.”²⁵² Berg fremhever opprettelsen av herregården som noe positivt for stedet. I forbindelse med herregårdstatusen, nevnes noen av de mange eierne, blant annet at Assessor Jens Grønbeck i 1716 kjøpte den for 23 000 Rdlr. På Bergs tid ble Storhamar eid av ”Hr. Secretair F. Borchgrevink”, men ”Det meeste af Bøndergodset er frasolgt”²⁵³. Storhamar var ikke lenger en gård i den opprinnelige forstanden. Før avhandlingen beveger seg bort fra Storhamar og tar for seg den neste gården i Vang, fortelles det at ”En Beskrivelse over Gaarden og dens Tilhørende er i et Avertissement om dens Opbydelse til salg ved Auction, i

²⁵⁰ Ibid., 163.

²⁵¹ Ibid., 174.

²⁵² Ibid.

²⁵³ Ibid.

de Berlingske Aviser 1799 No. 50, og andre Aviser ved samme Tid.²⁵⁴ Med disse opplysningene får Berg oppdatert stedets historie frem til sin egen tid. På den måten blir det ikke bare ett eller annet minnesmerke, men et bestemt sted hvor det forgår en stadig utvikling.

“En gammel Beskrivelse over Staden Hammer“

Bergs tredje Hamar-relaterte avhandling, var en nyutgivelse av *Hamarkrøniken*. Som hans andre artikler var også denne utstyrt med egne kommentarer. I innledningen til krøniken har han en 40 sider lang redegjørelse med mange fotnoter. Her går han inn på temaer som angår Hamarkaupangen og selve krøniken. Han nevner også de fleste historikere som frem til hans tid hadde omtalt temaet. Etter innledningen følger den aktuelle avskriften, med Bergs anmerkninger i fotnoters form. De tallrike anmerkningene består primært av utfyllinger og rettelser, samt noen henvisninger til andre avskrifter avvik i lesemåte. Selve krønikeversjonen og dens fotnoter er ikke relevant i denne sammenheng, utover det faktum at Berg i Thaarups Magazin fra 1803 utgir *Hamarkrøniken* på ny. Dette var den første fullstendige utgivelsen etter Hammers utgave fra 1774. Berg var den første kritiske utgiver av *Hamarkrøniken* og den første som drøftet når krøniken ble skrevet og hvem som skrev den. Han gjør et grundig arbeid, og trekker frem det meste av tilgjengelig relevant informasjon. Frem til Bergs redegjørelse for krøniken, brukte historikerne den som en fullverdig kilde til Hamarkaupangens historie. *Hamarkrøniken* hadde bred appell, og umiddelbart etter Bergs vitenskapelige utgave fulgte flere folkeutgaver.²⁵⁵

I kapittel 9, “En gammel Beskrivelse over Staden Hammer“, introduserer Berg *Hamarkrøniken* ved å henvise til de store navnene som har brukt den som kilde. “Beskrivelsen over denne fordum anseelige Kiøbstæd paa Hedemarken have allerede Ramus og Holberg brugt og anpriist²⁵⁶. Han presenterer en avskrift som “man ved sammenligning let overbevises om i Rigtighed og Fuldstændighed overgaaer“ Hammers utgave og andre avskrifter.²⁵⁷ Berg foretar så en grundig diskusjon av krønikens alder og opphav.²⁵⁸

²⁵⁴ Ibid.

²⁵⁵ Først i København i 1804 eller 1805 under tittelen *Sandfærdig Beskrivelse over den fordum berømte Hammer Bye i Hedemarkens Fogderie og Amt i Norge; dens udbredte Flor og Velstand, Kirker, Klostere, Kannikeresidenser, Communitet og Skole, samt Efterretning om, hvorledes alt dette nu saa aldeles er ødelagt*. Forfatter og utgivelsesår er ikke oppgitt.

²⁵⁶ Jens Christian Berg, “En gammel Beskrivelse over Staden Hammer“, *Magazin for Danmarks og Norges topografiske, oekonomiske og statistiske Beskrivelse*, Andre bind, 1802-03, 207.

²⁵⁷ Håndskriftet som Berg benytter seg av: Bibl. Thott. Fol. No. 938.

²⁵⁸ Han konkluderer med at den er forfattet i 1623 af presten Mikkell Andersen Aalborg.

I den innledende kommentaren til krøniken kommer han tidlig inn på den samtidige situasjonen og spørsmålet om opprettelse av en kjøpstad ved Mjøsa. Han mener at

Dobbelt uden Tvivl vil Fornyelsen af Hammer's Minde interessere paa en Tid, da vor Regiering, som sørgede for Islands og Finmarkens Opkomst ogsaa ved Kiøbstæders Anlæg, skal ifølge Rygtet være sysselsat med (efter Stiftsbefalingsmandens Hr. Kammerh. og Justitiarius Kaas's patriotiske Forslag) igien ved Mjøsens skønne Bred at skiænke Oplandene den Landstad, de i mere end 200 Aar have savnet til ikke liden Hindring for Landvæsenets Fremme, hvilket en Oeder ansaae at være kommet til den Punkt her i Riget, som det ene, med saa faa Kiøbstæder og uden Kiøbstædnæringernes Forbedring og Udvidelse, vil kunne bringes til.²⁵⁹

Han legger ikke skjul på at han har mer enn én hensikt bak en nytgivelse av *Hamarkrøniken*. Samtidig passer han på å rose regjeringen for Islands og Finnmarks levedyktighet, nettopp på grunn av opprettelsen av kjøpsteder. Han påpeker videre hvilken ulempe det har vært for de avsidesliggende stedene, å ikke ha noen kjøpstad. Det faktum at Hamar ikke var blitt gjenopprettet hadde vært negativt for jordbruket i Oplandene. Det hadde hindret utviklingen. Bergs interesse for jordbruket og distriktenes velferd reflekterer hans politiske ståsted. Han ønsket å gjenoppbygge Norge og gjøre det sterkt. En viktig del av den jobben var å utvikle distriktene og sørge for at de fungerte optimalt. Berg levner ingen tvil om at noe derfor måtte gjøres. Hans fokus på distriktene reflekteres også i dette kapitlet. Gjennom hele teksten omtales nemlig Hedemarkens fruktbarhet, areal og folketall i fotnoter.

Umiddelbart etter det forhåpningsfulle, men samtidig advarende, samtidsbildet, følger et prospekt over fortidens overtruffenhet.

Beliggende paa en udstrakt Slette ved Rigets største paa tvende Sider tilstøtende Indsø, i en af dets frugtbareste, bedst dyrkede og meest befolkede Egne, i Middelpunkten af det betydeligste Opland Søndenfields, og forsynet med en beqvem Havn for de smaa Fartøier, og med Vanddrag i Nærheden, var Hammer fortrinlig skikket til en Kiøbstad. Den blev anlagt 1152, og, skøndt midt under de borgerlige Krige, steg den dog hastig til saadan Velstand og Anseelse, som Geistlighedens Rigdom og Vælde ikke ene har kunnet forhverve den, at det efter vor ypperste Historieskrivers Dom gjør Forfædrenes Indsigt, i at vælge det Rette og det Passende, Ære; og der maatte siden en Rad af Uheld til at svække og tilintetgiøre dens blomstrende Forfatning. Den sorte Død gav den det første Stød, Unionens, for alle tre Rigerne saa ulykkelige, urolige Dage hindrede den igien at reise sig. Derefter fulgte nu 1537, tilligemed andre Omstændigheder, Nedlæggelsen af Bispestolen ... Hvad der endnu var tilbage, blev omsider 1567 et Rov for Luerne i den saa ødeleggende Krig under Kong Frederik den Anden.²⁶⁰

Beliggenheten var avgjørende for Hamars opprettelse. I denne anledning siterer Berg ”vor ypperste Historieskriver”, Schøning, som visste å prise forfedrenes innsikt. Byens levedyktighet ble bevist ved at den klarte seg, til tross for urolighetene som herjet i området den første tiden. En rekke ”uhell”, som Hamars innbyggere ikke hadde kontroll over, førte til at

²⁵⁹ Berg, ”En gammel Beskrivelse over Staden Hammer“, 210.

²⁶⁰ Ibid., 211.

byen ble gradvis svekket og til slutt tilintetgjort. Berg beklager dette, men hans konklusjon må være at like mye som Hammer “var fortrinlig skikket til en Kiøbstad“ i 1152, så var det også tilfelle i 1802. Alle forholdene lå til rette for at en kjøpstad igjen kunne fungere her.

Han dveler deretter lenge ved uretten som ble gjort mot Hamar i og med de ødeleggende handlingene i 1567. Blant annet siterer han lange avsnitt fra kilder angående 7-årskrigen herjinger på østlandet, og refererer spesielt til dem som har omtalt brannen i domkirken. Etter brannen fant man at “De Planer, man siden havde til Hammers Opbyggelse, blev uden Virkning.”²⁶¹ Dermed hendte det uunngåelige. Berg forteller om nedleggelsen av markedet og domkapitlet, samt flyttingen av katedralskolen. I denne forbindelse siterer han brev angående vedtak om flytting av skolen og retningslinjer som hadde utgått fra kong Frederik 2. Han går så tilbake til en annen av de avgjørende grunnene til Hamars undergang, og vier den formelle gjennomføringen av reformasjonen en grundig analyse. Han forsøker avslutningsvis å komme frem til hvorfor Hamar ble gitt opp i tiden etter 1537. Mangel på egnede menn kan i følge Berg være grunnen til at Hamar ikke fikk noen egen superintendent. Han ser på forvaltningen av godset, på Christen Munks tilknytning til Hammer gård, og kronens endelige overlatelse av gården. Det er tydelig at han søker et svar på hvorfor Hamar ikke ble reddet.

Nu ere nogle faa Ruiner af Domkirken næsten det eneste Mindesmærke af denne saaledes forsvundne Stads forrige Herlighed. Af de mange andre Levninger, som under Christian den Femte endnu saaes, er det Øvrige, som Tiden ikke aldeles har tilintetgjort, efterhaanden mest anvendt til Bygninger, endog paa fjerne Steder; thi Haabet selv, om et nyt Hammer, var og forsvundet.²⁶²

Domkirkeruinen har fått status som minnesmerke over den forsvunnede byen. Restene av den gamle byen som Sverdrup rapporterer om, ble i følge Berg brukt på ny, også i andre bygninger langt unna Hamar. Dette var et tegn på at til og med håpet om et nytt Hamar, var dødt.

Berg er utvilsomt preget av 1700-tallets patriotiske tankegang. I likhet med Schøning, som han åpenbart beundrer, ser også Berg på forfedrenes handlinger som forbilledlige. Den gamle historien blir et bilde på Norges storhet; en storhet man måtte forsøke å vinne tilbake. I følge den patriotiske tankegangen så måtte byen gjenopprettes. Og Berg ønsket virkelig at Hamar måtte gjenopprettes. Måten han fremstiller den tidligere byen på, viser nettopp det. Med den grundige gjennomgangen av hendelsene som førte til at Hamar gikk under, og analysen av tiden etter reformasjonen, prøver han å finne ut hva som gikk galt, hvorfor byen ble gitt opp.

²⁶¹ Ibid., 221.

²⁶² Ibid., 231.

Det han ser, er at også håpet om et nytt Hamar til slutt forsvant. Dette håpet hadde imidlertid våknet opp igjen i løpet av de over 200 årene som hadde gått frem til Bergs nedskrivninger. Og han mener at byen er skikket til å gjenoppstå som kjøpstad. I tillegg kommer at stedet fortjener gjenoppreisning etter all urett som ble begått mot Hamar, og som kulminerte i brannen under syvårskrigen. Han fokuserer også på betydningen en slik gjenopprettelse vil ha for landbruket. I følge hans patriotiske tankegang ville en gjenopprettelse av Hamar være til det beste for hele Norge. Det ville være bra for samfunnsutviklingen, men i og med nærheten til historien, ville en slik opprettelse også være et viktig bidrag til den norske fellesskapsfølelsen.

Både Bergs og Carlstrøms tekster om Hamarkaupangen vitner om en levende interesse for stedets skjebne. De har begge også et budskap som de forsøker å få frem. Deres virkningshistorie er imidlertid forskjellig.

Carlstrøm har hatt stor betydning for moderne forskning på det gamle Hamar. Hans krønikeavskrift er også en betydningsfull kilde ved at den er gjengivelse av den viktige eldste kjente avskriften, skrevet av Jens Bugge. Carlstrøms anmerkninger gir informasjon om hendelser og gjenstander vi ellers ikke hadde fått vite om, og minst like viktig gir kommentarene et unikt innsyn i hans generelle historieoppfatning og synet på Hamars historie. Hans håp var at krøniketeksten skulle nå ut til folk flest, slik at de kunne oppdage dannelsespotensialet som ligger i historiske fortellinger. Han hadde et sterkt ønske om å holde den gamle historien levende. Til tross for Carlstrøms ønske om å spre kunnskap om det gamle Hamar, så fikk aldri det brede lag lest skriftene hans. Carlstrøm vektlegger flere sider ved Hamarkaupangens historie. I ”Hedemarkens Geistlige Antiquiteter” nevner han ikke mange av opplysningene fra *Hamarkroniken*, disse ligger mer som et grunnlag han bygger videre på. Hans tekster om Hamar formidler opplysningstankegang samtidig som de har tidlige romantiske trekk, noe som gjør ham til en overgangsskikkelse mellom de to epokene. Carlstrøms tekster om Hamarkaupangen bærer preg av grundig forskning. Sånn sett er det beklagelig at hans produksjon ikke ble mangfoldiggjort og gjort kjent for allmennheten.

I motsetning til Carlstrøms tekster, så ble Bergs tekster trykt. Hans krønikeavskrift ble benyttet som grunnlag for senere utgivelser, og han har ofte blitt sitert av andre forskere. I ”Optegnelser angaaende Hedemarken“ formidler Berg den tradisjonelle informasjonen vedrørende Hamarkaupangen. I tillegg til noen verker angående syvårskrigen, er det meste av teksten bygget på *Hamarkroniken*. Han tegner et tydelig bilde av den gamle byen. Han er

opptatt av å få frem hvor viktig Hamar var, noe som kommer frem i betegnelser som “en meget betydelig Kiøbstæd”. I begge tekstene vier han, i likehet med Carlstrøm, mye oppmerksomhet mot grunnene for Hamars undergang. Han uttrykker misnøye over gjenbruken av stein fra de gamle bygningene, og i det hele tatt over all urett som hadde blitt begått mot den gamle kaupangen. Berg lar det ikke være noen tvil om at han synes det er på tide med en nyopprettelse av Hamar. Han argumenterer, på en særdeles patriotisk måte, for at byen snarlig må gjenopprettes. Alt tyder på at han hadde valgt side i den etterhvert så omstride saken angående opprettelse av en kjøpstad ved Mjøsa.

Kapittel 7: Romantikken

Ruinene får en viktig symbolbetydning i romantikken. Mellom ruin og tilskuer foregår et viktig samspill, som ofte preges av flertydige og motsetningsfylte inntrykk. Ruinsynet er i høyeste grad subjektivt, og preget av dynamikk og spenning. For det romantiske mennesket satte ruinene i gang mentale prosesser som førte til egenutvikling. Opplevelsene uttrykkes gjennom malerier og diktning. Ruinen spiller en rolle som en del av landskapet og den fungerer som et stedsmerke og endog som et nasjonalsymbol. Ruinen gir mulighet for historisk nærkontakt. Den er et forbilde, et eksempel på høyverdig arkitektur. Domkirkeruinen kunne derfor på en og samme tid inngå i forskjellige idé sammenhenger. I forhold til ruinromantikken ute i Europa, hvor dystre stemninger ofte spilte en viktig rolle, vekket domkirkeruinen vanligvis poetiske og sentimentale stemninger. De romantiske ruinidéene hadde stor spredning, og selv om disse idéene ikke hadde mange representanter i Norge, så hadde de noen. Romantikkens idégrunnlag gjorde at mange ble sterkt fengslet av forfalne ruiner fra Norges storhetstid. Fra 1830-årene gjaldt dette også domkirkeruinen, som ble et yndet turistmål.²⁶³ Jakten på ruiner fra middelalderen førte til at folk fra byene, fortrinnsvis intellektuelle fra Christiania, oppsøkte det gamle Hamars tomter.

Domkirkeruinen i billedkunsten

Kunstmalerne var hovedkilden for den romantiske tankegangen i Norge. De representerte en intellektuell elite i sin samtid. På 1800-tallet avbildes domkirkeruinen i økende grad i billedkunsten. Det var ruinenes estetiske kvaliteter som tiltrakk kunstnerne. Det fragmentariske, dramatiske og tilfeldige ved murrestene egnet seg til avbildning. Fra 1840-tallet ble domkirkeruinen brukt som motiv i romantiserende komposisjoner, men det finnes også tidligere avbildninger med romantisk påvirkning. Domkirkeruinen ble flere ganger avbildet av tidens mest betydningsfulle norske malere. I norsk malerkunst er ruinmotivet uvanlig, og maleriene med domkirkeruinen som hovedelement utgjør en stor del av norsk romantisk ruinmaleri.²⁶⁴ Blant verkene finner vi Peder Balkes symboltyngede maleri av båter på stille vann i måneskinnet, med domkirkeruinen som midtpunkt i bakgrunnen.²⁶⁵ Et annet viktig verk er Joachim

²⁶³ Om romantikkens ruinsyn: Pedersen, "Fra ruin til fortidsminne", 107-113.

²⁶⁴ Om domkirkeruinen i romantiske malerier: Pedersen, "Fra ruin til fortidsminne", 113-120.

²⁶⁵ Maleriet er udatert, men stammer fra 1840-årene.

Frichs maleri av domkirkeruinen som et ruvende sentrum, omgitt av den dramatiske strandlinjen, stille vann med båter og en himmel med tordenskyer.²⁶⁶ I tillegg til å inneholde mange romantiske symboler, formidler begge disse maleriene et tydelig utviklingsperspektiv, med referanser til fortid, nåtid og fremtid. Frich malte enda et bilde av domkirkeruinen.²⁶⁷ Her er ruinen hovedmotivet, omgitt av selve ruintomten i forgrunnen, mens mjøslandskapet kan ses gjennom buegangene. Ruinens detaljer er nøyaktig gjengitt. Lyset i bildet, det gyldne skjæret i ruinen og landskapet i forgrunnen, samt den asurbå himmelen, gir assosiasjoner til middelhavslandskap. Dette inntrykket forsterkes av at det i forgrunnen ligger et overdimensjonert, klassisk kapitél, som ikke har noen tilhørighet til domkirken. Sammen med flere andre symboler, bidrar disse virkemidlene til blant annet å fremheve ruinen som et arkitektonisk mesterverk.²⁶⁸ Den stolte fortiden sammenlignes med de klassiske byggverkene, og blir et bilde på perfeksjon. Dette maleriet er benyttet som grunnlag for et litografi av domkirkeruinen, trykt i Asbjørnsens og Tønsbergs bok *Norge fremstillet i tegninger*. Her er imidlertid de symbolladete enkeltelementene, som det korintiske kapitélet, utelatt. I stedet har det kommet inn en kunstner med malersaker, ledsaget av en ung gutt. Dette elementet passer godt inn i helheten i Asbjørnsens og Tønsbergs verk. Kunstneren fremstilles som oppdager av det nasjonale som bringer fortidsminnene frem i lyset.²⁶⁹ Med romantikken opphøyes kunstneren. I kontrast til den tidligere oppfatningen, blir han nå sett på som en innehaver av stor innsikt og som en mulig veiviser, et geni som kan se de skjulte sannheter.

Maleriene av domkirkeruinen fra første halvdel av 1800-tallet reflekterer i høy grad romantikkens ruinsyn. Bildene inneholder flere typiske romantiske elementer. Grønne planter som vokser på ruinen, eller et naturalistisk og tilgrodd utseende hos ruinen, spiller på den organisk sammenheng mellom ruin og natur. Ruinen er en del av naturen rundt, natur og kultur smelter sammen. Et annet typisk trekk er forstørring av ruinen, for eksempel i forhold til små mennesker. Dette viser det gamle byggverkets - og den gamle tidens - storhet og overlegenhet, i forhold til hva samtiden klarte å prestere. Bruken av lys er også viktig i det romantiske maleriet, og da særlig månelys. Skyggevirkningene fra månelys gir et snev av mystikk. Et eksempel i så måte er en romantiserende tegning som var på trykk i tidsskriftet *Bien*. Tegningen er antagelig fra 1830-tallet, og viser måneskinn over domkirkeruinen. Den ensomme ruinen kaster lange skygger fra månelys.

²⁶⁶ Fra 1855. Skissen til maleriet er også bevart. Den ble laget i september 1854.

²⁶⁷ Motivet ble først skissert i 1845 da Frich, med økonomisk støtte fra *Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring*, foretok en reise i deler av Norge for å avtegne spesielle fortidslevninger.

²⁶⁸ Pedersen, "Fra ruin til fortidsminne", 118.

²⁶⁹ Ibid., 120.

Den engelske landskapsparken

Et annet utslag av romantiske føringar knyttet til domkirkeruinen, er den såkalte engelske landskapsparken. I 1700-tallets Europa var dette en av forutsetningene for fremveksten av ruinromantikken. Denne hagetypen var preget av følsomhet og myke linjer, og anses som en reaksjon mot den rådende hagekunsten, som var dominert av den såkalte franske parken. Den franske formelle hagestilen fulgte strenge geometriske prinsipper. Den engelske landskapsparken skulle derimot gjenspeile naturens mangfold. Den skulle gi ulike typer naturopplevelser, inkludert vann, åpent og lukket terreng med ulike typer vegetasjon. Parken skulle helst også inneholde historiske elementer. Man utplasserte urner og kopier av templer og ruiner.²⁷⁰ Slik ble hagens symbolikk uuttømmelig. Vandringsstien var en reise, også på det åndelige plan. Parken fremkalte stemninger og assosiasjoner, og man søkte erkjennelse av naturens kvaliteter.

Hagen på Storhamar i 1840-årene oppfylte de fleste kravene til en landskapspark. Da hadde den nylig blitt omgjort fra en symmetrisk og oppdelt franskinspirert park. Vandringsstien bød på mange forskjellige typer naturopplevelser, i form av varierende vegetasjon og terreng, Mjøsa med stranden, og utsikten utover mjøslandskapet. Det var satt ut bord og benker ved de beste utsiktspunktene og bygget et lysthus. Domkirkeruinen sto på et høydedrag bak hovedbygningen, og søylerekken kunne ses fra de fleste stedene i parken. Den inngikk i en unik sammenheng med historien og landskapet omkring. Det var familien Anker som eide Storhamar i denne perioden, og det var de som forbedret hagen og startet på arbeidet med å frigjøre domkirkeruinen fra rasmassene. Slik ble domkirkeruinen det viktigste elementet i Storhamars romantiske landskapspark.²⁷¹ Som tidligere nevnt, ble domkirkeruinen og området rundt et populært reisemål på denne tiden.

²⁷⁰ Et annet fenomen som må settes i sammenheng med bortføringen av stein fra ruinene, er tilfellene hvor de har hatt en estetisk funksjon. Det er funnet stein fra domkirkeruinene i noen av områdets større hageanlegg. De kan stamme fra slutten av 1700-tallet, og ble brukt som dekorative elementer. Dette være et utslag av den rådende hagestilen på denne tiden, nemlig den engelske landskapsparken. I den engelske landskapsparken var ruinene et viktig estetisk og stemningsbærende innslag, og må ses på som en begynnende ruinromantikk. Pedersen, "Fra ruin til fortidsminne", 99.

²⁷¹ Om domkirkeruinen i landskapet: Pedersen, "Fra ruin til fortidsminne", 121-128.

Knut Olaus Knutzen: *Dagbøker over reiser i Norge i 1824 og 1828*

Knut Olaus Knutzen,²⁷² 1805-1890, delte samtidens gryende interesse for Norges eldste historie. Sommeren 1828 tok han en fottur rundt på østlandet. Som skikken var, gikk han rundt i dalene og ble innlosjert på storgårdene og embetsgårdene som han passerte. Gjennom hans posthumt utgitte nedskrivelser, *Dagbøker over reiser i Norge i 1824 og 1828*,²⁷³ får man blant annet et kulturhistorisk innblikk i de velståendes liv i første halvdel av 1800-tallet.²⁷⁴ Mandag den 21. juli 1828 besøkte Knutzen Storhamar. Han beskriver gåturen frem mot målet, og hvordan han nærmer seg

... nogle af de mærkværdigste Ruiner i Norge - de faa Levninger af det engang saa mægtige Hammer, der i sin Tid var en af Landets største Byer. En smuk, med Træer beplantet, Vei, jeg kan næsten kalde den en Allée, leder til Gaarden. Allerede langt fra saae jeg den Søilerække, det eneste der er tilovers af Hammers prægtige Domkirke, og eneste Ruin, der er tilbage af Hammer, da alle Tegn til at her har staaet en Bye, ere forsvundne, paa nogle Tomter nær.²⁷⁵

Videre forsøker han å plassere de enkelte bygningene, men feiltolker, tradisjonen tro, bispegården, og tar den for å ha vært klostret. Han forteller om byens utstrekning og innbyggertallet i år 1300, før byen ”blev ødelagt af vore svenske Halvbrødre i Krigen mellem Fredrik den 2den og Erik den 14de, formedelst vore danske Fætteres Uenighed med dem”²⁷⁶. En kuriositet i denne sammenheng er karakteristikken av dem som i 1567 var fiendene, og som i lang tid ble fremstilt som syndebukkene for domkirkens, og til og med kaupangens, ødeleggelse. Knutzen omtaler svenskene som ”vore ... Halvbrødre”, i kontrast til ”vore danske Fættere”. Det er tydelig at han er preget av det politiske klimaet i tiden etter 1814. Knutzen lar seg imponere over størrelsen domkirken må ha hatt. ”Domkirken maa have været betydelig stor, naar man vil dømme af dens Omkreds som ogsaa den Gruushob, den har forvandlet sig til. Efter al Rimelighed er den østre Ende af Gruushoben huul, saa at man ved at grave vistnok

²⁷² Han var utdannet lærer, og ble en betydelig skikkelse innenfor norsk skolevesen. Han studerte også teologi, og traff gjennom dette studiet Henrik Wergeland, som han skulle komme til å beundre livet ut. I likhet med ham, ønsket også Knutzen å være folkeoppdrager. Etter fullendt utdanning fikk han stipend for å kunne dra blant annet til Danmark og Sverige for å studere almueskolevesenet der. Da han kom hjem opprettet han en middelklasseskole i Kristiania. Han var pedagog, og skrev flere skolebøker og pedagogiske veiledninger. Han endte imidlertid opp som prest.

²⁷³ Knut Olaus Knutzen, *Dagbøker over reiser i Norge i 1824 og 1828* (Oslo: Norsk forening for bokkunst, 1922).

²⁷⁴ Dagboken viser også tankene til den tidstypiske unge mannen. Han er utadvendt og svermerisk, opptatt av landets historie, politikk, 17. mai-feiringen. Han er overbevist om det enkle bygdelivets overlegenhet i forhold til bylivets fordervelse. Han hadde i stor grad de samme idealene som Wergeland.

²⁷⁵ Knutzen, *Dagbøker over reiser i Norge*, 65.

²⁷⁶ Ibid.

kunde finde adskilligt.”²⁷⁷ Dette viser igjen hva flere av de andre kildene formidler, nemlig at grushaugen må ha vært av en betydelig størrelse. Knutzens nysjerrighet kommer også til syne, i det han antar at rasmassene kan skjule litt av hvert. Her kan man igjen se utviklingen som er i ferd med å skje i synet på fortidslevningene. Knutzens dagboknotat er gjort få år etter Klüwers besøk på Hamar. Disse to synes å ha et nogenlunde likt syn på domkirkeruinens kunnskapspotensiale. De legger merke til det samme og gjør seg de samme tankene om saken. Begge virker interesserte i hva grusmassene kan skjule. Denne eventyrlysten i forhold til gamle ruiner skulle i løpet av årene som fulgte utvikle seg og få resultater. Klüwer og Knutzens holdning må ha vært ganske tidstypisk.

Videre tar han innover seg følelsen av forgjengelighet som stedet fremkaller.

Jeg vankede længe om blandt disse Ruiner af en af Norges fordums stolte Kirker, der vistnok, hvis den nu havde staaet, var bleven anseet for en af Landets herligste Bygninger; derom vidner den tilbageblevne Søilerække.

- Det er en vemodig Følelse man gribes af, naar man staar paa et Sted, hvor der før, engang i den fremfarne Tid har været en Stad, - en mægtig, stor, rig Bye, der nu med alle sine herlige Bygninger, Taarne, Kirker og Indvaanere er - forsvunden næsten uden Spor af Fordums Storhed! En Vandring paa Kirkegaarden, naar Maanen skinner klart i den stille Aftenstund, naar Fuglene tie og al Naturen sover, er vel særdeles skicket til at stille Mennesket dets Forgængelighed ret klarligt for Øine, og at gjøre det opmærksomt paa Tingenes Af- og Omvexlinger, men dog langt fra i den Grad som et Besøg til et Sted, hvor en stor Stad engang har staaet. Dette er saa at sige mere udstrakt, hint mere indskrænket. Thi aldrig har jeg dybere følt den menneskelige, de timelige Tings Forgængelighed end nu, da jeg stod paa Hammers øde Tomter, der nu intet Spor viste mere til fordums Beboelse! Næsten 300 Aar have nu de ærværdige Levninger af Domkirken staaet, og endnu staae i Aarhundreder som et Minde fra de frem farne Tiden, og som det eneste Tegn paa at her stod engang en mægtig Bye!²⁷⁸

Vandringen blant domkirkeruinen fremkaller vemodige følelser hos Knutzen. Han ser domkirkens ruiner som et bevis på fortidig storhet. Det at alt som en gang var, nesten er forsvunnet, gjør at han tar innover seg tankene om livets og verdens forgjengelighet. For å illustrere hvor sterk denne følelsen blir på dette historiske stedet, bruker han måneskinnet, natten og døden som eksempel. Hans møte med domkirkeruinen blir svært følelsesladet. Og levningene etter kirken blir for ham et minnesmerke over den stolte fortiden.

I Knutzens beskrivelse fra Storhamar finnes spor av tidlige romantiske idéer, sett i norsk målestokk. Hvis man ser hans tekst i forhold til den tradisjonelle historieskrivingen om Hamarkaupangen, så markerer han et brud. Han er sånn sett en tidlig representant for de tankene som skulle bli tydelige i løpet av de 20 kommende årene. Typemessig er han som

²⁷⁷ Ibid., 66.

²⁷⁸ Ibid.

person beskrivende for det som etter hvert skulle bli vanlig. – Den urbane og intellektuelle drømmende vandrer som søkte til naturen og det naturlige for å få inspirasjon. Naturbeskrivelsene på vandringen frem til ruinene, er et typisk trekk i den romantiske litteraturen. I den romantiske tankegangen fikk naturen en egenverdi, og beskrivelser av den ble et viktig motiv. Han fremhever videre det unike ved domkirkeruinen, som er den eneste rest av den mektige Hammarkaupangen. Dette gir den en spesiell betydning. Knutzen lar seg imponere over størrelsen kirken må ha hatt, og størrelsen på grushaugen som den har forandret seg til. I sitt dagboknotat forholder han seg primært til det han kunne se der og da, uten i særlig grad å studere videre og trekke frem den dystre historien med ødeleggelse og undergang. Han kommer imidlertid avslutningsvis inn på følelsene som ruinen fremkaller hos ham. Forgjengelighetstanken blir et sentralt motiv, i likhet med vektleggingen av måneskinns betydning. Hans refleksjoner gjenspeiler i stor grad de romantiske idéene som åpenbart hadde begynt å gjøre seg gjeldene også i Norge på slutten av 1820-tallet.

”Staden Hammer (En historisk Skizze)”, 1832

Bien. Et Maanedsskrift for Moerskabslæsning ble utgitt i 1830-årene. Magasinet hadde et folkelig preg, med et variert og lett tilgjengelig innhold. Blant artiklene var biografier, oppbyggelige fortellinger, fortellinger med et historisk eller eksotisk snitt, dikt og visdomsord. I det andre bindets andre hefte fra 1832, finner vi fortellingen ”Staden Hammer (En historisk Skizze)”²⁷⁹. Fortellingen er illustrert med det tidligere nevnte prospektet av ”Hammers Domkirkes Ruiner”. Dette er en enkel og stemningsfull tegning av domkirkeruinen i måneskinn. Den står helt alene på en slette ved vannkanten, og månelysen kaster lange skygger av søylene. I utkanten av skyggen står et langt og spinkelt tre, i kontrast til den massive ruinen. Landskapet rundt, samt plasseringen av selve ruinen, er et resultat av fri diktning. Kunstneren var antagelig den allsidige, og etterhvert svært nasjonalromantiske kunstneren Peter Friderich Wergmann.²⁸⁰

²⁷⁹ –n, ”Staden Hammer (En historisk Skizze)”, *Bien: Et Maanedsskrift for Moerskabslæsning, Andet Binds andet Hefte*, (Christiania: Winther, 1832), 109-117.

²⁸⁰ Peter Christian Friderich Wergmann, 1802-1869. Han var blant annet skuespiller, forfatter, tegner, samt teater- og dekorasjonsmaler. Han var født i Danmark, men i sitt voksne liv bodde han i Norge. Han reiste rundt i landet og tegnet nasjonalromantiske prospekter. Hans produksjon ble omfattende, og tegningene hans ble trykt som litografier hos blant annet Winther, som også utga *Bien*. Wergmanns ”Norge, fremstillet i lithographerede Billeder efter Naturen” inneholder 80 bilder, og gir et inntrykk av de forskjellige landsdelene.

Innledningsvis går forfatteren tilbake til grunnleggelsen av byen. Vedkommende, som er anonym,²⁸¹ forteller at allerede for 600 år siden forsto de gamle nordmenn, ”til Ære for deres Forstand og Skjønnsomhed, at en Stad, anlagt i Oplandet af det sydlige Norge, vilde være af betydelig Nytte for Staten i Almindelighed, ligesom med Hensyn til Oplandenes Indbyggere og Stadens Borgere i Særdeleshed”²⁸². Igjen ser vi motivet med å prise forfedrenes forstand, et grep som var hentet fra Schøning, og som tidligere var brukt av Berg. Indirekte i en slik formulering ligger at samtiden må se tilbake på forfedrenes bedrifter, og lære av dem. Opprettelsen av en by på dette stedet var av betydning både for områdets og landets innbyggere. Grunnen til at de ville anlegge byen nettopp der, var handelen, ”denne mægtige Drivefjæder for al menneskelig Virksomhed, der ikke alene bringer Fordeel, men cultiverer tillige, og uden hvilken Civilisation og Industrie ingen Fremskridt gjøre, eller Kunster og Videnskabelighed trives”²⁸³. Denne vektleggingen av handelens betydning for opprettelsen av en by, hadde noe for seg. Det er tvilsomt om det gamle Hamar hadde blitt opprettet nettopp der, om det ikke var for markedet og mulighetene for transport. Området var gunstig, på grunn av jordbruksmulighetene og det som ”Rigets betydeligste Indsøe” kunne tilby med hensyn til transport og fiske. Derfor anla de ”i Aaret 1152 ved Mjøsens yndige Bredder Staden Hammar, senere kaldet Hammer”²⁸⁴. Forfatteren mener at byens beliggenhet ved Norges største innsjø, sammen med mulighetene for dyrking av korn og fedrift, ”maatte snart fremkalde Handel og Velstand blandt dets Borgere”²⁸⁵. Omgivelsene kan ikke fullroses, og teksten fortsetter ”Staden, der laa paa et saa saare beleiligt Sted, omringet af et saa rigt Opland, steg hurtig i Størrelse og Vælde, og blev af betydeligt Omfang, saameget mere som Indbyggerne lagde sig særdeles efter Haugevæsenet og aarlig avlede en betydelig Mængde frukt.”²⁸⁶ Dermed gikk det som de gamle hadde håpet på,- byen vokste hurtig i størrelse og betydning. Innbyggerne slo seg opp på produksjon av frukt, et tema som forfatteren kommer tilbake til senere i teksten. Først redegjøres det for byens utstrekning. Alle yttergrensene som er med i *Hamar-kroniken*, nevnes også her. Lokale stedsnavn som folk flest ikke kan forholde seg til, ramses opp. Motivet er åpenbart å vise at byen var stor. Deretter forflyttes oppmerksomheten inn mot selve byen og dens inndeling. Det diskuteres hvor havnen må ha ligget, den var viktig for byens betydelige handel. Gatene og de geistlige bygningene beskrives også nøye, helt i tråd med kronikens ord. Byen må ha vært et vakkert skue; ”Blandt den Mængde af velbyggede

²⁸¹ Artikkelen er signert ’-n.’

²⁸² -n, ”Staden Hammer (En historisk Skizze)”, 109.

²⁸³ Ibid.

²⁸⁴ Ibid.

²⁸⁵ Ibid.

²⁸⁶ Ibid., 110.

Gaarde hævde Stadens 3de Kirker deres Taarne, der i Forbindelse med Spiret paa Hammergaard, ogsaa Kongsgaarden, Hammerhuus kaldet, ydede et stolt Syn fra Søen saavel som fra Landeveien.”²⁸⁷ Her presenteres den utbredte feil- tolkningen, hvor bispegården ble tatt for å være en kongsgård. Den omtales også litt senere i teksten; ”Hammergaard, ogsaa kaldet Kongsgaarden, ja stundom Hammerhuus”²⁸⁸. Denne misforståelsen var basert på det gamle sagnet om at det skulle ha funnet sted kongebegravelser i domkirken. Tilbake til hovedkirken forteller forfatteren at ”Domkirken med sine høie taarne var en herlig Bygning, opført av hugne Stene, og af betydelig Omfang.”²⁸⁹ Det hevdes også at byen hadde tre klostre, samt et nonnekloster. Dette stemmer ikke, men ut i fra begrunnelsen som gis, er det ikke en ulogisk slutning. Carlstrøm hadde tidligere kommet med den samme opplysningen.

Videre fortelles om de andre bygningen i byen, om styre og stell. Etter hvert kommer teksten igjen inn på byens fruktproduksjon.

Som allerede forhen bemærket havde Stadens Borgere lagt sig særdeles meget efter Haugevæsenet, og dyrkede en stor Mængde Æble-, Pære- og Kirsebærtræer. Disse bidroge meget til at give Staden et fortryllende Udseende, især fra Søesiden, og endnu har Historien opbevaret som en Mærkværdighed ved Staden Hammer, at de Reisende, ved at passere den forbi, paa Mjøsen mødtes i Miles Strækning af den meest aromatiske Lugt, som udstømmede fra den utallige Mængde av Frugttræer og andre vellugtende Planter og Urter, som dyrkedes i Hammer, og hvoraf især maa nævnes en Buskvæxt, som de kaldte Engeltorn, og som udbredte en stærk Vellugt.²⁹⁰

Frukttrærnes betydning var åpenbart stor. De bidro ikke bare med frukt og most, men også med idyll og godlukt. Pilegrimer fra Hamar som besøkte Rom eller den hellige Grav tok også med planter hjem, som bidro til byens duft. Her tas det utgangspunkt i krønikens fortellinger om fruktproduksjonen, gjengitt med forfatterens egne ord, i en mye mer prosaisk tone. Det dveles ennå litt ved all frukten som Hamar hadde å by på. Hagene ga nemlig ikke bare ”Frukt til at nydes i naturlig Tilstand, men en saa overvættes Mængde, at deraf tilberedes en umaadelig stor Deel Most, saavel af Æbler og Pærer, som af Kirsebær, der kaldtes Kirsebærdrank, men sandsynlig har været en Sort Kirsebærviin”²⁹¹. At det var en alkoholholdig drikk, kan nok stemme, siden ”Bispen havde Mostpersere, som tillavede, hvad han behøvede, og Stadens Borgere ligeledes”. Mengdene med most var så store, ”heraf var saadan Overflødighed”,²⁹² at drikken ble solgt overalt til en billig pris.

²⁸⁷ Ibid., 111.

²⁸⁸ Ibid., 112.

²⁸⁹ Ibid., 111.

²⁹⁰ Ibid., 112.

²⁹¹ Ibid., 113.

²⁹² Ibid.

Fra most beveger teksten seg temamessig over til handel. Byen drev betydelig handel, og kjøpmennene hadde et stort utvalg av luksusprodukter. Det fortelles om hvordan varene ble transportert til Hamar. Byens håndverkere var mange og dyktige, ”ja, saa kunsthåndverkere, som de da fandtes i Riget”²⁹³. Videre vies oppmerksomheten mot innbyggertallet og byens styre, hentet fra krøniken. En sjarmerende bemerkning faller i forbindelse med redegjørelsen for møteavviklingen. Når byens borgere ble innkalt til møte i rådhuset, ”brugtes Kobberhorn, hvormed Byesvendene gave visse bekjendte Signaler, der altsaa vare eensbetydende med det nu brugelige Trommeslag”²⁹⁴.

Etter disse velfungerende årene, med fornøyde borgere i en vakker by hvor handelen og epletrærne blomstret, begynte det å gå nedover for Hamar. ”Saaledes var Hammer stegen til en betydelig Stad og var vigtig i mange Henseender. Den var imidlertid kommen til sin Høide og begyndte efterhaanden at dale.” Det gjøres deretter rede for årsakene til Hamars nedgang. Oslos gunstige beliggenhet førte til gradvis økt handel og velstand, og det ble tydelig at for Hamar var den lange landtransporten en ulempe. Det første konkrete slaget mot byen kom imidlertid annetsteds fra. I slutten av september 1350 kom den sorte død, ”som rasede i 6 Uger i Hammer Bye og bortrev en stor deel af dens Indvaanere”²⁹⁵. Elendigheten som må følge av en pest, har forfatteren vansker med å uttrykke. Det må særlig ha vært ugunstig for handelen. Men ”at denne frygtelige Sot maa have havt uberegnelige Følger for Hammer, er indlysende, og det er mærkeligt, at den ei ganske gik tilgrunde”²⁹⁶. Det synes som et under for forfatteren at Hamar fortsatt sto. At den overlevde Svartedauen, må tas som et tegn på at det var en særdeles livskraftig by. Det neste slaget mot Hamar kom bare noen tiår senere. Kalmarunionen og tapet av Norges selvstendighet fikk følger for byen ved at det oppsto nye politiske forhold. Bispestolen ble nedlagt i 1537, og Hamars gamle distrikter ble lagt under Oslo bispesete, ”og derved tabte Staden den betydelige Næring, som en talrig og mægtig Geistlighed samt vel dotede Stiftelser saa rigelig havde ydet, og hensank Aar for Aar i Afmagt”²⁹⁷. Følgene av reformasjonen og nedleggelsen av bispesetet var åpenbare grunner til kaupangens gradvise undergang, og var blitt nevnt av de fleste tidligere forfattere. Kalmarunionen var imidlertid også en viktig årsak, om enn ikke så tydelig. Ved at Norge kom i union med nabolandene, forsvant også mye av økonomien ut av landet. Dermed ble ikke

²⁹³ Ibid.

²⁹⁴ Ibid., 114.

²⁹⁵ Ibid.

²⁹⁶ Ibid., 115.

²⁹⁷ Ibid.

vedlikeholdet av innlandskaupangen prioritert. 30 år etter reformasjonen, kom det svenske armékorpsset til Hamar. Det oppsto kamp, noe

... som havde til Følge at Staden blev tændt i Brand. Frygtelig rasede Ilden i den gamle velbyggede Stad, hvis Kirker med deres Taarne stode luende i det almindelige Flammehav og kastede et rædsomt Skin paa Mjøsens blanke Flade, hvori de for sidste Gang speilede deres Tinde, og sank i Gruus for aldrig meer at reise sig. Samme Skjæbne havde Slottet, der ligeledes blev et Rov for Flammerne.²⁹⁸

Man antar i dag at brannen startet i bispeborgen og smittet over til kirken via dens tretak. Skadene på disse to bygningene må riktignok ha blitt store, men forfatteren vet å få frem den dramatiske stemningen. Slik historien fremstilles, ble byen i sin helhet overtent. ”Saaledes forsvandt hiin engang saa mægtige og skjøne Stad af Jordens Overflade, og de af dens Indbyggere, som overlevde denne Catastrophe, adspredte sig.”²⁹⁹ Brannen under syvårskrigen anføres således som hovedårsaken til at selve bebyggelsen forsvant. Det hevdes også at et stort antall av byens innbyggere omkom under kamphandlingene og den påfølgende brannen. Dette er en ubegrunnet påstand som ikke har blitt hevdet verken før eller etter den her siterte artikkelen. Antagelig var den heller ikke formulert ut fra et behov for å videreføre reell historisk kunnskap, men mer som et dramatisk element. Forfatteren får i aller høyeste grad frem tragedien i Hamars undergang. ”Endnu et heelt Aarhundrede stode Ruinerne af den prægtige Domkirke og vidnede om Stadens fordums Vælde, men da nedbrødes en stor Deel af disse og maatte tjene som Materialier til Wangs, Næs og Stanges Kirker.”³⁰⁰ I motsetning til mange av forgjengerne, nevner ikke forfatteren her de sagnbaserte påstandene om bruk av domkirkens stein. ”For Tiden ere kun nogle Piller tilbage af Domkirken, og disse ere de eneste Levninger af den gamle anseete Stad, der er aldeles forsvunden, men Historiens Muse peger betydningsfuld paa disse Levninger, der stande som Bauta paa Stadens Grav og minde om dens Tilværelse i Fortiden! –”³⁰¹ Bautametaforen var et kjent virkemiddel i den romantiske diktning og skrivekunst. Ruinene etter den gamle byen var nå omgjort til et minnesmerke over dens eksistens. At historiens muse peker på denne bautaen er likeledes hentet fra den romantiske symbolikken.

Tanken om å gjenopprette den en gang så prektige byen fortsatte å gjøre seg gjeldende. ”Ofte pønskede man paa atter at lade Staden fremstaae af sin Aske, men det blev kun en Idee, et fromt Ønske, uagtet fædrenelandssindede Mænd indsaae, at Ideens Realisation vilde have

²⁹⁸ Ibid.

²⁹⁹ Ibid., 116.

³⁰⁰ Ibid.

³⁰¹ Ibid.

været af uberegnelig Nytte og Fordeel for Landet.”³⁰² ”Først da Friheds og Selvstændigheds Morgenrøde atter smilede over gamle Norges Fjelde og dets kaarede Mænd atter mødtes paa Thinge for at raadslaae om dets Vel, blev Tanken til Virkelighed; thi en Stad ved Mjøsens Bredder grundlagdes atter..”³⁰³ Norge måtte få tilbake sin frihet og selvstendighet før fokuset kune rettes mot landets vel. Byen det siktes til, er imidlertid Lillehammer. Forfatteren virker positiv til dette, og ønsker avslutningsvis ”Algodheds Gud give, at den til Fødelandets og eget Vel stedse maa stige og tiltage i Velstand som fordem det gamle Hammer, men Han bevare det fra hine Ulykker, der saa skrækkeligen rammede dets ældre Navnesøster!”³⁰⁴

Teksten ”Staden Hammer (En historisk Skizze)” er åpenbart basert på *Hamarkrøniken*, men er unormalt ubundet av den. Den har et mye mer skjønnlitterært preg enn de fleste andre tekstene som baserer seg på krøniken. Historien om Hamars oppkomst og undergang fremføres på en måte som lett lar seg overføre til tiden den ble skrevet i. Den er et godt eksempel på samtidens underholdningsfortelling, med innslag av romantisk påvirkning.

Eksempelene på de romantiske føringene er mange, i motiv og formuleringer. Tidligere nevnt er den romantiske symbolbruken, med henvisning til ”Historiens Muse”, og sammenligningen av ruinene med en bauta. Dette er typiske trekk, som i senere romantisk-historiske tekster skulle vokse seg enda sterker. Oppbyggingen av teksten, og det dramatiske klimaks, må sies å være tidstypisk. Fortellingen tar i bruk virkemidler som ikke hører hjemme i en streng vitenskapelig tekst, blant annet forekommer det mange overdrivelser. Teksten appellerer i høy grad til følelsene, og hører til i skjæringspunktet mellom fakta og fiksjon. Den innledningsvise prisningen av forfedrenes forstand er et typisk patriotisk trekk, som også ble brukt i romantiske tekster. Fortidens mennesker innehadde visdom, i kontrast til de senere generasjoner. De senere generasjoners uforstand kommer særlig til syne ved borttakingen av stein. Prosessen frem til anlegging av en ny by tok lang tid, men man kan tolke det dithen at samtiden muligens var i ferd med å lære av de forstandige forfedrene. De som ønsker fedrelandet vel, gjør som de gamle. Avgjørelsen om å opprette en ny by i innlandet applauderes følgelig som fortjent, samtidig som teksten er en fortsatt gyldig oppfordring til å lære av fortiden. Muligens var lykkeønskningene til Lillehammer fremført med en bismak, av en god taper, som kanskje innerst inne håpet på nye muligheter for Hamar.

³⁰² Ibid.

³⁰³ Ibid.

³⁰⁴ Ibid., 117.

Punkter som gjentas er den praktfulle beliggenheten, med tanke på tilgangen til Mjøsa, og dyrkningsmulighetene i Oplandene generelt og inne i byen spesielt. Det gjøres et poeng ut av at handelen var veldig viktig. Først som forutsetning for opprettelsen, og deretter som drivkraft. Handelens betydning var et viktig tema på begynnelsen av 1800-tallet da man fokuserte på å bygge opp samfunnet. For samtidig som handelen var viktig for den gamle byen, så kunne det samme argumentet brukes i samtiden. Vektleggingen av handelens levekår i innlandet ble tatt med for å understreke at forholdene lå like mye til rette i samtiden som de gjorde den gang. For ikke bare vokste fruktene i Hamar. Området hadde gunstig tilgang på husdyr- og kornproduksjon, som båtene på Mjøsa kunne frakte med seg. Tekstens form og budskap, særlig vektleggingen av handel og landbruk, hvis levedyktighet på Hamar ville muliggjøres av stedets beliggenhet, minner om Bergs tekst “En gammel Beskrivelse over Staden Hammer“. Mer skal foreløpig ikke sies om den saken.

Peter Christen Asbjørnsen og Nils Christian Tønsberg: *Norge fremstillet i tegninger*, 1848

I følge tradisjonen ble Nils Christian Tønsberg,³⁰⁵ 1813-1897, inspirert til å utgi *Norge fremstillet i tegninger*³⁰⁶ under et besøk i Wien i 1846. Da opplevde han flere ganger hvor uvitende til og med lærde mennesker var, når det kom til kunnskap om Norge. Han ønsket å korrigere de mest utbredte vrangforestillingene. Derfor kontaktet han de største navnene innefor norsk maler- og dikterkunst for å lage en opplysende bok om Norge. Verket ble utgitt første gang i 1848 av Tønsberg selv, med tekst av Peter Christen Asbjørnsen, 1812-1885.³⁰⁷ Illustrasjonene er gjort av blant andre J. C. Dahl, Thomas Fearnley og Joachim Frich. Asbjørnsens og Tønsbergs skrift presenterer norske fortidsminner og landskaper, og kan enkelt ses i sammenheng med nasjonsbyggingen og fokuset på landets verdier. Verket hadde en forløper i den samme nasjonalromantiske ånden. *Norge, fremstillet i lithographerede Billeder efter Naturen*, utkom i to bind i 1836-37. Prospektene fra Norge var tegnet av Wergmann og flere av tekstene var ved Asbjørnsen.

³⁰⁵ Tønsberg var utdannet jurist, men viet seg i perioder helt til forleggervirksomheten. Han var venn av Henrik Wergeland, og utga noen av hans verker, i tillegg til flere billedverker fra Norge. Flere av disse var av nasjonalromantisk art, med gjengivelser av tidens malerkunst. Tønsbergs verker bidro til å gjøre Tidemann og Gude kjent i Norge.

³⁰⁶ Asbjørnsen, Peter Christen og Christian Tønsberg, *Norge fremstillet i Tegninger*, Bind 2. (Christiania: Udgiverens Forlag, 1848), (Opptrykk Oslo: Grøndahl, 1981).

³⁰⁷ Asbjørnsen var opptatt av folkeminner og mente at de var uttrykk for folkeånden. Sånn sett var han en romantiker, men ikke av den svermeriske typen. I tillegg til å samle og nedskrive sagn og eventyr, stor han også bak flere vitenskapelige skrifter.

Hamar er viet en forholdsvis bred omtale i *Norge fremstillet i tegninger*. I utgaven fra 1848 er tekstdelen om Hamar supplert med to motiver fra stedet. I kapitlet ”Parti fra Mjøsen” gjøres det innledningsvis og i grove trekk rede for Hedemarkens, og mer spesifikt, Hamars tidligste historie. Fokuset er på små og store kongers utrettelser i området. Deretter omtales reformasjonen og syvårskrigen.

Reformationen yttrede ikke ringe Indflydelse paa Hedemarken, der havde en mægtig Geistlighed, og Syvaarskrigen under Kong Frederik den Anden (1563-1570) medførte, foruden flere Ulykker den, at Norges eneste Landstad blev ødelagt. I Februar 1567 blev nemlig Hammer afbrændt af et Korps Svenske, som over Trysild og Elverum kom til Hedemarken, hvor de anrettede stor Odeleggelse.³⁰⁸

Her slås det fast at både reformasjonen og syvårskrigen påvirket ”Norges eneste Landstad” i negativ retning.

Bildet ”Parti fra Mjøsen”, som viser mjøslandskap med båter, sett fra Storhamar, følges av en tekst som omhandler en scene ombord i dampbåten ”Jernbarden”.³⁰⁹ Landskapet som kan ses i seilassen frem mot Storhamar beskrives i poetiske vendinger. Det salutteres når båten passerer det påtenkte stedet for den nye kjøpstaden Hamar:

Men Jernbarden stævner med sin Ladning af velnærede Hedemarkens- og Totningsbixer lige ud i Baggrunden. Disse Herrer debatterer med ligesaa stor Betænkksomhed som Grundighed om et nyt Kjøbstadanlæg i Vang, medens de under Salut af Dampskibets Kanoner med Dybsindighed drikke hverandre til i kold Punsch. Knaldet vækker en ung Artist, hvis Blik i længere Tid har dvælet ved Hammer-Gaards plumpe bygninger; han slaaer sig med animeret Mine til en Flok fremmede og indenlandske Turister, som dele sig mellem Betragtningen af de ranke, sirligklædte, hvitskautede Hedemarkens piger paa Fordækket og den gamle Kirkeruin paa Odden. Vor Artist begynder med Livlighed en Skildring af Hammer i dens Velmagtsdage...³¹⁰

Forfatteren ser for seg at de høytstående mennene diskuterer anleggelsen av en kjøpstad i Vang, altså i området rundt den gamle kaupangen. Dette var i 1840-årene et svært aktuelt politisk tema. I kontrast til deres fornuftige diskusjon kommer den unge kunstnerens teatraliske fremføring av hamarkaupangens historie. Kunstneren opptrer som oppdageren av det nasjonale, et motiv som ikke var uvanlig i romantisk litteratur og billedkunst. Henrich Steffens, påvirket den norske romantiske tankegangen.³¹¹ På begynnelsen av 1800-tallet gjorde han de romantiske idéene kjent i Norge, og bidro blant annet med idéen om det kunstneriske geni.³¹²

³⁰⁸ Asbjørnsen og Tønsberg, *Norge fremstillet i Tegninger*, 136 (parentesen er satt inn av forfatteren).

³⁰⁹ ”Jernbarden” var Mjøsas første dampskip. Det ble sjøsatt i 1840.

³¹⁰ Asbjørnsen og Tønsberg, *Norge fremstillet i Tegninger*, 136.

³¹¹ Henrich Steffens, 1773-1845.

³¹² Sørensen: *Kampen om Norges sjel*, 407.

Satt inn i en slik sammenheng, hvor den beundres og omtales fra båten, fremstår ruinen som et estetisk objekt og nasjonalsymbol. Forfatteren henviser videre til den ”gamle naive Beskrivelse over Hammer By”,³¹³ og trekker frem tekststedene som ”vidne om Hammers Luxus, Velstand og Folkemængde”³¹⁴. Her siteres opplysningene som angår antall våpenføre menn, håndverkere, frukthager og den store produksjonen av ”Most og Pære- og Kirsebærdrank”³¹⁵. Det fortelles om den herlige lukten som kom fra alle urter og trær, særlig fra engeltornen, som pilgrimene hadde ført med seg til byen. Fremstillingen gir et veldig idyllisk og positivt bilde av det gamle Hamar.

Litografiet ”Hammer Ruiner”, etter Joachim Frichs maleri av domkirkeruinen, følges av en tekst som omhandler nettopp domkirkeruinene. Her siteres *Hamarkrønikens* beskrivelse av domkirken. Denne igjen suppleres av avsnittet som beskriver domkirkens interiør, ført i pennen av sogneprest Nils Sverdrup. Avslutningsvis konkluderer forfatteren med at den av Sverdrup omtalte buerekke, uten tvil er den samme som generalmajor Anker har ryddet fri.³¹⁶ Slik kobles den historiske teksten opp mot forfatterens egen samtid.

Asbjørnsens to kapitler om Hamar formidler mye kunnskap om stedet. Man får innblikk i de avgjørende historiske begivenhetene, samt opplysninger fra *Hamarkrøniken*. Sammen med utdrag fra Sverdrups skrift gir dette et bredt bilde av byen og domkirken under og etter den katolske tiden. Grepet med den fiktive fortellingen fra Jernbarden viser holdningen både til den gamle historien og stedets samtidige skjebne. Dette utfylles av de romantiske illustrasjonene. *Norge fremstillet i tegninger* reflekterer i stor grad, og i mye større grad enn de andre verkene som er omtalt her, en nasjonalromantisk tankegang. Det er tydelig at Asbjørnsen og Tønsberg har latt seg inspirere av Herders idéer.³¹⁷ Han mente at hvert folk lot seg avgrense ved sin ”folkeånd”. Denne ble definert ut fra språk og en typisk folkekarakter. Folkekarakteren var et produkt av leveforhold og natur, og den kom til syne i folkets historie, språk og kunst. Den nasjonalromantiske jakten på det norske kom derfor ofte til uttrykk i kunst og historiske fremstillinger. Asbjørnsens og Tønsbergs bok har alt dette.

Tønsberg ga ut flere plansjeverk for å spre opplysning om norsk kultur. Hos ham ser man tydelig hvordan det romantiske uttrykket har et opplysningsmessig innhold. Hans

³¹³ Som han, i overensstemmelse med Berg, mener var forfattet mellom 1617 og 1624 av Vangs sogneprest, Mikkel Andersen Aalborg.

³¹⁴ Asbjørnsen og Tønsberg, *Norge fremstillet i Tegninger*, 137.

³¹⁵ Ibid.

³¹⁶ Ibid., 142.

³¹⁷ Johan Gottfried Herder, 1744-1803, la i 1780-årene frem tankene om tidsånd og folkeånd.

verker, deriblant *Norge fremstillet i tegninger*, var en viktig del av nasjonsbyggingen. Motivasjonen for å gi ut verket var å opplyse, spre kunnskap om Norge, og uttrykket ble, i overensstemmelse med tiden, romantisk. Men det er i høyeste grad altså preget av opplysningsprosjektet. Norge sto her i motsetning til ellers i Europa, hvor romantikken oppsto som en motreaksjon mot den rasjonelle opplysningstenkningen og hvor tankene fra de to retningene var uforenelige. I Norge, derimot, kom opplysningstenkningens innhold ofte i romantikkens form. ”Den gikk inn på romantikkens område og stjal romantikkens klær”³¹⁸. Slik preget romantikkens forestillinger utformingen av 1800-tallets opplysningsidéer. Dette var særlig typisk for tekstene som ble skrevet i forbindelse med nasjonsbyggingsprosjektet. Asbjørnens og Tønsbergs verk var helt i tråd med tiden da nordmennene skulle bygge sin egen identitet og frigjøre seg.³¹⁹ *Norge fremstillet i tegninger* ble en del av et kulturelt nasjonsbyggingsprosjekt. Og gjennom det blir Hamar trukket frem som en viktig byggestein. – Både minnet om det gamle Hamar og planene om det nye Hamar.

Andreas Munch: ”Den sidste Biskop i Hammer”, 1849

Dikteren Andreas Munch,³²⁰ 1811-1884, representerer et typisk romantisk ruinsyn, og han er en av dem som viet domkirkeruinen bred omtale. Boken *Billeder fra Nord og Syd*³²¹ inneholder åtte kapitler med tema som spenner fra Rjukanfossen til Versailles og Capri.

Her finnes også en skildring fra et besøk på Hamar i 1841. Innledningsvis i det forholdsvis lange kapitlet ”Den sidste Biskop i Hammer”, filosoferer Munch over skjebnen til det som en gang var Norges største byer. ”Der raader en besynderlig Skjæbne over Norges ældste og stolteste Byer. De forsvinde af Jorden uden at efterlade det mindste Spor”³²². En av disse stolte byene er Hamar. Han sammenligner den gamle kaupangen med andre byer som var viktige i middelalderen, og ser på deres forskjellige skjebne. Det var ikke mange menneskealdre siden disse byene ”endnu blomstrede i fuldt Liv, og deres Slotstaarne og Kirkespiir vare Mærker for det hele Land. De ere alle ikke mere, de kunde ikke længe

³¹⁸ Sørensen, *Kampen om Norges sjel*, 21.

³¹⁹ Anne-Lise Seip. ”Nasjonsbygging-folkestyre-idékamp. Utviklingslinjer på 1800-tallet”, i *Norsk tro og tanke: 1800-1940*. Bd. 2, Jan-Erik Ebbestad Hansen (red.), (Tano Aschehoug, 1998), 20.

³²⁰ I sin samtid var Munch en anerkjent dikter, velkjent for sitt poetiske svermeri. Han var en bymann, av embetsmannsslekt.

³²¹ Andreas Munch, ”Den sidste Biskop i Hammer”, *Billeder fra Nord og Syd*, (Christiania: det Wulfsbergske Bogtrykkeri ved W. Brøgger, 1849).

³²² Ibid., 75.

overleve Norges Uafhængighed - deri ere deres Skjæbner lige; men de have nu hver for sig sit forskjellige Eftermæle”³²³. Grunnen som angis for deres undergang, er Norges tap av selvstendighet. Hamars videre skjebne er allikevel unik. ”Alene Hammer, Oplandenes engang saa rige Dronning, er aldeles øde og forladt. Det sidst afholdte Storthing har vel besluttet at en ny Kjøbstad skal anlægges paa Hammers Sted, men den findes endnu blot paa Papiret.”³²⁴ Kun Hamar sto alstå fremdeles forlatt. Stortingets vedtak om å opprette en ny kjøpstad på stedet var ennå ikke satt ut i live, og det var dermed usikkerhet knyttet til saken.

Dog, hvis Menneskene og Efterslægten have forsømt Hammer, saa har Mindets Poesi, som til en Erstatning, bredet sin rigeste Maaneskinsglans ud derover, og bag dette mystiske Forhæng dæmmer dens Billede dobbelt prægtigt. Og til en Trøst i sin Eensomhed, til et uimodsigeligt Vidne om fordums Storhed besidder Hammer endnu en ganske anseelig Ruin, medens dens Søstre i Ødelæggelsen kun har moderne Huse og Brændeviinsbrænderier at opvise.³²⁵

Munch slår fast at etterslekten har forsømt Hamar. Det å fordele skyld for de tidligere strålende bygningenes forvandling til ruiner, var ikke uvanlig under romantikken. Det var menneskene selv som i sin uvitenhet hadde begått dette overgrepet. I denne sammenheng trekker han inn ”Mindets poesi”, som i stedet har ”bredet sin rigeste Maaneskinsglans ud derover”. Disse vendingene er utmerkede eksempler på romantikkens språk. Presiseringen av belysningens betydning for å kunne fornemme historien, kommer flere ganger frem i Munchs tekst. Det samme gjelder appellen til følelsene. Hamars trøst skal være at stedet har en flott ruin, i stedet for brennevinsbrennerier.

Etter disse innledende betraktningene følger en beskrivelse av reisen frem til Storhamar, ”en lille udflugt sommeren 1841”³²⁶.

En lille Udflugt i Sommeren 1841 gav mig Anledning til at gjøre en Valfart til det Sted, hvor Hamar stod. Jeg siger med Villie en Valfart, thi vor protestantiske og vantrø Tid har vel haanlig forladt alle de undergjørende Valfartsteder, men Historien har dog endnu sin Religion og sine hellige Relikvier, hvortil den Troende kan vandre, og knæle ned og styrke sit i Hverdagslivet udtørrede Hjerte.³²⁷

Munch kritiserer sin ”protestantiske og vantrø” samtid for å ha forlatt de gamle valfartssteder og relikvier. Relikviemetaphoren, hvor det religiøse aspektet vektlegges, og bruken av ordet ”valfart” er typisk romantisk. Selve ruinopplevelsen har ofte også en religiøs grunnstemning.

³²³ Ibid.

³²⁴ Ibid., 76.

³²⁵ Ibid.

³²⁶ Ibid.

³²⁷ Ibid.

At Munch representerer romantikerens draging mot den katolske stemningsfromheten, kommer tydelig frem i flere tekststeder. Mange romantikere fant i kloster- og kirkeruinene et vitnemål om middelalderens trosliv, og de fikk dermed funksjon som metaforer for drømmer og lengsler om katolsk fromhet. De katolske gudstjenestene hadde estetiske kvaliteter som tiltalte romantikeren. Den sakramentale karakteren appellerte mer til følelsene og førte dem nærmere det guddommelige enn hva som var tilfelle i de lutherske kirker.³²⁸ Etter det meget romantiske og anti-lutherske avsnittet følger en beskrivelse av reisen frem til Storhamar.

I likhet med Asbjørnsens fiktive hovedperson, har også Munch seilt oppover Mjøsa med ”Jernbarden”. Også hans fortelling starter når han begynner å nærme seg målet. Naturen spiller en viktig rolle i første delen av denne beskrivelsen. Munch forteller hvor fantastisk og behagelig landskapet er, der hvor Mjøsa vier seg ut.

Og fra Baggrunden i Middelpunctet af det Hele, traadte nærmere og nærmere en rødliggraa buet Steenmasse, det var Hammers Ruiner! Ja, her og intet andet Sted maatte Byen ligge, her fordrede Naturen selv et bankende Hjerte for den rige Omegn, her maatte Taarne og Mure saa prægtigt slutte det vidunderlige Prospect. Og Alt dette forstod de Gamle saa godt.³²⁹

Naturbeskrivelsen, sammen med beskrivelsen av ruinen, er nok et romantisk motiv. Her settes ruinen inn i en organisk helhet. Også berømmelsen av de forfedrenes innsikt er, som tidligere vist, godt kjent i epokens litteratur. Den gamle tiden representerte en overlegenhet i forhold til samtiden. Til og med plasseringen av byen var upåklanderlig, for ikke å snakke om bygningene de en gang hadde reist!

Han forteller at de etter innkvarteringen ved overnattingsstedet, fikk en gutt til å vise dem veien frem til ruinen. Guttens kunnskap om ruinene og stedet, var ifølge Munch talende for den generelle kunnskap omkring dette temaet. På spørsmål om gutten visste hva de gamle murene betydde, svarte gutten: ”Aa, de sige at der engang skal have staaet en By.”³³⁰ Samtidens uvitenhet blir igjen gjenstand for diskusjon. Han beklager seg over sine samtidiges historiesans, i dette tilfellet de som bodde i Storhamar gårds nærområde. Han mente at det merkelig nok ikke eksisterte særlig mye av noen muntlig tradisjon, ”og dersom Vangs Bønder endnu veed Lidt om Hammer, da skyldte de dette mere til Fremmede og til Bøger, end til deres egne Traditioner”.³³¹ Indriekte sier Munch at de trenger opplysning, innføring i den stolte historien. Behovet for å opplyse massene var ikke uvanlig hos romantikeren. Men dette sitatet

³²⁸ Pedersen, ”Fra ruin til fortidsminne”, 110.

³²⁹ Munch, ”Den sidste Biskop i Hammer”, 77.

³³⁰ Ibid., 78.

³³¹ Ibid., 79.

viser også Munchs standpunkt innenfor gruppen av norske romantikere. Han hørte til i den høyre fløyen, blant de poetiske svermerne.³³² Svermerne er som romantikere flest opptatt av og tiltrukket mot de typiske objektene, som natur og folkeliv. Betegnende for denne høyrevridde gruppen er imidlertid at de anser disse objektene som ikke tilstrekkelig dannede. Det blir derfor kunstens oppgave å foredle dem.

Munch beskriver gåturen frem til Storhamar, et motiv han deler med Knutzen, som også omtaler vandringen frem til ruinen, om enn fra en annen kant. Det organiske aspektet er veldig tydelig. Naturens underverk overvelder nærmest Munch. Turen går gjennom skog og åpne sletter, før de endelig kommer frem til stedet hvor den gamle kaupangen hadde ligget,

omgivet af Mjøsens middagsblinkende Speil, som af en Glorie. Hvert af vore Trin berørte nu hellig Grund; vi lod de gamle Gader opstaae for vort indre Øie, medens vi gik hen over de Sletter, hvor de have staaet, og hvor deres Beboere have levet og lidt; men hvor nu det friske Hø laae slaet i Rader, og Kornet bølgedee henover deres Gravsteder.³³³

Natur og religiøs symbolikk preger dette avsnittet. Det er nok et talende eksempel på romantikkens symbolbruk. Det historiske stedet omtales som hellig, et relikvie. Og det organiske motivet er også sterkt tilstede. Naturen knyttes sammen med kulturen. Stedet er gjengrodd, et gravsted både i bokstavelig og billedlig forstand. Forfatterens innlevelse kommer tydelig frem, i det han ser for seg den døde byen og dens innbyggere. Man hører igjen kritikken av de nærmeste generasjonene, i det Munch beretter hvordan de gikk gjennom ”Hammer Gaards Ladebygninger, som alle ere byggede af deilige, tilhugne Stene; ak, man kan nok gjætte hvorfra!”³³⁴ Han beskriver domkirkeruinen og vektlegger dens storslagenhet og størrelse, som følger av at ”enhver af de større Piller neppe kan favnes af 3 voxne Mænd”³³⁵. Følgelig var rashaugene store, lik ”et rundt Bjerg bevokset med Græs og Træer, opstaaet som man tydelig kan see af Kirkens sammenstyrtede Mure”³³⁶. I dette ligger det at kirken må ha vært et stort og overveldende byggverk. Han roser middelalderens arkitektoniske utrettelser. Det dannes en kontrast til hans samtid, hvor hele det praktfulle bygget er forvandlet til en bevokst haug. Ruinens forfall, det at den gradvis nærmet seg naturen, var en viktig del av romantikkens forgjengelighetsmetafor. Han påpeker også at gårdens eier hadde frigjort noe av muren fra de enorme rasmassene.

³³² Sammen med blant andre Welhaven.

³³³ Munch, ”Den sidste Biskop i Hammer”, 80.

³³⁴ Ibid.

³³⁵ Ibid.

³³⁶ Ibid., 81.

Naar man staaer inde i Ruinerne og seer ud gjennem disse over Mjøsen, har man et yderst pittoresk Syn. Forgrunden dannes af store, vildt omkastede Steenblokke, noget længere borte har man den mægtige Søilerad, som Tiden har skatteret fra lyseblaat til dunkelrødt, og behængt med grønne Urter og Væxter; og endelig, bag enhver af de colossale Buer, og indfattet af disse som af en Ramme, aander et herligt Landskab af Søe, grønne Kyster og fjerne Bjerger.³³⁷

Dette storslåtte synet av historie og natur gjør inntrykk på Munch. Hans ”Medpillegrim”, som var en maler, begynte umiddelbart å forevige synet, i det han lagde ”en Skizze af dette sjældne Prospect”³³⁸. Munch selv fant ikke roen og erkjennelsen han lette etter fra inne i ruinene.

Fortiden traadte mig saa nær og haandgribelig imøde fra enhver af disse Stene, og stirrede paa mig med levende og hemmelighedsfulde Øine. Thi det har en ganske anden Art og Kraft, naar man saaledes opmaner Forfædrene paa de Steder selv, som deres Fod har betraadt, og omgivet af deres Øienvidner, end naar man i sit eget Kammer prøver paa at sætte sig tilbage til dem gjennem de døde Bogstaver.³³⁹

Her ser man den romantiske oppfatningen av ruinene som talende vitener. Den historiske nærkontakten er hva Munch leter etter. Han drives rundt på ruintomten og får stadig glimt fra den gamle tiden, men hver gang han forsøker å gripe den, så forsvinner den for ham, for deretter å dukke opp igjen. Han flykter derfor ut av ruinene, til et utkikkspunkt litt bortenfor. Der oppnår han endelig den klarheten han søker. Fra dette ståstedet, Bispeberget, mener Munch at man helst bør betrakte ruinene. Der får man den rette avstanden, og ser hvordan ruinene smelter sammen med landskapet.

Man smile ikke over dette meget Væsen med de stakkels tre eensomme Piller – vi have her i Norge saa faae Levninger af den Natur, at man ikke for ofte risikerer at komme i lignende Extase. Desuden skyldte vi den triste Rest af Hammer Domkirke al vor Kjærlighed og Omhyggelighed – vi have i lang Tid faret saa ilde med den. Thi det er ikke saameget Tiden, som Menneskenes Vandalisme, der har reduceret denne i Slutningen af det syttende Aarhundrede endnu saa prægtige Ruin, til hvad vi nu see.³⁴⁰

I det foregående sitatet blottlegges det romantiske mennesket, hans søken etter åpenbaringer, og hans endelige ”Extase” over synet av kirkens ånd. Hele scenariet, med ruinene og naturen, maner frem hans følelser. Stedet er besjelet. Men Munch plages av uretten som gjennom tiden var blitt gjort mot den engang så prektige domkirken. Han henter seg litt inn, og forteller om hva som var igjen av kirken før folk begynte å frakte steinen bort. Han gjenforteller det gamle sagnet om bruk av sten fra domkirken, i andre kirker og flere verdslige bygninger. Han forundrer seg over alt som er forsvunnet fra området. Hva som har hendt med restene av de

³³⁷ Ibid.

³³⁸ Ibid.

³³⁹ Ibid.

³⁴⁰ Ibid., 83.

andre bygningene, ”maa Gud vide”³⁴¹. Kun det han, i følge tradisjonen, identifiserer som klostret er det litt igjen av, men det er innlemmet i gårdens uthus. Til og med gatene er borte. Domkirkeruinen blir et konkret bevis på tingenes forgjengelighet. ”Det er altsaa kun Domkirkens tre Piller, som endnu vaage over de øde Gravsteder, ligesom dens tre Taarne forstummede over den levende og blomstrende Byes lavere Tage.”³⁴² Bebreidelsen han føler ovenfor de foregående generasjoner, er stor. Men han aner et håp for de gjenværende restene, ”Dette bliver dog vel nu fredet og sikkert, efterat Foreningen til Oldtidsmindes Bevaring har taget sig deraf.”³⁴³

Solen begynner å gå ned, og belysningen som da kommer, er helt etter Munchs smak, ”thi Mindets Glands er beslægtet med Aftenens”³⁴⁴. Det var en typisk romantisk oppfatning at ruinen best oppleves om natten og i måneskinn. Munch mener at den gode sommerlukten gjør at krønikens ord fortsatt kan gjelde for stedet, selv om alt det andre har gått tapt; ”Og var det ganske saare lystigt om Sommeren, naar man roede om Hammers Bye, og alle Urter og Træer de gav slig herlig Lugt fra sig.”³⁴⁵ Som oppholdet nærmer seg slutten, så tørster han etter en klokkes klang eller en fjern sang, ”som et Udtryk for Aftenlandskabets Sjæl”.³⁴⁶ Men han må innse at

Nu flyder ingen saadan Aftensang mere udover Mjøsens klare Flade; Hammer er stum. Men selv Stumheden har et Sprog i det udtryksfulde og uendelig vemodige Øie; og i dette læste jeg hiin Aften en liden Historie fra Bispestadens sidste Dage, som jeg her vil fortælle.³⁴⁷

Det han leste i Hamarkaupangens sjel, var historien som følger umiddelbart etter det ovenfor siterte inspirasjonsøyeblikket. Det er en over 40 sider lang historisk novelle om hendelsene i dagene rundt reformasjonens gjennomføring i Hamar. – Slik Munch ser for seg at det kunne ha foregått. Handlingen foregår rundt biskop Mogens og tre bipersoner som alle får livet forandret på grunn av reformasjonen og sitt forhold til den katolske troen. Han baserer seg noe på *Hamarkrøniken*, blant annet har han med ”realhistorisk informasjon” derfra. Han forteller om gatene, hagene og hvor vakkert det var der. Noen ganger siterer han direkte fra krøniken, for eksempel når biskopen tar avskjed med byen, andre ganger parafraserer han krønikens

³⁴¹ Ibid.

³⁴² Ibid., 84.

³⁴³ Ibid., 83.

³⁴⁴ Ibid., 84.

³⁴⁵ Ibid.

³⁴⁶ Ibid., 85.

³⁴⁷ Ibid.

tekststeder. I likhet med hans egen fortelling, starter også den fiktive fortellingen med en båttur inn mot byen.

Imidlertid nærmede de sig mere og mere til Staden, og den reiste sig med sine vidtstrakte Mure og Taarne op af de stille Vande, og hilste dem i al sin Skjønhed. Thi vel var allerede paa den Tid Hammers Glands og Vælde meget aftaget, og den kunde ikke længer stille sine 1400 vaabendytige Mænd naar det gjaldt; men den gamle Rises blinkende Harnisk stod der dog endnu helt og holdent, om end noget for vidt til Sønnernes spædere Lemmer. Stadens rige geistlige Stiftelser vare endnu et Middelpunkt for mange Interesser, og samlede om sig en tæt Ring af alleslags Næringsdrivende, saa det var klart og givet, at med den katholske Klerus stod og faldt Staden Hammer. Og netop nu drog der op et truende Uveir mod denne Byens Livsrod, som mod det hele Land, da Christian den Tredie af Danmark havde i Sinde paa een Gang at omstyrte den gamle Tro og den gamle Selvstændighed i Norge.³⁴⁸

Denne blandingen av historiske fakta, informasjon fra *Hamarkrøniken* og fri diktning er interessant. Det holder i denne sammenheng å påpeke at han kommer med en årsaksforklaring på hvorfor Hamar ikke skal overleve reformasjonen. Han ser det fatale i at hele byen var avhengig av geistligheten og kirkens drift. En slik forklaringstype hadde ikke mange forgjengere i tilfellet Hamarkaupangens historie. De som omtalte Hamars undergang, fokuserte mer på enkeltbegivenheter når de ville forklare dette. At Oslo ble hovedstad, samt Svartedauen, reformasjonen og syvårskrigen ble fremstilt som direkte årsaker. Den forklaringen Munch gir her er mer moderne, den er den viktigste hovedforklaringen som trekkes frem den dag i dag.³⁴⁹ Om dagene hvor biskopen hadde fått betenkningstid, skriver han:

En ængstelig Forventnings Stihed havde i disse Fristdage hvilet over Hammer By. Dens Borgere forholdt sig rolige, lod Krigsfolkene raade og Begivenhederne have deres Gang, uagtet de vel maatte vide, at blev Geistlighedens magt og Rigdom knækket i Hammer, saa fik Byens Næringsliv ogsaa sit Banesaar.³⁵⁰

Da trosskiftet var et faktum, kommer Hamar ”i verdslige Lehnsherres Magt, og hensygnede endnu en 30 Aar, indtil det ved de Svenskes Indfald 1567 blev brændt, plyndret og jævnet med Jorden”³⁵¹. Samtidig som reformasjonen gjennomføres, dør også en av bipersonene i fortellingen. Denne jomfru Karine var en meget from dame, og ”Med hende døde Kirkens Poesi i Norge, og den lange protestantiske og prosaiske Graaveirstid tog sin Begyndelse.”³⁵² Den katolske troen fremstilles i forherligende vendinger. De troende i hans fortelling er

³⁴⁸ Ibid., 87.

³⁴⁹ Faktisk er Claussøn inne på denne tanken, men i motsetning til Much ser han ikke omfanget av den.

³⁵⁰ Munch, ”Den sidste Biskop i Hammer”, 118.

³⁵¹ Ibid., 128.

³⁵² Ibid., 100.

fromme, ærlige og gode mennesker. En av de andre bipersonene, som går over til den andre siden, blir fremstilt i negative vendinger, og får et kort og ulykkelig liv. Avslutningsvis forteller han om biskopens tid i Anderskov kloster. Piken som fulgte med ham fra Hamar, hadde han fått plassert hos ”en from adelig Dame, der var bleven den gamle Cultus tro”³⁵³. Piken besøkte den gamle biskopen i klostret nesten hver dag,

... naar det var Sommer og smukt Veir sad hun da ved hans Side paa Steenbænken under den store Lind ved Klosterporten, og de taltes ved om forsvundne Tider, om Jomfru Karine, om Hammers Skjønhed og Herlighed. Da længtedes deres Hjerter saare derefter, og naar de saa hørte Aftenklokken fra den nære Landsbye, da tænkte de sig at det var Klokketonerne fra Hammers Domkirke, der over Hav og Bjerge svævede til dem med en Hilsen fra Mjøsens og fra Hjemmet.³⁵⁴

Slik avslutter Munch fortellingen med et lengelssukk tilbake til den katolske tiden og dens herlighet, bundet sammen med hans egen tid via klokkeklangen som han selv lengtet etter å høre.

Munch er den mest typiske representanten for norsk ruinromantikk. Det kommer tydelig frem at han hadde meget god kunnskap om idégrunnlaget i romantikkens ruinsyn. Han benytter seg i overflod av epokens metaforer og temaer. Forfedrenes ubetenksomhet plager Munch, samtidig som restene etter den gamle byen får frem den ekte romantiske stemning i ham. Stedet besjeles, og åpenbaringene han får blir formidlet med metaforer. Gjennom denne bruken av romantiske symboler fremstiller han Hamarkaupangen og den katolske tiden i et meget gunstig lys. Munch beklager hvordan den gamle kaupangen har endt opp, men han har et håp om en snarlig fredning av ruinene.

Knutzens dagboknotat gjenspeiler også i høy grad en romantisk tankegang, og særlig et romantisk forhold til ruiner. I Hamars tilfelle er han den første som så tydelig uttrykker disse idéene. Samtidig er hans tekst beskjedne i forhold til for eksempel Munch, som bruker den romantiske symbolikken fullt ut. Knutzen fremstiller det vemodige i ruinenes tilstedeværelse, at de er minnesmerker over en død by. Sånn sett beklager han Hamars undergang. Påvirket som han er av de romantiske føringene, har han allikevel glede av disse levningene, akkurat som Munch. Han synes at de er vakre, både isolert sett, og i samspill med naturen rundt. Utover å nevne at byen ble ødelagt i 1567, går ikke Knutzen i nevneverdig grad inn på den

³⁵³ Ibid., 128.

³⁵⁴ Ibid.

gamle historien. Han konsentrerer seg om det han selv kan se, og ikke minst føle. Domkirkens fortidige storhet kommer tydelig frem for ham, og dette igjen reflekterer selve byens betydning.

Fortellingen ”Staden Hammer (En historisk Skizze)” priser innsikten som forfedrene la for dage da de valgte ut stedet hvor Hamar skulle ligge. Byen ble anlagt for å få i gang handelen i innlandet, noe som gikk helt etter planen. Byens mange fordeler fremheves, i det fortellingen i stor grad støtter seg på *Hamarkroniken*. De positive trekkene fra kroniken overdrives og gjøres enda mer positive i denne artikkelen. Fortellingen appellerer til følelesene, i fremhevingen av byens umåtelige idyll. Forfatterens budskap er at Hamar fortsatt ville gjøre ”betydelig Nytte for Staten i Almindelighed”. Slik kan ”Staden Hammer” leses som en oppfordring til igjen å anlegge en by på det såre beleilige stedet ”ved Mjøsens yndige Bredder”³⁵⁵.

Asbjørnsens tekst om Hamar i *Norge fremstillet i tegninger* presenterer flere innfallsvinkler til stedets gamle historie, preget av nasjonalromantisk tankegang. Den gjengir to typiske romantiserende illustrasjoner knyttet til det historiske stedet. Den fremstiller videre, på en nøktern måte, byens grunnleggelse og undergang. Historien fra byens velmaktsdager fortelles med støtte i *Hamarkronikens* opplysninger. Leseren får også et utdrag fra Sverdrups beskrivelse av domkirkens interiør. Den romantiske fiktive fortellingen fra ”Jernbarden” priser den gamle kaupangen og avgjørelsen om å opprette en ny kjøpstad på stedet.

Like mye som disse fire tekstene er fremstillinger av Hamarkaupangen, så er de fremstillinger av Hamar fra deres egen samtid. Alle tekstene beveger seg fra sin egen tid, gjennom domkirkeruinen, til middelalderen. De er i varierende grad påvirket av de romantiske idéene. I tillegg til å prise ruinene og de gamle tiders unikum ut fra romantiske motiver, ønsker de enkelte forfatterne også å meddele noe om den samtidige situasjonen. De uttrykker misnøye over ødeleggelsen som byen har blitt utsatt for. Men de håper at de beskjedne restene kan bli gjort gjenstand for bevaring. Hamarkaupangens levninger bidrar også til oppfordringer om en nyopprettelse av Hamar. Ruinen vitner om fortidig storhet, og Hamarkaupangen fremheves som forbilledlig. Det ble et viktig poeng at den var utprøvd og hadde bevist sin levedyktighet. På grunn av dette måtte den opprettes på ny.

³⁵⁵ -n, ”Staden Hammer (En historisk Skizze)”, 110.

Kapittel 8: Nasjonsbyggingen

I tiden etter 1814 ble det viktig å fremheve Norges nasjonale særart. Dette ble gjort for å distansere seg fra den gamle unionspartneren Danmark, og for å finne frem til et felles holdepunkt for nordmenn. Frem til 1814 hadde Norge formelt sett vært en del av Danmark i 400 år, og Norge var som begrep nokså innholdsløst. Derfor måtte man på ny skape en nasjonal identitet. En viktig del av denne jobben ble å forske på språk og historie. Den kulturelle nasjonalismen som sådan var et europeisk fenomen. Etter napoleonskrigene og urolighetene på begynnelsen av 1800-tallet, var det mange nasjoner som trengte å finne et samlingspunkt. Og i Norge tjente altså den kulturelle nasjonalismen som en frigjøringsprosess fra det danske kulturelle hegemoni. Impulser fra europeisk åndsliv var med på å omforme religion, vitenskap og filosofi.

Norges voksende innbyggertall førte med seg økonomisk vekst og omstillinger. Fra å ha vært et bondeland ble det et økt press på byer og tettsteder. Det ble derfor et behov for utvikling innenfor kommunikasjon og samferdsel. Alle disse forandringene skapte behov for forankringspunkter. Derfor ble det i denne perioden dannet mange nye foreninger, blant annet ideologiske og kulturelle.³⁵⁶ Den historiske vitenskapen utviklet seg veldig på denne tiden, og det ble etablert samlinger for blant annet oldfunn. Middelalderen, da Norge fortsatt hadde sin selvstendighet, ble i økende grad gjenstand for forskning. Man opprettet også en nasjonal forening som skulle ta seg av fortidsminnene. Kunsten reflekterte denne interessen for det nasjonale. Billedkunsten dyrket den gamle historien og den norske naturen, begge deler i foredlet form.³⁵⁷

Fortidsminneforeningen

Frem til 1830-40 var domkirkeruinen nesten helt skjult av rasmasser. I perioder hadde mye stein blitt fjernet og brukt til andre formål, men ikke alt var borte, og på begynnelsen av 1800-tallet var tomten preget av kaos. Det er ikke registrert noen motstand mot at stein fra ruinen ble brukt til bygningsmateriale ved andre kirkebygg i distriktet. Dette kan man tolke dithen at ruinen ikke hadde noen egenverdi. Men så fant det sted en holdningsendring. Landets historie

³⁵⁶ Seip, "Nasjonsbygging-folkestyre-idékamp. Utviklingslinjer på 1800-tallet", 16.

³⁵⁷ Ibid., 21.

ble vektlagt som en synliggjøring av egenart og selvstendig nasjonalitet. Levningene fra fortiden ble sett på som fortidsminner, og som manifestasjoner av nasjonens historie. De fikk en meningsstatus og verdi. En salgskontrakt fra 1847 gjenspeiler denne nye holdningen til domkirkeruinene. ”Skjønt Ruinerne ere indbefattede i det Sælgeren forbeholdte Territorium, tillades det dog Kjøberen derfra at forsyne sig med Steen til Kalkbrænderiet og Gjødning til sine Agre, dog saaledes, at Ruinerne ikke derved beskadiges.”³⁵⁸ Selgeren ønsket at ruinen skulle få stå mest mulig urørt. Selgeren var general Erik Anker, som i 1830-årene bygde opp parkområdet i pakt med samtidens hageidealer. Som nevnt tidligere, begynte han i denne sammenheng å grave frem søylerekken, som han ville integrere i det romantiske hageanlegget. Han avsluttet i 1844, da søylerekken var frigjort helt ned til sokkelnivå.³⁵⁹

Med romantikken ble det ble skapt et grunnlag for statusendring og for en ny tilnærming til kulturminnene. Romantikken bidro altså til domkirkeruinens nye status ved å gi grunnlag til vernetanken, men det var ennå ikke formulert noen klart begrunnet vernefilosofi. De romantiske tekstene formidler nettopp denne holdningsendringen. –De påpeker det unike ved domkirkeruinen, og flere uttrykker et ønske om at de må behandles på en forsvarlig måte.

Samme år ble Foreningen til norske Fortidsmindemærkers Bevaring, heretter Fortidsminneforeningen, stiftet. En som hadde avgjørende betydning for det norske kulturminnevern generelt, og dannelsen av Fortidsminneforeningen spesielt, var Johan Christian Dahl, 1788-1857.³⁶⁰ Som kunstprofessor i Dresden var han en del av et historisk interessert miljø, blant annet var han medlem i Alterthums-Vereine, en gruppe med mål innen fortidsvernet.³⁶¹ Som landskapsmaler foretok Dahl fem store og avgjørende norgesreiser som inspirerte ham til

³⁵⁸ Salgskontrakt mellom Erik Anker og Carl Ferdinand Krog, datert 10. april 1847. I Sør-Hedmark sorenskriverembete Pantebok 6A, 1844-50, foli 298, nr. 21. Gjengitt i Pedersen, ”Fra ruin til fortidsminne“, 106.

³⁵⁹ I ”Fra ruin til fortidsminne“, 128-133, fremhever Pedersen Ankers innsats for området, en innsats som i tidligere sammenhenger har blitt fremstilt i et negativt lys. Ankers innsats har også blitt overskygget av Fortidsminneforeningens arbeid på området. Det kan ”ikke være riktig at det var [Foreningen til norske fortidsminnemærkers bevaring] som tok initiativet til fremgravningen av domkirkeruinen på Hamar i slutten av 1840-årene, en påstand man ikke sjelden treffer på.” Pedersen, ”Fra ruin til fortidsminne“, 129. Ved hjelp av illustrasjoner fra 1824, 1834 og 1844 viser Pedersen at søylerekken i løpet av disse årene ble frilagt. Han foretar en renvasking av Ankers intensjoner og innsats. Han argumenterer også for at Ankers motiver ikke kun var av økonomisk art, men også begrunnet i historisk interesse. Han var påvirket av sin samtids begeistring for fortidsminner.

³⁶⁰ Johan Christian Klausson Dahl, 1788-1857. Han hadde syv års kunstnerutdannelse fra København og Dresden. Dresden var et viktig kultursentrum, og han var professor ved kunstakademiet. Han ble boende i Dresden livet ut. Han var sterkt påvirket av de europeiske tankene omkring kunst og fortidsminner. Dahl regnes som en av opphavsmennene bak den nasjonalromantiske tanken i Norge.

³⁶¹ Utover på 1820-tallet ble det dannet flere slike foreninger i Tyskland. De var opptatt av kulturminnene både som historiske minnesmerker og kunstverk. Dahls forening var fokusert rundt å etterspore, dokumentere og drive vedlikehold av fortidsminner, samt å informere om dem til allmennheten. Redningstanken sto sterkt, siden mange fortidsminner var truet av tilintetgjørelse på grunn av nye samfunnsforhold og menneskelig uforstand.

bevaring av norske fortidsminnesmerker. Dahl videreførte disse tankene til sin elev, Joachim Frich, 1810-1858.³⁶² Frich ble initiativtageren til stiftelsen av Fortidsminneforeningen. Norge hadde i begynnelsen av 1800-tallet lite kompetanse når det kom til folk som kunne arbeide for en slik forening. De aktuelle kandidatene begrenset seg til en gruppe embetsmenn med spesialinteresser innenfor historien, i tillegg til kunstnere og noen få profesjonelle historikere. De hadde liten eller ingen kunnskap og erfaring i arkeologisk utgravning og restaurering av gamle bygninger.

Opprettelsen av Fortidsminneforeningen står i sammenheng med den kunstneriske oppdagelsen av Norge. Billedkunstnernes oppdagelse av kulturarven, særlig utenfor byene, førte til tanken om bevaring av den materielle kulturen.³⁶³ For Hamars vedkommende var det av betydning at blant annet Frich tidlig besøkte stedet. Han var der ved flere anledninger, og gjorde skisser til senere malerier. I artikkelen ”Historien 1844-1914”, ser Dag Myklebust på årsakene til Fortidsminneforeningens opprettelse. Han mener at det ikke er noen grunn til å sette stiftelsen av foreningen inn i en større nasjonalromantisk bevegelse, slik det har vært vanlig å gjøre.³⁶⁴ Mykland mener at den manglende forståelsen som samtiden viste for Dahls saker, tyder på at det ikke var noen bred strømning for et aktivt kulturminnevern i Norge på denne tiden. På andre områder passer imidlertid stiftelsen inn et samtidig mønster. Som tidligere nevnt var det en høy frekvens i organisasjonsdannelsen på 1800-tallet. Dessuten var Fortidsminneforeningen en importert idé, og således i overensstemmelse med strømningene ellers i Europa.³⁶⁵ Myklands påstand om at stiftelsen av Fortidsminneforeningen ikke var en del av den nasjonalromantiske bevegelsen, har utvilsomt noe for seg. Blant annet er det få eller ingen spor av nasjonalromantisk tankegang i korrespondansen knyttet til foreningen.

Til tross for dette, så står stiftelsen i nær sammenheng med nasjonalromantikken, og dens arbeid kan enkelt ses i sammenheng med den pågående nasjonsbyggingen. Nasjonalromantikerene spilte en viktig rolle innenfor både Fortidsminneforeningen og nasjonsbyggingen. Den typiske virksomheten knyttet til nasjonsbyggingen, med studiet av den eldre historien og andre norske særegnheter, ble i høy grad dekket i og med arbeidet med fortidsminnene.

³⁶² Joachim Christian Geelmeyden Gyldenkrantz Frich, 1810-1858. Han var kunstmaler og utdannet ved kunstakademiet i København og under Dahl i Dresden. Frichs historieinteresse ble gjenspeilet i hans arbeider. I tillegg til landskapsmotiver, produserte han mange tegninger av folkedrakter og fortidsminner. Av ettertiden Frich som en av de fremste nasjonalromantiske kunstnerne i Norge.

³⁶³ Dag Myklebust, ”Historien 1844-1914”, *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring: Årbok 1993*, (Oslo, 1994), 203.

³⁶⁴ Ibid.

³⁶⁵ Ibid.

Foreningen til norske Fortidsminnesmærkers Bevaring anno 1844 forfektet det nye og bredere synet på fortidsminnesmerker og gjorde at det ble kjent i Norge. Gjennom hele den første tiden var Dahl en sterk pådriver gjennom sin formidlig av erfaringer fra Dresden. Under en norgesreise rundt 1845 så Dahl flere fortidsminner han mente burde undersøkes og bevares, blant annet fikk han et glimt av domkirkeruinen på Storhamar. Han skrev i den forbindelse et brev til *Fortidsminneforeningen*. Om domkirkeruinen skriver han:

Ruinen af Storhamar kan jeg ei sige stort om, jeg fik kun et meget fløgtig Blik ifjor da jeg paa Dampskibet ilede der forbi. Det synes at have været en Basilika med to Sideskibe hvoraf Levningerne af det indre høye midtskib er tilbage. Kirken er fra en tidligere tid i Normannisk stil lig de ældre engelske og skotske Kirker³⁶⁶

Utdraget viser en rent kunnskapsmessig tilnærmelse. Han foretar en stilbestemmelse ved hjelp av sammenligning og historisk kunnskap. Ved domkirken fant han fellestrekk annen med normannisk kirkearkitektur. Dette er den første kjente stilattribusjonen i domkirkens tilfelle.³⁶⁷ Vi vet også at Frich i 1845 foretok en reise i Norge på Fortidsminneforeningens regning. Ved denne anledningen tok han en skisse av domkirkeruinen, som senere ble til et svært romantisierende maleri. Formålet med reisen var å avtegne forskjellige fortidsminner, men han må også ha kartlagt dem, til bruk for foreningens videre arbeid. Men dette var ikke første gang Frich var på Hamar. Også i 1842 og 1843 var han på stedet og tok skisser av domkirkeruinen og området rundt.

I et brev til Fortidsminneforeningen datert 11.11.1847 anbefaler styremedlemmene Nebelong og Frich en undersøkelse av domkirkeruinen. I brevet forteller de om en befaring på Storhamar i september samme år, som ble foretatt for om ”muelig fatte en Plan til deres Fuldstændige Udgraving”³⁶⁸. De konkluderer med at ”Ruinerne af Storhammer Domkirke fandt vi fuldkommen værdige Directionens Opmærksomhet.”³⁶⁹ Utgravningene av domkirkeruinen på Storhamar hadde imidlertid allerede begynt. Den 28. september 1847 satte de i gang, og arkitekt Nebelong var sammen med riksarkivar Lange³⁷⁰ ansvarlig for arbeidet.³⁷¹

³⁶⁶ Brev fra Dahl til *Fortidsminneforeningen*, datert 24.06.1845. Gjengitt i Pedersen, ”Historien om historien“, 36.

³⁶⁷ Ibid., 37.

³⁶⁸ Brev fra Nebelong og Frich til Fortidsminneforeningen, datert 11. november 1847. Gjengitt i Pedersen, ”Historien om historien“, 40.

³⁶⁹ Ibid., 41.

³⁷⁰ Christian Lange var arkivar og styreformann etter Keyser. Han skrev *De norske klostres historie i middelalderen*. Han var også med på å starte utgivelsen av det sentrale kildeverket *Diplomatorium Norvegicum*. Både Rudolf Keyser og Christian Lange må ha spilt en stor rolle i forbindelse med igangsettelsen av utgravningen av domkirkeruinen. Keyser var fortidsminneforeningens første formann, og skrev bl.a. *Den norske kirkes historie unde katolisismen*. Den epokebestemte middelaldreinteressen var med andre ord sterk hos fortidsminneforeningens sentrale medlemmer i dens første tiden. Pedersen, ”Historien om historien“, 39.

Dette var Fortidsminneforeningens første prosjekt etter utgravningen av klosterruinen på Hovedøya.

Arbeidet de utførte ved domkirkeruinen må anses som pionérarbeid.³⁷² Det faglige hovedformålet for gravningen var ”Ruinens Rensning”, altså å frigjøre murene fra rasmassene. Deres oppgave var å finne tilbake til det opprinnelige gulvnivået, samt etter hvert lage kart og tegning av grunnplanet. Det ble imidlertid åpnet noen graver, stikk i strid imot instruksene. Dette ble fulgt av skarpe reaksjoner fra foreningens ledelse.³⁷³ Utgravningen av domkirkeruinen ble preget av misforståelser innad i Fortidsminneforeningen og uenigheter med Storhamars grunneier. Da gravningen ble stanset av telen vinteren 1847, stanset også samarbeidet mellom foreningen og grunneieren. Fortidsminneforeningen ville ikke oppgi utgravningen av domkirken, men innfant seg med at de måtte vente til en bedre anledning. Dermed var det kun koret i domkirken som ble ryddet.³⁷⁴

Fortidsminnevernet var et resultat av en sammensatt prosess over lang tid, bestående av mange faktorer. Den økende interessen for ruiner som begynte å spre seg tidlig på 1800-tallet, og som i Norge ble tydelig fra 1830-40-årene, førte til at man gjorde tiltak for å bevare ruinene. Selv om Fortidsminneforeningens arbeid med domkirkeruinen ikke var noen stor suksess, så bidro det til å sette søkelyset på ruinens verdi, og mer generelt, historien om det gamle Hamar.

³⁷¹ I ”Historien om historien“ foretar Ragnar Pedersen en kritisk gjennomgang av *Fortidsminneforeningens* utgravning av domkirkeruinen. Han peker der på flere ugunstige forhold og resultater forbundet med foreningens arbeid på området. Iflg. ham var Nebelong og Lange tilsynelatende aldri på Storhamar for inspeksjon. Dermed forekom det etter hvert en del misforståelser i forhold til hvor mye det skulle graves.

³⁷² Pedersen, ”Historien om historien“, 45.

³⁷³ Pedersen hevder i ”Historien om historien“, 52, at denne skarpe reaksjonen hadde sin grunn. Et svært tradisjonsfast sagn går ut på at det fant sted kongebegravelser i domkirken i middelalderen, og at det følgelig fantes kongegraver på stedet. Dette sagnet nevnes blant annet i Nils Sverdrups skrift fra 1707. Da domkirkeruinen ble utgravd i 1840-50-årene, var historieforskningen sterkt personorientert. Det å finne graver etter konger eller stormenn ble nærmest oppfattet som en åpenbaring fra fortiden, og var en stor begivenhet. De sterke reaksjonene som kom fra Fortidsminneforeningens ledelse, tolkes av Pedersen som et bevis på at de selv ønsket å foreta gravåpninge, i håp om å kunne identifisere levningene. En slik holdning ville ha vært helt i overensstemmelse med tidens historieinteresse. Antagelig var det to biskopgraver de fant i 1847.

³⁷⁴ I de 37 årene som gikk fra 1847 til 1884 var det ikke noe tilsyn og vedlikehold. En mer systematisk utgravning og istandsettelse ble foretatt i 1884-85 under ledelse av ingeniør J.F.Didrikson. Den videre historien er lang og kronglete. I og med loven om ”Fredning og Bevaring af Fortidslevninger ” av 1905, ble domkirkeruinen automatisk fredet og stilt under offentlig vern.

Gjenopprettelsen av Hamar

For nyopprettelsen av Hamar var det de økonomiske argumentene som til slutt ble avgjørende, men det var ikke med dem det hele startet. Nødvendigheten av en ny kjøpstad i Oplandene hadde vært påpekt allerede på 1700-tallet. Jens Christian Berg var en av dem som ønsket opprettelse av en by i Oplandene. Tidlig på 1800-tallet så han på mulighetene av å opprette en by i innlandet i sammenheng med byggingen av en kanal frem til Mjøsa.

Ønsket om å gjenopprette Hamar hadde imidlertid flere ganger gjennom årenes løp blitt uttrykt på andre arenaer enn den politiske. Fra midten av 1700-tallet virker det som om beboerne på det gamle Hamars område hadde formulert et behov for gjenopprettelse. Dette kommer tydelig frem i diktet som var skrevet i anledning kongebesøket I 1733, og i Schønings tekst. *Hamarkrøniken* hadde gjennom alle disse årene vært en påminner om at det tidligere hadde stått en viktig by på stedet. På 1700-tallet ble denne gullalderdrømmen mer levende. Gjennom Berg videreføres tanken til de romantiske tekstene om Hamar. Mange av dem har dette som et av sine viktigste budskap. Deres begrunnelse er Hamarkaupangens eksistens og undergang, manifestert gjennom domkirkeruinen. Domkirkeruinen fungerte som et høyverdig symbol på en stolt fortid som var borte. På denne måten ble den et påbud om å gjenreise det tapte. Slik ble *Hamarkrøniken* og domkirkeruinen viktige påminnere og motivasjonsfaktorer for å sette den gamle drømmen ut i live. Og ved overgangen til et nytt århundre begynte de samfunnsmessige og politiske forholdene å modnes for denne tanken.

I Norge generelt var de nasjonale strømningene i emning, og man ønsket i den sammenheng å handle til landets beste. På begynnelsen av 1800-tallet lå Oplandene etter i utviklingen, og det var ønsket at man kunne finne måter å skape vekst her. Forslaget om å anlegge en innlandsby ble nevnt med jevne mellomrom, og man trodde stadig at det skulle komme resultater, men ingenting hendte. Politisk sett ble dermed historien bak Hamars tilblivelse en kronglete historie bestående av argumenter og motargumenter som kjempet om å vinne frem og få Stortingets gunst. Denne prosessen varte i over 35 år og foregikk hovedsakelig i tre etapper, fra 1812 til 1816, fra 1822 til 1827 og fra 1840 til 1848.³⁷⁵

Selskabet for Norges Vel skulle komme til å spille en viktig rolle i prosessen frem mot nyopprettelsen av Hamar. Det ble stiftet i 1809, da napoleonskrigene førte til dårlige kår og

³⁷⁵ Ragnar Ødegaard, "Bakgrunnen for opprettelsen av Hamar by", *Fra kaupang og bygd 1989*, årbok for Hedmarksmuseet og Domkirkeodden, (Hamar, 1989), 43.

isolerte Norge fra Danmark. Selskapet skulle arbeide for Norges beste, og blant fanesakene ble kravet om opprettelse av et universitet i Norge. Dette kravet var oppstått i og med opplysningstidens rasjonalisme og begynnende vitenskapeliggjøring.³⁷⁶ Kampen for et universitet var en viktig patriotisk sak og nært knyttet til fremveksten av en norsk selvbevissthet.³⁷⁷ Med åpningen av universitetet i Kristiania i 1813 ble en av grunnsteinene i det nasjonale byggverket lagt.³⁷⁸

Selskabet for Norges Vel ønsket å fremme opprettelsen av norske institusjoner og følelsen av å være norsk. I og med sin innsats var det en av de viktigste aktørene innenfor det patriotiske nasjonsbyggingsprosjektet. Den historiske forskningen var viktig i denne sammenheng. Selskapet utlyste med jevne mellomrom historiske prisoppgaver, de anla en diplomsamling og planla oversettelse og utgivelse av Snorre. I 1811 utlyste de en prisoppgave med følgende ordlyd:

Vilde det være til Gavn eller Skade for Oplandene i Aggershuus Stift om Hammer Bye ved Mjøsen atter blev opbygd og forsynet med Kjøbstads-Privilegier; eller er noget andet Sted i Aggershuus Stift mere bequem til en byes Anlæggelse i Oplandene; men, ifald Anlæggelsen af en saadan Bye i Oplandene ansees gavnlig, hvilke ere da de hensigtsmæssigste Midler til dette Øiemeds Opnaaelse?³⁷⁹

De ønsket altså å sette søkelyset på muligheten av å igjen opprette en kjøpstad på Hamars grunn. På denne måten ble Hamar et mulig prosjekt innenfor nasjonsbyggingen. Men samtiden manglet åpenbart ekspertise innen planleggingsspørsmål, for det kom ikke inn noen besvarelser på oppgaven, til tross for at prisen var på 200 riksdaler.

Året etter, i 1812, startet den egentlige prosessen, ved at amtmannen i Christians Amt³⁸⁰ søkte departementet om å få anlegge tre markeder på vestsiden av Mjøsa, blant annet et ved Lillehammer.³⁸¹ Dette forslaget ble etterfulgt av en rekke utredninger. Søknaden ble til slutt innvilget, og i tillegg ble amtmannen bedt om å sette sammen en kommisjon til utredning av hvor og hvordan man kunne anlegge en by ved Mjøsa. Kommisjonens forslag var å anlegge en by ved Lillehammer i Christians Amt. Østliggende steder var ikke nevnt, og kommisjonen besto heller ikke av folk fra Hedemarken.

³⁷⁶ Ebbestad Hansen, "Pietisme-Rasjonalisme-Patriotisme", 379.

³⁷⁷ Sørensen: *Kampen om Norges sjel*, 411.

³⁷⁸ Ebbestad Hansen, "Pietisme-Rasjonalisme-Patriotisme", 380.

³⁷⁹ *Budstikken* nr. 10 og 11 for 1811. Kfr. Nr. 79 samme år. Gjengitt i Ødegard "Bakgrunnen for opprettelsen av Hamar by", 42.

³⁸⁰ dagens Oppland.

³⁸¹ Hovedargumentene var for å bekjempe landkremmeriene og for å få ordnede markeder for bøndene. Behov for å regulere kjøp og salg. For lang avstand til Christiania, som var nærmeste by. Kremmerne var et stort problem. Kjøpmennene i hovedstaden var på sin side mot opprettelsen både av marked, landkremmer og kjøpstad.

I denne sammenheng ble universitetslektor Gregers Fougner Lundh, 1786-1836, i 1815 bedt om å komme med en betenkning.³⁸² Fougner Lundh var da i ferd med å opparbeide seg en viktig posisjon gjennom sitt patriotiske arbeid for Norge. Han behersket mange emner og gjorde en stor innsats for organiseringen og videreformidlingen av Norges eldste historie.

Fougner Lundhs betenkning av 25. mai 1816 konkluderte med at Storhamar var det rette stedet å anlegge en ny by.³⁸³ Dermed hadde departementet to stedsalternativer. Saken hadde ennå ikke kommet til Stortingsnivå, og opphevelsen av unionen mellom Danmark og Norge satte en foreløpig stopper for utføringen av vedtakene. Nedprioriteringene førte imidlertid ikke til at saken ble glemt.

I 1820-21 ble *Hamarkrøniken* med kommentarer av Fougner Lundh trykket i *Budstikken* i Christiania, under tittelen ”Om Oplandenes gamle Bye Hammer”³⁸⁴. Dette tidsskriftet var organet til Selskabet for Norges Vel, og mjøsby-saken var et stadig tilbakevendende tema. Bladets redaktør var Jens Christian Berg, og sammen med Fougner Lundh var han en ivrig bidragsyter i *Budstikken*. Berg var selv godt kjent med Hamars gamle historie, og hadde 20 år tidligere gjort en innsats for å gjøre krøniken kjent. Gjennom sin presentasjon fikk Fougner Lundh anledning til å knytte den gamle middelalderbyen på Storhamar til idéen om et nytt byanlegg på samme sted. Hans håp var at saken igjen kunne diskuteres på departementsnivå.

I 1822, samme år som Fougner Lundh ble medlem av Selskabet for Norges Vel, ble han oppfordret av departementet til å komme med en ny, mer grundig betenkning og forslag om et byanlegg på Oplandene. I 1823 fremla han to betenkninger angående denne saken. Den første angikk selve gården og inneholdt et gunstig tilbud til staten om erhvervelse. Den andre betenkningen dreide seg om byanlegget, *Forslag til Anlæggelse af en Landstad ved Mjøsens Bredder paa Hedemarken i østre Oplandenes Amt*.

Forut for denne avhandlingen foretok han grundige befaringer på Storhamar. Fra disse befaringene er det bevart et par skisser. De er viktig dokumentasjon angående både

³⁸² Gregers Fougner Lundh, ble i 1822 professor i teknologi og statsøkonomi, med plikt til å holde forelesninger over ”landhusholdning og statsøkonomi”. Han var også bestyrer av diplomsamlingen og holdt forelesninger i diplomlære. Blant annet hentet han hjem norske middelalderarkiver fra utlandet (Münchenerarkivet) og planla et norsk diplomatarium. Han var drivkraften bak stiftelsen av Samfundet som utga *Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie*. (Utkom i 6 bind 1833—39) Absalon Taranger: ”Historie”, 23.
<http://runeberg.org/ilnolihi/4/0023.html> (opp søkt 10.04.07).

³⁸³ Ødegaard, ”Bakgrunnen for opprettelsen av Hamar by”, 49.

³⁸⁴ *Fuldstændig Beskrivelse over gamle Storhammer By, som i fordums Dage blomstrede paa Hedemarken, med mange Kirker, Klostere og andre Herligheder, som alt er gaaet til Grunde, tilligemed sandfærdig Beretning om den bekjendte store Sjø-Orm i Mjøsen, og de mange underlige Jærtegn, som viste sig for den sidste Biskop i Hammer*, utkom i Christiania i 1842 (Utgitt av Ludvig Risum), og var i store trekk tuftet på Fougner Lundhs utgave.

ruinen, hagen og de nyere bygningene på området. En akvarell fra 1820 avbilder de nyere bygningene og domkirkeruinen. Her vises også de enorme haugene med rasmasser. Fra 1823 har man en tegning av domkirkeruinen. Den viser søyleraden som nesten halvveis opp er dekket av rasmasser.³⁸⁵ Han tegnet også et kart over Storhamar i 1821. Fougner Lundh må ha hatt god tilgang på informasjon om stedet. Storhamars eier, Fredrik Borchgrevink, hadde nemlig vært gift med Fougner Lundhs søster.³⁸⁶

**Gregers Fougner Lundh: Forslag til Anlæggelse
af en Landstad ved Mjøsens Bredder paa Hedemarken i østre Oplanden Amt, 1824**

Fougner Lundh laget en detaljert skisse av hvordan en by kunne anlegges på Storhamar.³⁸⁷ I bokens fortale kommer det forøvrig frem at han i utgangspunktet ville være anonym, for å unngå blanding av sak og person, men dette ble lagt til side da han ble underrettet om at et motangrep var underveis. Han ville derfor gi slipp på sitt “lovlige Inkognito“, for å, “naar der endelig skal være Krig træde mine forvendtede Modstandere under Øine“³⁸⁸. Fougner Lundh var klar for å kjempe for anleggelse av en ny kjøpstad på Hamarkaupangens grunn.

I fortalen benytter han anledningen til å utdype og understreke det han mener er viktigst i forbindelse med samfunnsutviklingen. Han vektlegger betydningen av kommunikasjon, industri og byer. Disse tre faktorene mente han at var avgjørende for at landet skulle fungere og utvikle seg videre. Fougner Lundhs utredning gjenspeiler i aller høyeste grad noe tidstypisk. Basert på en patriotisk tankegang ønsket han å bygge opp Norge. Gjennom sin utdanning hadde han omfattende kunnskap om samfunnskraftene og mekanismene som avgjorde utviklingen. Hans fremstilling er preget av hans faglige bakgrunn og fremstår som grundig og tydelig. Innimellom de faglige diskusjonene og redegjørelsene, trekker han inn historien om Hamarkaupangen. Den blir brukt som bakgrunnsmateriale og som argument for en nyopprettele av Hamar.

³⁸⁵ I en tekst under tegningen står det: “Tegnet fra lysthuset i haven klokka 10-12, formiddag 21 august 1823“.

³⁸⁶ Barbara Margrethe Lundh, 1792-1819.

³⁸⁷ Han har forslag ang. kvartaler, hus, gater, torv, inndeling og anordning. Betenkingen hadde mange bilag, blant annet flere tabeller og kart. For eksempel et spesialkart over Storhamar gård og et hydrografisk kart over Storhamars havn. Disse dokumentene var tenkt å skulle følge lovforslaget til Stortinget i 1824, og ble av økonomiske hensyn ikke med i selve boken.

³⁸⁸ Fougner Lundh, *Forslag til Anlæggelse af en Landstad ved Mjøsens Bredder paa Hedemarken i østre Oplanden Amt* (Christiania: Jacob Lehmann, 1824), IV.

Innledningsvis går han gjennom enkelthendelsene som førte til at Hamar gikk under. Som avgjørende støt mot kaupangens eksistens vektlegger han sammenslåingen med Oslo, nedleggelsen av markedet, opphevelsen av domkapitlet og flyttingen av skolen.³⁸⁹ Den siste hendelsen som beseglet Hamars skjebne, var brannen under syvårskrigen, da byen i følge Lundh ble oppbrent. ”Stadens forrige Indbyggere vare deels oprevne af Fiendesværd, deels ved Branden, gjentagne Plyndringer og Brandskatninger saa forarmede, at de ei mægtede paa nyt at opbygge deres afbrændte Hule”³⁹⁰. Området var tømt for ressurser, og det samme var landet, så ”fra Regjeringens Side var ei heller Understøttelse hertil at vente paa en Tid, da en langvarig Krig og et ødelagt Land havde udtømt alle dens Hjelpeskilder”³⁹¹. Han påpeker med dette ikke bare Hamars mangel på tiltak til gjenoppbygging, men også det dansk-norske rikets økonomiske stilling. Etter syvårskrigen var landet i en ugunstig situasjon, og det var ingen mulighet for støtte til å gjenopprette byen. ”Saaledes forsvandt inden kort Tid en Perle af Norges Krone, som i henved 200 Aar havde prydet samme som en af dens herligste Klenodier”,³⁹² en by som ”endnu efter den store Mandedøds Herjing (1348), samt de ulykkelige Dage der fulgte paa den nordiske Union (1397), havde vedligeholdt en høi Rang og ei ringe Betydenhed mellem Rigets øvrige Stæder”³⁹³. Som følge av flere beklagelige sammenfall, var det en stor og viktig by som gikk under, en by som mange ganger hadde overlevd i motgangstider. Det var altså utenforliggende årsaker som førte til Hamars undergang.

Hamars historie etter brannen vil ikke Lundh gå nærmere inn på. Han mener at den ”hører ikke herhen; den er mørk, utydelig og af liden Interesse, saadan som Historien næsten altid er, naar den handler om Gjenstande eller Personer, der fra en stor Høide ere nedsjunkne til et Intet, eller til en ukjendelig Skygge af fordums Glands”³⁹⁴. Ved denne formuleringen fremheves det tragiske i Hamars historie. Han sammenligner Hamars fall med et menneskes fall, et grep som er tenkt å fremkalle sympati hos leseren. Man får sympati med Hamar, og en følelse av at urett ble begått mot den gamle byen. Etter fremstillingen av Hamars skjebne, forteller han avslutningsvis i innledningen om de resultatløse forsøkene på å gjenopprette byen. Fougner Lundh hevder at man i den første tiden etter byens ødeleggelse arbeidet med planer om å bygge den opp igjen.

³⁸⁹ Ibid., 1.

³⁹⁰ Ibid.

³⁹¹ Ibid.

³⁹² Ibid.

³⁹³ Ibid.

³⁹⁴ Ibid.

Disse Bestræbelser forbleve imidlertid frugtesløse, og længer hen tabte Mindet om den gamle Stad sig stedse mere og mere, og med det Længselen efter at see dens gamle Herlighed fornyet. Aarhundreder henrunde og Forglemmelse udbredte sig over denne som over saamangen Gjenstand, der engang var en svunden Slægt dyrebar; ikkun Sagnet om en gammel Hammerstad blev tilbage hos Egnens nye Beboere og hos de Enkelte, som i Sagas store Bog grandskede efter Forfædrenes Vilkaar og Tildragelser. En ny Tid og dens Tarv, skabt af atter tiltagende Folkemængde, voxende Kultur og Næringsveienes Udvidelse, formaaede først igjen at forskaffe en Sag Tilhængere og Opmærksomhed, som Sorgesløshed og en i Mangel paa Kjendskab til Landets indre Forfatning og Fordringer grundet Ligegyldighed havde bragt i dyb Forglemmelse.³⁹⁵

Ettersom Norge fikk tilbake sin selvstendighet, fikk man igjen oppslutning rundt tanken om å gjenopprette Hamar. Her settes denne idéen i sammenheng med samfunnsutviklingen. Et nytt Hamar kommer i forlengelsen av en voksende kultur og næringsveienes utvidelse. Det blir en del av oppbyggingen av det nye Norge, en del av nasjonsbyggingen.

Videre, i avhandlingens første del, søker Fougner Lundh svar på spørsmålet “Bør Oplandene have en Kjøbstad?”³⁹⁶ For å komme frem til korrekt svar, foretar han en samfunnsøkonomisk gjennomgang av behovet.³⁹⁷ Han konkluderer med at ja, “Oplandene maa have en Kjøbstad”, og hvis dette blir fulgt opp, “Snarligen skal da under en faderlig og viis Regjerings Beskyttelse en Landstad atter fremblomstre i Oplandenes rige Skjød og bære herlige Frugter for en glad og lykkelig Fremtid.”³⁹⁸ Fougner Lundh bruker en del psykologiske knep. Han spiller for eksempel i stor grad på følelser. Dette så vi i forbindelse med beskrivelsen av Hamars undergang, som var så tragisk at han ikke orker å fortelle om det. Vi ser det også her i hans vektlegging av at kun en ”faderlig og viis” regjering vil vedta å opprette en kjøpstad i innlandet.

I avhandlingens andre del, stiller han spørsmålet “Hvilket Sted er for en Kjøbstads Anlæg i Oplandene det fordeelagtigste?”³⁹⁹ Han virker overrasket over at noen kunne tenke seg noe annet sted enn Storhamar.

I hvor naturligt det end maatte synes, at man ved at udsøge det Sted, som burde vælges for Anlægget af en Landstad i Oplandene, fortrinligvis fæstede Opmærksomheden paa den Plet, hvor disse Egnens gamle Bye florerede; saa er der ikke destomindre i vor Tid opstaaet Spørgsmaale og har været gjort Indvendinger, der hentydede paa, at man troede at denne Landstad ligesaa godt eller vel endog bedre kunde ligge paa et andet Sted, som paa de gamle Tomter.⁴⁰⁰

³⁹⁵ Ibid., 3.

³⁹⁶ Ibid., 12.

³⁹⁷ Viktige momenter som han trekker frem i denne sammenheng, er antallet byer og tettsteder i Norge, transportavstander, handel, produksjon. Han redegjør for elvene, som er viktige for fløting av tømmer, og regner ut hvor mye ved som trengs, samt hvor mye ved som er tilgjengelig.

³⁹⁸ Fougner Lundh: *Forslag til Anlæggelse af en Landstad ved Mjøsens Bredder.*, 67.

³⁹⁹ Ibid., 68.

⁴⁰⁰ Ibid., 72.

Som en følge av dette hadde det dannet seg to partier, hvor det ene ville “have Byen paa det gamle Hammers Grund”,⁴⁰¹ og det andre ville plassere den på nordsiden av Mjøsa. Det var kun de to stedene som var aktuelle, og han foretar derfor en punktvis sammenligning av “det gamle og det lille Hammer” for på den måte “at finde det Sande og Rigtige”.⁴⁰² Han går grundig igjennom hva de to stedene har å tilby, og hva de ikke har å tilby.⁴⁰³ Han er blant annet negativ til Lillehammers tilgang på fisk, og mener at det ikke lenger er så bra som det en gang var. I området rundt Storhamar, derimot, er fisket så bra, at om en “Bye der anlægges, vil kunne ernære mange Familier, ligesom i det gamle Hammers Tid, da Fiskernes Antal der var saa betydeligt, at de beboede flere efter Stranden beliggende lange Gader og havde deres eget Torv, hvoraf Noget endnu sees ved Mjøsbredden”.⁴⁰⁴ Her trekker han opplysningene fra *Hammarkroniken* inn i argumentasjonen for en ny by. Han går videre inn på Storhamars fremste fortinn, beliggenheten. Det er et viktig poeng for Lundh at stedet ligger i sentrum av Oplandene, på det samme sted som forfedrene valgte å anlegge sin by. Som et a propos til geografien, påpeker han urimeligheten i at kommisjonen kun besto av embetsmenn fra Christians Amt, og ingen fra Hedemarken.⁴⁰⁵ Etter å ha satt de to stedene opp mot hverandre, konkluderer han:

Efter saaledes at have veiet det lille og store Hammers Fordele og Mangler mod hinanden, kunne vi ikke længer være tvivlrædige om hvilken af begge vi skulle tilkjende Seierens Belønning: Besiddelsen af det nye Byanlæg; vort Valg falder og tykkes os at maa falde paa det gamle Hammer.⁴⁰⁶

Utslagsgivende i drøftelsen blir Storhamars beliggenhet. Han velger “det gamle Hammer”. Deretter konsentrerer han seg om Storhamar gård og området rundt. Han går gjennom areal, dyrehold og beskriver bygningene, blant annet at det på området er “en stor grundmuret Ladebygning (et fordums Kloster)”.⁴⁰⁷ Her ser vi igjen den etter hvert så klassiske feiltolkningen. Blant mange andre ressurser har gården også “Udtømmelige Kalksteensbrud og

⁴⁰¹ Ibid.

⁴⁰² Ibid.

⁴⁰³ I sammenligningen vektlegger han mulighetene for tomter, havn, fløting, samt tilgang til råvarer.

Beliggenheten fremheves også som en viktig faktor. Han fremhever at en by ikke nødvendigvis er avhengig av en elv for å kunne fungere. Elven ble ansett som Lillehammers store fortrinn. - På kort sikt ville det nemlig uansett ikke bli noen fabrikkby, i følge Fougner Lundh.

Det var byen og omlandets gjensidige påvirkning som skulle være motoren i utviklingen av hele mjøsområdet, kombinert med gode transportmuligheter.

⁴⁰⁴ Fougner Lundh: *Forslag til Anlæggelse af en Landstad ved Mjøsens Bredder*, 76.

⁴⁰⁵ Han passer i den anledning på å få frem at mulighet for fremtidig fabrikkdrift er en for dårlig grunn for avgjørelsen av saken. Kommisjonens hovedpoeng var nemlig Lillehammers tilgang på elv, som et utgangspunkt for fabrikkdrift.

⁴⁰⁶ Fougner Lundh: *Forslag til Anlæggelse af en Landstad ved Mjøsens Bredder*, 79.

⁴⁰⁷ Ibid., 83 (parentesen er satt inn av Fougner Lundh).

blandt dem en smuk og varig blaasort Marmor, af hvilken Domkirken og flere av den gamle Hammers Stads Bygninger vare opførte⁴⁰⁸. Henvisningene til kaupangen utgjør en viktig del av argumentene for hvorfor dette stedet egner seg til kjøpstad. Det forbilledlige ved den gamle kaupangen kommer gjentatte ganger tydelig frem. Hans konklusjon blir hver gang at “det nye Byanlæg bør skee paa det gamle Hammers Grund”⁴⁰⁹.

Etter å ha gjort rede for tomten, legger frem en lang utredning angående kommunikasjon og om hvordan man på hurtigst måte kommer seg til Storhamar fra andre steder. For å gjøre kommunikasjonen enklere, foreslår han fergeaktivitet fra de enkelte stedene ved Mjøsa til Storhamar.

Når det gjelder hvor på Storhamar byen skal ha sitt utgangspunkt, har han tre forslag, hvorav to knyttes opp mot middelalderbyen. Det ene alternativet er omkring havnen, “Eendel af den gamle Bye laae paa dette Strøg, hvis Hovedgade var Bispestrædet (med en Mængde Tvergader), som fra Hammergaard strakte sig omkring Bugten og i en skraa Retning, omtrent over Pladsen østre Bækken og vesten for Sutenbier, gik opad mod Furuberget.”⁴¹⁰ Det andre forslaget er sydøst for gården,

Paa dette Strøg laae den anseligste Deel af den gamle Hammer-Stad: Domkirken, Korskirken og St. Jørgen (i Nærheden av Hagebæk); parallelt med Stranden løb høiere op Grønnegaden, nærmere nedad mod Vandet Klosterstrædet med Hammergaard (ogsaa Hammershuus), Skolen, Kommunitetet, Raadhuset med det store Torv, St. Olufs Kloster og flere offentlige Bygninger; af hvilke flere, der vare byggede paa Bolværker i Vandet, senere borttoges af Mjøsen. Nedenfor Klosterstrædet har Strandgaden lagt, som for det meste beboedes af Fiskere, der havde deres eget Torv paa det Sted, hvor den i gamle Hammers Beskrivelse omtalte Steen endnu er tilsyne paa Stranden. Disse Hovedgader overskares af 15-20 Tvergader, der gik fra Søen opad mod Landet. – Dette Tarrain synes ved sin herlige, amphitheatralske Beliggenhed mod den store Hammersfjord fortrinlig skikket til Plads for Byen ...⁴¹¹

Slik knyttes kaupangens beliggenhet opp mot det nye forslaget. Kaupangen fungerer som modell og forbilde for den påtenkte kjøpstaden. Han gjør deretter rede for tilgang til tomter og benyttelse av gårdens grunn. Han forteller om hvor godt alt fungerte i den gamle byen, på en måte som gjør det overførbart til hans egen tid. Området egnet seg godt til byvirksomhet i middelalderen, og i følge Fougner Lundhs resonnement, så var det fortsatt tilfelle.

⁴⁰⁸ Ibid.

⁴⁰⁹ Ibid., 84.

⁴¹⁰ Ibid., 98 (parentesen er satt inn av Fougner Lundh).

⁴¹¹ Ibid., 99 (parentesene er satt inn av Fougner Lundh).

Avhandlingens tredje del gir svar på spørsmålet “Hvorledes skeer Anlægget af en saadan Landstad i Oplandene?”⁴¹² Her fremlegger han et lovforslag.⁴¹³ Det starter slik: “I. I Oplandene og hedemarkens Amt, paa den gamle Hammer-Stads Grund og inden den nuværende Storhammer Gaards Enemærker skal ved Indsøen Mjøsen anlægges en Landstad.” I paragraf II foreslås kjøpstadens navn, “Den nye Bye skal bære Navn af Carlshammer. Da det nye Anlæg efter nærværende Forslag foretages paa det gamle Hammers Grundvolde, saa synes Intet naturligere end at bevare den gamle Stads Erindring i den Nyes Benævnelse”.⁴¹⁴ Dette avslutningsvise forslaget tjener også til å smigre kongen, Carl 3. Johan, under hvis styre han håper at opprettelsen av byen endelig blir besluttet.

Fougner Lundhs betenkning angående en eventuell kjøpstad er, som tidligere nevnt, meget grundig. Han la ned *mye* arbeid i dette oppdraget. Han presenterer et banebrytende syn på utviklingen av distrikts-Norge, og det har blitt hevdet at han lanserer en distriktspolitikk.⁴¹⁵ Ut i fra den nasjonale økonomiens interesser forsøker han å svare på hvordan Oplandene skulle reise seg opp og vokse, etter å ha ligget etter den generelle utviklingen i samfunnet. Fougner Lundh mener at området må bygges opp igjen, og at løsningen ligger i kommunikasjoner, industri og byer. Hamar blir på denne måten en mulig brikke i nasjonsbyggingen.

Han går nøye og detaljert gjennom hvert eneste punkt som kan tenkes å være relevant, og er således meget troverdig. Han bruker også de historiske referansene for det de er verdt. I innledningen konsentrerer han seg om Hamarkaupangens undergang og vei inn i glemselen. Dette grepet er bestemt av avhandlingens formål. Den skal skape et ønske om å gjenoprette det som engang var. Med det i sikte tar han virkemidlene i bruk. Han går effektivt rett på fremstillingen av Hamars undergang, og lar det ikke være tvil om at det var en stor og viktig by som gikk tapt. Han dveler ved ødeleggelsene som ble påført ”Oplandenes eneste fordums Kjøbstad”⁴¹⁶. Han omtaler Hamar som ”en Perle af Norges Krone”,⁴¹⁷ et klenodium, og forteller om kampen for å få gjenopprettet byen i de første årene etter at den gikk under. Hamars historie fremstår som en svært tragisk historie. Og ikke en gang de siste forsøkene gikk Hamars vei, etter all ødeleggelsen som byen hadde vært utsatt for. Som nevnt, tar han i bruk en del psykologiske knep, som han håper kan bidra til å vinne tilhengere.

⁴¹² Ibid., 105.

⁴¹³ Lovforslaget tar for seg utstrekning og avgrensning, styre, samt økonomiske-, og til og med religionsrelaterte, rettigheter. Dette er et såkalt motiverende lovforslag angående særrettigheter.

⁴¹⁴ Fougner Lundh, *Forslag til Anlæggelse af en Landstad ved Mjøsens Bredder*, 108.

⁴¹⁵ Ødegaard, ”Bakgrunnen for opprettelsen av Hamar by”, 51.

⁴¹⁶ Fougner Lundh, *Forslag til Anlæggelse af en Landstad ved Mjøsens Bredder*, IV.

⁴¹⁷ Ibid., 1.

Videre utover i avhandlingen kommer han gradvis mer inn på kildene. Han refererer til bygningsrester og benytter seg i stor grad av *Hamarkrønikens* opplysninger. Disse trekkes særlig inn som legitimeringsgrunnlag i forbindelse med den foreslåtte byens avgrensning og utstrekning.

Det er interessant at han i såpass stor grad trekker inn Hamarkaupangen, i en avhandling som primært handler om moderne samfunnskrefter og praktisk gjennomføring av en byanleggelse for å utvikle innlandet. Det gamle Hamar brukes aktivt som argument for en nyopprettelse. Fougner Lundh vektlegger med dette Hamarkaupangens forbilledlighet. Et byanlegg på Hamar har vært utprøvd og det fungerte på alle måter. Grunnen til at byen gikk under var et sammenfall av en rekke utenforliggende faktorer. Hans avhandling kan leses som en redegjørelse for hvordan Hamar kunne fungere like godt på 1800-tallet som byen kunne i middelalderen. Samtiden var forpliktet til å gjenopprette byen, det var et historisk imperativ. Av det gamle Hamar må det oppstå et nytt Hamar.

Behovet for en kjøpstad i innlandet var opplagt. Det måtte til hvis Norge skulle klare å følge med i utviklingen og være levedyktig. Gjennom sin avhandling bidrar Fougner Lundh til nasjonsbyggingen i dobbel forstand. Jobben han gjør for å tilrettelegge og klargjøre for en ny kjøpstad og utvikling av distriktet, er av stor betydning for den unge nasjonen. Samtidig trekker han den gamle og stolte fortiden inn, ved å bruke Hamarkaupangen som forbilde. Slik får han den konkrete oppbyggingen av landet knyttet sammen med den ærerike fortiden. Han legger grunnen for utvikling og utbygging av distriktet, kombinert med konkret bruk av historien. Han setter selv idéen om en nyopprettelse av Hamar i sammenheng med samfunnsutviklingen. Resonnementet er at utviklingen innenfor kultur og næringsveier fører med seg nødvendighen av et nytt Hamar.

Fougner Lundh er preget av den patriotiske tradisjonen fra slutten av 1700-tallet og også fremtidstroen og pågangsmotet som dominerte i tiden etter 1814. Både hans historieinteresse og hans ønske om å bygge opp landet viser det. Samtidig er han på mange måter forut for sin tid. Nasjonsbyggingen i Norge knyttes tradisjonelt opp til nasjonal- romantikken og tiden rundt 1840. Men Fougner Lundh presenterte allerede 20 år før dette en plan som han mente ville komme hele det norske samfunnet til nytte, helt i tråd med den senere tankegang og fremgangsmåte. Dette gjør ham til en tidlig nasjonsbygger. Sett i sammenheng med hans senere bedrifter, som opprettelsen av Samfundet og utgivelsen av *Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie*, samt arbeidet med middelalderdiplomene, spilte han en viktig rolle i utformingen av den unge nasjonen. Han trekker inn både det politiske og det kulturelle i sin

nasjonsbygging. Kjøpstaden blir knyttet til et sted som allerede hadde appell til den nasjonale identiteten.

Lundhs forslag ble en del av en kongelig proposisjon 13. mars 1824. Den kongelige proposisjonen som ble lagt frem for Stortinget, foreslo at det skulle anlegges en kjøbstad i Oplandene, og at den burde anlegges på “Gaarden Storhammer i Vangs Præstegjæld i Hedemarken, hvor den gamle Kjøbstad Hammer har ligget”.⁴¹⁸ Sammen med proposisjonen, ble Fougner Lundhs avhandling fremlagt Stortinget. Avhandlingen ble i denne anledning trykt og utdelt til hver enkelt stortingsrepresentant. I tillegg til den kom tilbud om kjøp av gården, lovforslagene og hans utredning om byanlegg fra 1815.

Stortingskomitéen var enig i at en kjøbstad måtte anlegges i Oplandene, og bestemte at den måtte anlegges ved Mjøsa. På grunn av stor skepsis i Stortinget til anleggelse av innlandsbyer, ble saken sendt tilbake til regjeringen. Det fantes ingen innlandsbyer i Norge på denne tiden. Alle byanleggelser ble lagt til kysten, da dette ble sett på som mest sikkert i forhold til handel og transport. I tillegg kom hovedstadsborgernes skepsis til en innlandsby. Flere grupperinger av hovedstadens innbyggere var bekymret for hva en ny by kunne få av negative konsekvenser for dem selv, blant annet i forhold til forsyninger. Samtidig var det mange som så nødvendigheten av kjøpsteder også inne i landet. Dette måtte til for å få bygget opp Norge. Resultatet av treneringen ble at en ny kommisjon måtte utrede saken grundigere frem til neste Storting i 1827. I den nye kommisjonens anbefaling stemte 3 mot 2 i Lillehammers favør. 7. august 1827 ble Lillehammer vedtatt ved lov i Stortinget.

Etter dette hører man ikke noe mer fra Fougner Lundh i forbindelse med denne saken. Etter å ha arbeidet i over 10 år for å få Hamar gjenopprettet, må han ha blitt svært skuffet over avgjørelsen. Noe som imidlertid ikke har vært utforsket tidligere, er muligheten for at Fougner Lundh sto bak artikkelen i tidsskriftet *Bien*. Forfatteren av ”Staden Hammer (En historisk Skizze)” var som tidligere nevnt anonym. Dette var ikke en fremmed tanke for Fougner Lundh, som opprinnelig hadde planlagt å utgi *Forslag til Anlæggelse af en Landstad ved Mjøsens Bredder* anonymt.

En av mange likheter mellom Fougner Lundhs tekst og flere av de romantiske tekstene er tanken om at middelalderbyen var forbilledlig. Dette gjelder også ”Staden Hammer”, hvor det er et viktig poeng at byen var utprøvd og hadde bevist at den var

⁴¹⁸ Ødegaard, ”Bakgrunnen for opprettelsen av Hamar by”, 54.

levedyktig. Dessuten er vektleggingen av Hamars beliggenhet og de gunstige forholdene for handel og landbruk fremtredende i begge tekstene. Fougner Lundh peker seg også ut i forhold til det kunnskapsmessige. I tillegg til hans kunnskap om *Hamarkrøniken*, så hadde han også ualminnelig god kjennskap til området på Storhamar. Til grunn for teksten ”Staden Hammer” ligger stor lokalkunnskap, noe som kommer tydelig frem når forfatteren diskuterer hvor havnen kan ha ligget, forøvrig et kjent tema i Fougner Lundhs tekst.

”Staden Hammer” har en interessant form, ved at den fra en saklig innledning beveger seg over til en meget overdrevet og underholdende fremstilling av Hamarkaupangen. Alt det positive ved den gamle byen fremheves og beskrives, ikke minst byens epleproduksjon⁴¹⁹ og den påfølgende produsjonen av most.⁴²⁰ Men den tragiske delen av historien, med motgang og undergang er selvfølgelig heller ikke glemt, og den fremstilles på dramatisk vis. Det som virker plausibelt, er at Fougner Lundh etter alle årene med saklige og grundige redegjørelser og argumenter knyttet til en nyopprettelse av Hamar, endelig så en anledning til å fokusere på de mer poetiske sidene ved byens historie. For det er jo det ”Staden Hammer (En historisk Skizze)” er. Det er en liten fortelling, en blanding av fakta og fiksjon, skrevet for å underholde gjennom appellen til leserens følelser. I samme omgang fikk forfatteren på en finurlig måte påpekt den stadig gyldige muligheten av å gjenopprette Hamar.

I perioden 1840-1848 kom det nye utspill på den politiske arenaen. Man snakket igjen om ”Gjenoprættelsen af Hammer Kjøbstad”. I 1840-årene foregikk det stor utvikling innenfor handel og samferdsel.⁴²¹ Som en del av nasjonsbyggingen ble kommunikasjonene utbygd. Denne utviklingen påvirket også den endelige avgjørelsen om å opprette Hamar. En viktig hendelse i så måte var sjøsettingen av ”Jernbarden”, Mjøsas første dampskip, 7. august 1840. Da fikk man endelig en ferge i innlandet, som så mange hadde drømt om, for eksempel Berg og Fougner Lundh. Som tidligere vist, førte dette også til at flere folk fra hovedstadens elite

⁴¹⁹ At Fougner Lunh var interessert i hagebruk, er det ingen tvil om. I 1848 utkom følgende bok skrevet av ham: *Norsk Havebog, indeholdende Kjøkken-, Frugt- og Blomsterhaven / udarbejdet med særdeles Hensyn til Rigets forskjellige Egne til Huusbrug, af G.F. Lundh og A. Hansen* <http://ask.bibsys.no/ask/action/show?pid=000862711&kid=biblio> (oppsøkt 10.04.07).

⁴²⁰ Han var også interessert i brennevin. I 1817 utkom boken *Konsten at brænde Brændeviin, eller Anviisning til et Brænderies Anlæg og Indretning til af Korn, Potatos og andre Væxter at brænde, prøve, opbevare, forædle, opblande og sælge Brændeviin ... / efter Sv. Brismans Lärobok i Brännerihandteringen ved G.F. Lundh.* <http://ask.bibsys.no/ask/action/show?pid=022213333&kid=biblio> (oppsøkt 10.04.07).

7 år senere, i 1824, ble den imidlertid fulgt opp av *Forslag til ved Forhøielse af Brænderiafgiften i Norges Kjøb- og Ladestæder, at bidrage til Indskrænkning i Brændevinets Misbrug ... / af G.F. Lundh* <http://ask.bibsys.no/ask/action/show?pid=031194842&kid=biblio> (oppsøkt 10.04.07).

⁴²¹ Men varetransporten i innlandet foregikk fremdeles først og fremst på Mjøsa, ikke til lands.

besøkte Hamar, og viste interesse for stedet. To av de romantiske tekstene beskriver båtturen frem til domkirkeruinen med nettopp ”Jernbarden”.

Amtmannen i Hedmark, Fredrik Heidmann,⁴²² gjenopptok spørsmålet om anleggelse av en by på Storhamar og sendte en instilling til departementet i januar 1842.⁴²³ Flere hendelser forsinket saken så den ikke rakk behandling av Stortinget verken i 1842 eller i 1845. En kommunikasjonsutredning som kom i 1847, anbefalte opprettelsen av jernbane mellom Christiania og Mjøsa. Dette bidro til at saken ble tatt opp på Stortinget våren 1848. Det var fortsatt skepsis til anleggelse av en by der det gamle Hamar hadde stått. Men innstillingen hadde også sine forsvarere, blant annet formann i komitéen, Schweigaard. Han mente at Norge var det eneste landet i Europa uten innlandsbyer. Til tross for skepsisen mot å opprette innlandsbyer, gikk saken gjennom i Odelstinget. Lagtinget stemte om navn, og Hamar vant over Hammer. Byens beliggenhet ble bestemt av havnetilgangen, og den var best et stykke øst for Storhamar. Så, endelig, 26. april 1848 sanksjonerte kongen Odeltingets vedtak til lov om opprettelse av kjøpstaden. Den 21. mars 1849 ble kjøpstadens foreløpige grenser stadfestet, og byen var formelt grunnlagt.⁴²⁴ I anledning nyopprettelsen het det: “Saaledes er Hamar Kjøbstad gjenopprettet paa den østligste og længst imod Agersvigen værende Deel, af den gamle, i Aaret 1567 ødelagte, i sin Tid blomstrende Stad af samme Navn.”⁴²⁵

Kampen om gjenoppbyggelsen av Hamar foregikk på flere arenaer. Selv om for eksempel romantiske skildringer i tidsskrifter synes langt fra politisk debatt, så må man gå ut i fra at de også ble lagt merke til. Norge var fremdeles et lite land, og hovedstadens elitemiljø var preget av de samme skikkelsene, som ofte gjorde seg gjeldende på flere områder. Det typiske eksemplet i så måte er den historisk interesserte embetsmannen, som samlet og skrev av gamle tekster, motivert ut fra patriotiske tanker om å finne tilbake til Norges gamle storhet. De mer saklige historiske tekstene inspirert av Schøningh og særlig representert gjennom Berg og Fougner Lundh, var uten tvil viktige for å rette oppmerksomheten mot Hamar. Først og fremst mot det gamle Hamar, som gjennom Hamarkrøniken stadig minnet om drømmen om gjenoppbyggelse.

⁴²² Fredrik Hartvig Johan Heidmann, 1777-1850. Amtmann 1821-1849.

⁴²³ Han var sterkt misfornøyd med Lillehammer og situasjonen i hele området etter oppbyggelsen av denne byen. Hovedproblemet var at det fortsatt manglet en markeds plass i Hedemark. Heidmann var utålmodig, og purret ofte på forgang i saken. Han formulerte også et eget lovforslag.

⁴²⁴ Ang. oppbyggelsen av Hamar: Ragnar Ødegaard, ”Bakgrunnen for oppbyggelsen av Hamar by”.

⁴²⁵ Amtmann August Christian Manthey (amtmann i Hedmark 1849-1856) i 5-årsberetningen 1846-1850, Gjengitt i Ødegaard, ”Bakgrunnen for oppbyggelsen av Hamar by”, 70.

Nyopprettelsen av Hamar og den nesten samtidige utgravningen av domkirkeruinen kan lettes i sammenheng med 1840-tallets nasjonsbygging. Man ønsket å bygge opp et land som kunne fungere i en tid da utviklingens tempo var i ferd med å øke drastisk. En av mange faktorer som da måtte til, var kjøpstader også inne i landet. Som en samlende og identitetsskapende kilde hadde man den gamle historien, særlig fra tiden da Norge var en selvstendig nasjon. Etter 1814 var det et behov for å finne tilbake til forrige gang Norge var selvstendig, med en rik tradisjon og kulturarv. Man lette derfor etter kontinuiteten mellom Norge i middelalderen og det nye Norge.⁴²⁶ Som et forbilledlig påbud om å gjenreise Hamar, spilte domkirkeruinen en viktig rolle i forbindelse med samfunnsbyggingen. Utgravningen av domkirkeruinen bidro med kunnskap om denne gamle tiden. Foreningen til norske Fortidsminnesmærkers Bevaring og Selskabet for Norges Vel spilte viktige roller i det generelle nasjonsbyggende arbeidet. For Hamar spesielt, spilte de en helt uvurderlig rolle. Etter at Hamar ble opprettet i 1848, fikk domkirkeruinen og historien om Hamarkaupangen en forsterket lokal betydning. Nå skulle de bli de viktigste identitetsskapende faktorene for den nye byen.

⁴²⁶ Sørensen, *Kampen om Norges sjel*, 188.

Hamarkaupangen i historiens lys

All historieskriving er bestemt av en kontekst. Ulike miljøer, tider, retninger og idéer påvirker nedskrivningen og gjør at den aldri kan være objektiv. Kulturelle betingelser fører til at empirisk materiale får ulik behandling og ulik vinkling innenfor ulike kontekster. Den enkelte forfatter starter med de gitte opplysningene og tolker dem ut fra sitt eget ståsted. Det er nettopp fortolkningene som gjør historie til historie. Historien om Hamarkaupangen er et godt eksempel på dette.

Fremstillingene av det gamle Hamar gjennomgikk store forandringer i løpet av de 300 årene fra 1550 til 1850. Blant annet kommer idéene som preget de enkelte periodene tydelig frem i de aktuelle tekstene. Religion, filosofi og politikk er blant elementene som påvirker historieskrivingen. Når vi ser på hvordan historieverkene har omtalt Hamarkaupangen, så ser vi også noe mer generelt om den norske historiografien. Den norske tenkningen og historieskrivingen har i stor grad blitt bestemt utenfra, av europeisk tenkning.

De humanistiske idéene påvirket den norske historieskrivingen med både form og innhold fra 1500- til 1700-tallet. *Hamarkrøniken* formidler gjennom den humanistiske formen et vemodig tilbakeblikk på den engang så levende byen. Gjennom den blir man minnet på at Hamar en gang var en viktig og skjønn by, noe som danner grunnlaget for gullalderdrømmen. Gullalderdrømmen opprettholdes og videreføres gjennom de norske historisk-topografiske nasjonalkrønikene. Den sjangermessige bundetheten til den humanistiske retoriske tradisjonen førte til en høy grad av kontinuitet. Tekstene baserer seg på hverandre og viderefører hovedsaklig det som blir fortalt i *Hamarkrøniken*.

Sverdrups tekst representerer et brudd med den tradisjonelle fremstillingen av det gamle Hamar. Han tar avstand fra det pre-vitenskaplige verdensbildet og dets overtro-baserte forklaringsmåter. I tillegg til en empirisk og rasjonell tilnærming til fortidslevningene, formidler han også misnøye med sin samtids historieløshet. Han ønsker et økt fokus på Hamars historie. I norsk målestokk var Sverdrup forut for sin tid. Hans empiriske rasjonalisme viser tidlige spor av opplysningstenkning.

Utviklingslinjen fra Sverdrup frem til Holberg kommer klart frem på flere områder. Hos sistnevnte ser vi opplysningstenkningen fullt utviklet, noe som også gjenspeiles i omtalen av Hamarkaupangen. De påpeker begge den feilaktige og mangelfulle informasjonen

i tidligere verker. Holberg ønsker å opplyse og oppdra, og fremhevingen av Hamars historie blir i denne sammenheng viktig. I kraft av sin autoritet var Holberg viktig for spredningen av kunnskap om den gamle kaupangen.

Opplysningstankene fra Holberg ble fanget opp av Schøning. Hans patriotiske prosjekt kommer tydelig frem i tilnærmingen til restene etter den gamle kaupangen. I tillegg til å videreutvikle den historiske vitenskapen gjennom sin empiriske undersøkelse av ruinene, viser han så mye mer. Schønings oppfordring om å gjenopprette Hamar gjenspeiler både den lokale stemningen som vi ser i kongediktet fra 1733 og de patriotiske tankene som var rådende på slutten av 1700-tallet. Ved å påpeke behovet for en gjenoppbyggelse, markerer Schøning et brudd med tradisjonen knyttet til tekstene om Hamar.

Berg var en stor beundrer av Schønings patriotisme. Og i likhet med ham, så viet også Berg mye oppmerksomhet mot Hamar. Hans grundige og opplysende artikler om byen og dens historie satte spor etter seg. Han er tydelig påvirket av den patriotiske tankegangen, noe som kommer til syne i ønsket om å opplyse om historien og behovet for å bygge opp en nasjonal fellesskapsfølelse. Berg utga den første kritiske utgaven av *Hamarkroniken*, og startet således en egen tradisjon. Hamars storhet i middelalderen ble viktig i arbeidet med å bygge opp et sterkt og bevisst Norge. Også hos ham er det et viktig budskap at byen må gjenoppbygges.

Rundt overgangen til 1800-tallet skifter altså fokuset i tekstene om Hamar. Frem til 1848 blir det en veldig fortetning av kravet om gjenoppbyggelse av den gamle byen. Selskabet for Norges Vel arbeidet også for denne saken, som de mente var viktig for oppbyggelsen av landet. Særlig Fougner Lundhs tekst spilte åpenbart en avgjørende rolle. Han bruker historien om det gamle Hamar som et argument for nyoppbyggelse. *Hamarkroniken* benyttes blant annet for å skissere hvordan det hadde blitt gjort tidligere og hvordan det kunne gjøres på ny. Med dette spiller han på Hamarkaupangens forbilledlighet, et motiv som også er viktig i de romantiske verkene.

Romantikken førte med seg et mentalitetsskifte. Den gamle historien ble satt i forbindelse med følelser, som igjen ble formidlet gjennom en overflod av metaforer. Dyrkingen av en idealisert fortid og ønsket om å gjenopplive en gammel gullalder⁴²⁷ var typiske trekk ved den romantiske historieskrivingen om Hamar. De romantiske tekstene må ha bidratt til å rette oppmerksomhet mot Hamar. Dette gjelder kanskje særlig “Staden Hammer”, som kom ut før gjenoppbyggelsen var vedtatt.

⁴²⁷ Sørensen, *Kampen om Norges sjel*, 21.

Norge fremstillet i tegninger trekker linjen frem til den typiske nasjonsbyggingen. Gjennom teksten i dette verket blir Hamar en tydelig del av dette prosjektet. De nasjonalromantiske trekkene er opplagte, og det samme er betydningen av gjenoppbyggelsen av Hamar. Hamar må gjenoppbygges. Det er et historisk imperativ.

I forhold til de foregående tekstene, som primært gjenga materiale fra *Hamarkroniken* og til en viss grad tolket dette, begynte man rundt overgangen til 1800-tallet i økende grad å vie oppmerksomheten mot restene etter Hamarkaupangen, særlig domkirkeruinen. Det er åpenbart at levningene fra fortiden trer frem som en egen kilde. I fremstillingene av Hamar starter dette forsiktig, ved at man knytter historien opp mot den samtidige situasjonen på stedet, og kulminerer i de romantiske skildringene av ruinen. Her spiller også maleriene en rolle. En annen manifestasjon av tidens romantiske idealer, er Ankers frigjøring av søylerekken i forbindelse med anleggelsen av den romantiske landskapsparken.

De romantiske strømningene forsterket altså interessen for monumentene fra middelalderen. Tankene fra Sverdrup, Schøning, Klüwer og blant annet Munch får sitt endelige uttrykk i Fortidsminneforeningens prosjekt. Sammen med Fougner Lundhs arbeid og kamp for Hamar, ble Fortidsminneforeningens innsats en viktig del av den norske nasjonsbyggingen i årene etter 1814.

De historiske fremstillingene spiller en viktig rolle. Historien blir formet, først av de som skriver den og deretter av de som bruker den. Dens betydning forandres stadig, og samtidig som den reflekterer utviklingen, så er den med på å påvirke historiens gang. Historie-skrivingen bidro utvilsomt i kampen for å gjenoppbygge Hamar. Den var med på å danne oppfatningen av at den gamle kaupangen legitimerte og berettiget en nyoppbyggelse av byen. Gjennom flere generasjoner ble Hamarkaupangen brukt som argument for en gjenoppbyggelse. Her spilte domkirkeruinen og *Hamarkroniken* en avgjørende rolle. De formidlet minnet om den døde byen og vedlikeholdt gullalderdrømmen. I takt med tidenes stadig nye idé-strømninger, ble gullalderdrømmen gradvis forvandlet til et ønske om å gjenreise det gamle Hamar fra ruinene.

Den mest utbredte teorien om *Hamarkroniken* går ut på at den ble skrevet ut i fra et ønske om å gjenoppbygge Hamar. Sann sett kan man si at krønikens budskap ble oppfylt i 1848. I den anledning kan man spørre seg: Hva hadde Hamar vært uten *Hamarkroniken*?

Litteraturliste

Arnesen, Arne. *Hamar-Krøniken: Med andre kilder til kunnskap om det gamle Bispesæte ved Mjøsen*. Oslo: Foreningen for norsk bokkunst Cammermeyer boghandel, 1937.

Asbjørnsen, Peter Christen og Christian Tønsberg. *Norge fremstillet i Tegninger*. Bind 2. Christiania: Udgiverens Forlag, 1848. Opptrykk Oslo: Grøndahl, 1981.

Berg, Jens Christian. "En gammel Beskrivelse over Staden Hammer". *Magazin for Danmarks og Norges topografiske, oekonomiske og statistiske Beskrivelse. Andet Bind*. Kapittel X. København, 1802-1803.

_____. "Nogle Optegnelser om Hammers Domkirke og andre Oldsage i Vangs Præstegield, i Kong Christian den femtes og Begyndelsen af Kong Frederik den Fierdes Regiering, af Sognepræsten Nils Sverdrup". *Magazin for Danmarks og Norges topografiske, oekonomiske og statistiske Beskrivelse*. Kapittel XI. København, 1802-1803.

_____. "Optegnelser angaaende Hedemarken". *Magazin for Danmarks og Norges topografiske, oekonomiske og statistiske Beskrivelse. Andet Bind*. Kapittel VII. København: den Gyldendalske Boghandlings Forlag hos J. R. Thiele, Frederik Thaarup, 1802-1803.

Beyer, Absalon Pederssøn. *Dagbok og Oration om Mester Geble. Dokumentasjonsprosjektet*, 22.10.2001, <http://www.dokpro.uio.no/litteratur/beyer/> (oppsøkt 10.04.07)

_____. *Om Norgis Rige*. Utgitt av Foreningen for norsk bokkunst ved Harald Beyer. Bergen: F. Beyers forlag, 1828.

_____. *Om Norgis Rige*. I Gustav Storm. *To norske historisk-topografiske skrifter fra 1500-tallet*. Oslo: Universitetsforlaget, 1968.

Carlstrøm, Christian. "Beskrivelse over Den gamle og fordum vidt berømte Bye Hammer paa Hedemarchen hvilken første Gang blev udgivet i Trykken 1774. Men nu paa nye efter 3de gamle opfundne Haandskrifter forøget, rettet og forbædret Samt hosføjet Et Anhang Om adskillige gamle og forhen ubeskrevne Norske Alderdoms Mærkværdigheder paa Hedemarken. Samlet og med anmærkninger udgivet af Christian Carlstrøm". I Egil Pettersen. *Hamarkrøniken*. Øvre Ervik: Alvheim & Eide, 1986.

_____. "Hedemarkens geistlige Antiquiteter fra gamle til nyere Tider, eller en kort Historie om Hedemarkens Kirker, Klostre og Præster. Med et Tillæg om Totens Præstegjeld, dens Præster og Kirker og Andet Mere." I Oplandenes Avis 21.11.1874.

Daae, Ludvig. *Gerhard Schøning. En biografi*. Christiania: Den Norske historiske Forening, 1880.

- Ebbestad Hansen, Jan-Erik. "Pietisme-rasjonalisme-patriotisme: Norsk idéhistorie på 1700-tallet". *Norsk tro og tanke: 1000-1800*. Bind 1. Redigert av Ebbestad Hansen. Oslo: Tano Aschehoug, 1998: 369-382.
- Friis, Peder Claussøn. *Norriges Bescriffuelse*. I Gustav Storm. *Samlede Skrifter af Peder Claussøn Friis*. Kristiania: A. W. Brøgger, 1881.
- Gilje, Nils og Tarald Rasmussen. *Tankeliv i den lutherske stat: Norsk idéhistorie*. Bind 2. Redigert av Trond Berg Eriksen og Øystein Sørensen. Oslo: Aschehoug, 2002.
- Holck, Per. "Anna Colbjørnsdatter og Jonas Ramus i Norderhov kirke". I *Heftet Ringerike*. Nummer 75. Utgitt av Ringerikes museum, Ringerike ungdomslag og Ringerike historielag, 2003: 48-64.
- Jantzen, A. "Jonge, Nicolai". I *Dansk biografisk Lexicon*. Bind 8. Redigert av Carl Frederik Bricka. København: Gyldendalske Boghandels Forlag F. Hegel & Søn, Græbes Bogtrykkeri, 1894: 528-530 <http://runeberg.org/dbl/8/0530.html> (oppsøkt 10.04.07)
- Jonge, Nikolay. *Baron Ludvig Holbergs Geographie eller Jordbeskrivelse*. København, 1779.
- Kierulf, Jonas. *Journal og Beskrivelse over Hans Kongl. Mayest. Kong Christian den VI. til Dannemark og Norge &c. &c. og Dronning Sophia Magdalena med Frue Moder Margrevinde Sophia Christiana deres foretagende Reise Til Kongeriget Norge Aar 1733*. København, 1745. Opptrykk Oslo: Børsums forlag og antikvariat, 1960.
- Klüwer, Lorentz Diderich. "Antiqvariske Iagttagelser paa en Reise gjennem Deelee af det Norden og Søndenfjeldske Norge i Aaret 1823". Gunnerus Fiche 237, Fiche nr. 4.
- Knutzen, Knut Olaus. *Dagbøker over reiser i Norge i 1824 og 1828*. Oslo: Norsk forening for bokkunst, 1922.
- Krohn, Randi. "Hedemarkens geistlige antikviteter". *Hedemarkens geistlige antikviteter: om prest, kirke og allmue i gammel tid*. Espå: Lokalhistorisk Forlag, 1989.
- K. V. H. "Berg, Jens Christian". I Salomonsens konversationsleksikon. 2. Utg. Bind 3. København: A/S J. H. Schultz Forlagsboghandel, Trykt hos J. H. Schultz A/S, 1915: 21. <http://runeberg.org/salmonsens/2/3/0029.html> (oppsøkt 10.04.07)
- Larsen, Stian Bones. "Gerhard Schøning og omvurderingen av det nordlige på 1700-tallet". *Nordlit*- nr 11, 2002, Universitetet i Trømsø. http://www.hum.uit.no/nordlit/11/12larsen.html#_ftn1 (oppsøkt 10.04.07)
- Lingaas, Else Marie. "Historiefagets historie", *Ariadne*, idéhistorie, teori og metode. <http://www.hf.uio.no/ikos/ariadne/Idehistorie/framesettogm.htm> (oppsøkt 10.04.07)
- Lundh, Gregers Fougner. *Forslag til Anlæggelse af en Landstad ved Mjøsens Bredder paa Hedemarken i østre Oplandenes Amt*. Christiania: Jacob Lehmann, 1824.
- Munch, Andreas. "Den sidste Biskop i Hammer". *Billeder fra Nord og Syd*. Christiania: det Wulfsbergske Bogtrykkeri ved W. Brøgger, 1849.

Myklebust, Dag. "Historien 1844-1914". I *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring: Årbok 1993*. Oslo, 1994.

-n. "Staden Hammer (En historisk Skizze)". *Bien. Et Maanedsskrift for Moerskabslæsning. Andet Bind andet Hefte*. Christiania: Winther, 1832: 109-117.

Pedersen, Ragnar. "Den adelige frie sedegård Storhamar. En studie av typiske trekk ved gårdsdrift og sosialt liv". I *Fra kaupang og bygd: 1990*. Årbok for Hedmarksmuseet og Domkirkeodden. Hamar, 1990: 29-73.

_____. "Fra domkirke til ruin og fra ruin til fortidsminne. En studie av domkirkeruinene på Hamar som et historisk monument og kulturelt symbol". I *Fra kaupang og bygd: 1995*. Årbok for Hedmarksmuseet og Domkirkeodden. Hamar, 1995: 7-70.

_____. "Fra ruin til fortidsminne. En studie av domkirkeruinen på Hamar som et historisk monument og kulturelt symbol". I *Vernebygg over en ruin: Fra kaupang og bygd: 1997-1998*. Årbok for Hedmarksmuseet og Domkirkeodden. Hamar, 1998: 77-135.

_____. "Historien om historien. Hamar domkirkeruin – forskning og vern frem til rundt 1910" I *Historien om historien. Fra kaupang og bygd: 1999*. Årbok for Hedmarksmuseet og Domkirkeodden. Hamar, 1999: 23-98.

_____. "Hva vet vi om Hamarkaupangen? – En oversikt og kritisk gjennomgang". I *Fra kaupang og bygd: 2000*. Årbok for Hedmarksmuseet og Domkirkeodden. Hamar, 2000: 147-180.

Pettersen, Egil. *Hamarkrøniken*. Øvre Ervik: Alvheim & Eide, 1986.

Ramus, Jonas. *Norriges Beskrivelse*. Kjøbenhavn: J. J. Høpfner, 1735.

Rørdam, H. F. "Wolf, Jens Lauridsen". I *Dansk biografisk Lexicon*. Bind 19. Redigert av Carl Frederik Bricka. Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, Græbes Bogtrykkeri, 1905: 152-153. <http://runeberg.org/dbl/19/0242.html> (oppsøkt 10.04.07)

Rørvik, Thor Inge. "Humanisme-reformasjon-ortodoksi: Norsk idéhistorie på 1500- og 1600-tallet". I *Norsk tro og tanke: 1000-1800*: 179-203.

Schøning, Gerhard. *Reise gjennom Hedemarken 1775*. Hamar: Utgitt etter foranstaltning av Hedmark Slettshistorielag ved Leif Midthaug. Trykt ved Hamar Historielag, 1942.

Seip, Anne-Lise. "Nasjonsbygging-folkestyre-idékamp. Utviklingslinjer på 1800-tallet". I *Norsk tro og tanke: 1800-1940*. Bind 2. Redigert av Jan-Erik Ebbestad Hansen. Oslo: Tano Aschehoug, 1998: 15-24.

Spangen, Inger Cathrine. "Om Hamarkrøniken". I *Hedmark slektshistorielags tidsskrift*. 1963.

Storm, Gustav. "Om det gamle Hamar og den gamle 'Hamars Beskrivelse' fra 1553". Kristiania: Grøndahl & Sønns Bogtrykkeri, 1888. Avtrykk av *Historisk tidsskrift. Tredie række, første bind*.

- _____. *Historisk-topografiske Skrifter om Norge og norske Landsdele, forfattede i Norge i det 16de Aarhundrede*, Christiania: Brøgger, 1895.
- _____. *To norske historisk-topografiske skrifter fra 1500-tallet*, Oslo: Universitetsforlaget, 1968.
- _____. *Samlede Skrifter av Peder Claussøn Friis*. Kristiania: A. W. Brøgger, 1881.
- Sørensen, Øystein. *Kampen om Norges sjel: Norsk idéhistorie*. Bind 3. Redigert av Trond Berg Eriksen og Øystein Sørensen. Oslo: Aschehoug, 2001.
- Sæther, Tor. "Hamar domkirke: En byggeplass i 430 år". I *Vernebygg over en ruin: Fra kaupang og bygd: 1997-1998*. Årbok for Hedmarksmuseet og Domkirkeodden, Hamar, 1998: 55-76.
- Taranger, Absalon. "Historie". I *Illustreret norsk litteraturhistorie: Videnskabernes litteratur i det nittende aarhundrede*. Redigert av Henrik Jæger og Otto Anderssen. Kristiania: Hjalmar Biglers Forlag, 1896: 22-36. <http://runeberg.org/ilnolihi/4/0024.html> (oppsøkt 10.04.07)
- Wolf, Jens Lauridsen. *Norrugia Illustrata*. Kiøbenhafn: Georg Lamprecht, 1651.
- Ødegaard, Ragnar. "Bakgrunnen for opprettelsen av Hamar by". *Fra kaupang og bygd: 1989*, årbok for Hedmarksmuseet og Domkirkeodden. Hamar, 1989: 42-76.
- Østby, Arvid. "Om Hamarkrøniken". *Årbok 1957-1968 for Hedmarksmuseet og Domkirkeodden*. Hamar, 1969: 45-82.
- Øye, Marie Kløvstad. "Hamarkrøniken: en retorisk skrytetale?" I *Fra kaupang og bygd: 2000*. I årbok for Hedmarksmuseet og Domkirkeodden, Hamar, 2000: 84-98.

Sammendrag

Bispesetet i Hamar ble grunnlagt i 1152, og gikk gradvis under i tiårene etter reformasjonen. *Hamarkroniken* forteller om da byen hadde sin blomstringsperiode på 1300-tallet. Fra midten av 1500-tallet ble restene etter Hamarkaupangen forvandlet til ruiner og nesten tilintetgjort. På området ble det i stedet forsøkt drevet bondegård og etterhvert herregård. Da Hamar ble gjenopprettet i 1848 var det kun en buegang etter domkirken som sto tilbake som et bevis på det tidligere bispesetet.

Hamar er i en unik situasjon, ved at stedet er beskrevet i historiske fremstillinger helt fra 1550-tallet og frem til i dag. Denne avhandlingen forsøker å vise i hvilken grad og på hvilken måte fremstillingene av det gamle Hamar og dets levninger forandres i løpet av de 300 årene som gikk fra undergang til gjenoppbyggelse. I den sammenheng vil flere typiske idéhistoriske problemstillinger berøres.

Det har vært forsket mye på Hamarkaupangen, men det har aldri før blitt foretatt en sammenhengende idéhistorisk analyse av tekstene fra 1550 til 1850. Ved å studere ett tema over en såpass lang periode, vil det være mulig å se hvordan fremstillingene har blitt preget av de stadig skiftende idéstrømningene. Tekstene vil bli lest i lys av sin synkrone og sin diakrone kontekst, og det vil redegjøres for brudd og kontinuitet.

Hamarkroniken er det første historiske verket som omtaler Hamarkaupangen. Det ble i lang tid stående som hovedkilden til kunnskap om den gamle byen. Etter dette verket omtales den tidligere byen i en rekke historisk-topografiske skrifter som er basert på den humanstiske nasjonalkroniken. I løpet av 1700-tallet blir Hamar fremstilt i flere verker knyttet til opplysningstenkning og patriotisme. Ved overgangen til 1800-tallet begynner en del forandringer å manifestere seg innenfor historieskrivingen. Dette kommer tydelig til uttrykk i forbindelse med omtalen av Hamarkaupangen, mest tydelig ved at det skjer en økning i antall tekster. De før-romantiske og romantiske tekstene omtaler Hamar i stor grad. I forbindelse med nasjonsbyggingen på 1840-tallet, trekkes også Hamar inn. I tiårene før gjenoppbyggelsen er det betraktelig økning av tekster om den gamle byen og dens ruiner.

På denne måten ligger forholdene godt til rette for å se på hvilken utvikling som foregikk innenfor historieskrivingen og tenkningen om Hamarkaupangen fra byen gikk under til den ble gjenopprettet.

